

Farhod va Shirin (II- qism)
Alisher Navoiy

Farhod Va Shirin (davom)

XXXII

Farhodning madhush dimog‘iga hush bog‘idin nasim yetmak va nasimdek tebranib tog‘ sori azimat etmak va tesha bila tog‘ bag‘rin yormoq, balki tog‘ roralarni havog‘a uchurmoq bila qiyomat qo‘rarmoq va Shorur ani raydo qilib Shirinni aning g‘ami ishq shaydo qilmoq va Shirinning ko‘ngli xorasini aning teshasi fikri xarosh qilg‘onin Mihinbonu ma‘lum qilib, teshadek tafakkur boshin quyi solmoq va gohi diljo‘yluq bila ul bedilg‘a ko‘ngul bermak, balki ko‘eglin olmoq

Bu mahd alvohig‘a qilg‘on nigorish,
Bu yanglig‘ qissag‘a berdi guzorish
Ki, chun zoyil bo‘lub Farhoddin hush,
Ani yotquzdilar taxt uzra madhush.
Ne ul ogah tiriklik olamidin,
Ne jismida asar raydo damidin.
Qolib bu nav’ ikki kecha-kunduz,
Olib gah-gah nafas, lek ochmayin ko‘z.
Hayoti qaydidin Shirin qilib sho‘r,
Yangi jon topibon bechora Shorur.
Uchinchi kecha uyqu el ko‘ziga
Kim, ul ochib ko‘zin, keldi o‘ziga.
Ko‘rub shohona taxtu borgohe,
Yotib taxt uzra ul andoqki shohe.
Necha ul hol aro qildi tafakkur,
Tafakkurdin fuzun bo‘ldi tahayyur.
Vale yodig‘a bu keldikim ul oy,
Dema oy, oftobi olamoroy
Aning sarvaqtig‘a solib edi nur,
Bo‘lub erdi necha so‘z dog‘i mazkur.
Yaqin bildiki borg‘ondur o‘zidin,
Parining yo yuzidin, yo so‘zidin.
Hayodin terga bo‘ldi abrdek g‘arq,
Ul uydin chiqti sekril o‘ylakim barq.
Tafarrus qildikim mehri diloro,
Aning holig‘a qilg‘ondur madoro⁽¹⁾.
O‘zi chun qatlin og‘oz aylagandur,
Azo birla sarafroz aylagandur.
Sevunub tog‘ sari bo‘ldi shitobon,
Xijolat birla qat’ aylab biyobon.
Yetib oriqqa ko‘p aylab takuru,
Hayo teridin andoq oqizib suv.
Topib metini birla teshasini,
Ayon aylab ravon o‘z reshasini.
O‘zi birla debonkim: «Ul Parichehr,
Meni majnunga muncha ko‘rguzub mehr.

Yesim ketkonda e'zoz aylamishdur,
Tarahhumdin sarafroz aylamishdur.
Aning rodoshi ne kelgay ilimdin,
Va yoxud shukri ne o'tkay tilimdin.
Hamonu bu arig'dur borcha komi
Ki, itmomig'a ko'rtur ihtimomi.
Umidim ulki umri tezrihlat
Meni mahzung'a bergay oncha muhlat
Ki, bu komin ravo qilg'oymen oning,
Bu dardig'a davu qilg'oymen oning».
Chu bu fikr etti ko'ngli yangi boshdin,
Chiqordi gard gardun uzra toshdin.
Aningdek xora chormoq etti bunyod
Ki, chiqti tog'din gardung'a faryod.
Qachon tosh uzra metin tez soldi,
Falak toqig'a rustoxez soldi.
Dami dudi bila metini gardi,
Yoshurdi ko'zga charxi lojuvardi.
Ne gardu dud, mig'i dardu anduh,
Tutub Arman hududin ko'h to ko'h.
Dema mig', aytqil abri bahoron,
Yog'in birla tagargi sangboron.
Hamul metinki tosh uzra bo'lub g'arq,
Damo-dam lam'asidin ko'rguzub barq.
Ne soatkim xaroshi xora aylab,
Qatiq xoroni andoq rora aylab
Ki, bolchig' rushtasin no'gi itik bel,
Va yo roru bila qor oritur el.
Kecha-kunduz ne tinmoq, ne tayonmoq,
Ne bir dam qon yutardin ko'ngli qonmoq.
Tamoshosig'a har kun xayl-barxayl,
Ulus ul sori tush-tushdin qilib mayl.
Qilib har kim nazar oning ishiga,
Tahayyur barmog'in eltib tishiga.
Ko'rardin yo'q kamarburlarg'a to'ymoq,
Ne haddi yerga rushti dast qo'ymoq.
Aning xorog'a mundoq kov-kovi.
Bu so'zni bo'yla taqrir etti rovi
Kim ul tunkim Mihinbonu uyidin,
Mihinbonu yo'q, ul mahro' uyidin
Kelib o'z holiga ul hushi zoyil,
Chiqib bo'ldi hamul tog' sori moyil.
Chu torti xira ko'zlar subhdin nur,
Ne ul xayl oni tortilar, ne Shorur.
QO'pub Shorur xud keynicha bordi,
Vale Shirin ko'zi g'amdin qorordi.
Topib Shorur, o'lub g'amdin yana shod,
Tushub hajr o'tig'a Shirini noshod.
Qo'yub Shorur ayog'iga aning bosh,
To'kub Shirin firoqidin aning yosh.
Tegib hijron o'qi mahvashqa kori,
Ilikdin ko'rdi borur ixtiyori.
Bahona bo'yla qildikim: «Bu bedil

Ki, qilmish erdi bu kishvarni manzil.
Bu ishkim tog‘ aro men soz etibmen
Ariq qozmoq ishin og‘oz etibmen.
Hamono ul yigitni Hayyi Soni’,
Mening ranjimni qilmasliqqa zoyi’.
Bu marzu bum sori kelturubtur
Ki, sarvaqting‘a oni yetkurubtur.
Ani gar tormasoq bu ish qililmas,
Vagar yuz qarn sa’y etsak qozilmas.
Kishilar har sori chormoq keraktur,
Qayon bo‘lsa ani tormoq keraktur».
Mihinbonu ul oy jahdu shitobin,
Chu ko‘rdi fahm qildi iztirobin
Ki, xopokan damidin shu‘lai garm
Qilibtur xoradek ko‘nglin aning narm.
Nasihat bildikim ko‘p naf‘ bermas,
O‘ziga keltururning vaqti ermas.
Qilib ul ishda hikmatlar rioyat,
Ani tormoqqa jahd etti bag‘oyat.
Topib, filhol qildilar xabar fosh
Ki, oriqda burung‘idek qozar tosh.
Bilib, oyg‘a tarab yuzlandi chandon
Ki, bo‘ldi lablari gulbargi xandon.
Qila boshladi mahzun ko‘ngli chora
Ki, ne nav‘ aylagay oni nazora.
Kamingohe topib boqqoy anga to‘q,
Bu ko‘rgay oni, ammo ul muni yo‘q
Kim, ul ko‘rsa qilib bedilliq og‘oz,
Yana ko‘rroq ochilg‘ay rardai roz.
Vale aylab Mihinbonu hamesha,
Aning qoshig‘a bormog‘liqni resha.
SO‘pub ahvolin oning gohu begoh,
Tilab maxfiy g‘amidin bo‘lmoq ogoh.
Topib holin nechakim aylab idpok,
Hunardin mamlu, ammo aybdin pok.
Xati mehrini ko‘ngli ichra tortib,
Vale ul mehr kundin-kunga ortib.
Havas aylabki, mundoq pok rayvand,
Manga ne bo‘lg‘ay erdi bo‘lsa farzand.
Va lekin hajrdin zor erdi Shirin,
Kecha to subh bedor erdi Shirin.
Ne dardin derga bir hamdardi oning,
Ne subhu shom xobu xo‘rdi oning.
Ne bir hamdam anga bo‘lmoqqa ma’nus.
Ne qo‘yub holi izhorig‘a nomus.
Qoshig‘a borg‘oli aylab taammul
Ki, nogah bo‘limg‘ay ul betahammul.
Desakim bormayin gulchehri zebo,
Bo‘la olmay hazin ko‘ngli shikebo.
Firoq o‘tida miskin joni oning
Ki, bo‘lg‘ay dardu yo‘q darmoni oning.
Ketur, soqiy, mayi gulrangi xushbo‘
Ki, urg‘ay chorasiz dard o‘tig‘a suv.

Munungdek may manga armon bo‘lubtur
Ki, dardim asru bedarmon bo‘lubtur.

XXXIII

Farhodning ul tosh arig‘in, balki arig‘ toshin qazib Armaniya tog‘iga yetkurub ul tog‘ fazosida qasri qulla monand, balki asosi ko‘h rayvand bino qilib itmomg‘a yetkurgoni va «Bahr un-najot»⁽¹⁾ havzin qasr ollinda metini xoroshikof bila namudor qilib ul havz va arig‘ atrofni safoda billurkirdor va jiloda oyinai chiniy davri bila dastasidin namudor qilg‘oni va bu ariqqa suv ochmoq uchun abri bahoriydek ko‘zlaridin ashkbor va durri ashkidin gavhar nisor qilib «Ayn ul hayot» chashmasig‘a yuzlangani

Bu rangin nuktaga hangomaoro,
Bu yanglig‘ qildi kilkin nomaoro
Ki, Farhod ul arig‘ni chora aylab,
Qazar erdi shikofi xora aylab.
Umidi ulki bu ish torsa itmom,
Tamoshog‘a kelib sarvi gulandom⁽²⁾.
Yana bir qatla ham ko‘rgay jamolin,
Simo’ etgay ravonoso maqolin.
Tarabdin chiqsa munglug‘ joni oning,
Jahonda qolmagay armoni oning.
Va gar xud bo‘lmasa ul yon xiromi,
Bu ish sori chu ko‘rtur ehtimomi.
Husuli ranju dardi dildur asru,
Ul oyning ollida mushkildur asru.
Bu mushkil ishga bo‘lsa chorarardoz,
Eshitgach ul sihi sarvi sarafroz.
Muyassar ko‘rsa komu muddaosin,
Bu hosil aylagay oning rizosin.
Bu nav’ ummid birla subh to shom,
Anga yo‘q erdi tosh chormoqdin orom.
Muhandisvor aylar erdi avval,
Arig‘ning ikki yonin ikki jadval.
Ham uch qori kanoridin kanori,
Ham oning umqi erdi ikki qori⁽³⁾.
Vale har jadvalikim tortar erdi,
Hamono ming qoridin ortar erdi.
Bu ming qori sarosar torsa rardoz,
Yana ming qori aylar erdi og‘oz.
Qilib har ming qori qozg‘onda xora,
Burun metini birla xora rora.
Burung‘i ikki yuz xopokani rust,
Tashirlar erdi sing‘on xorani chust.
Arig‘ javfin alar qilg‘uncha xoli,
Bu olib teshasin ilgiga holi.
Arig‘ning qilg‘oli malso xaroshin,
Qilibon teshaning raydo taroshin⁽⁴⁾.
Yo‘narg‘a teshani ilgiga olso,
Qilib yuz-yuz qori xoroni malso.
Musayqal aylabon ko‘zgu masallik
Ki, anda yuz ko‘runib suv masallik.
Iki yondin qilib xoroni rayvand,

To‘shab farshin aning dandona monand⁽⁵⁾.
Biror yerkim tugansa erdi xoro,
Yerida tufroq o‘lsa oshkoro.
Bu yanglig‘ yerda mehnat ortar erdi,
Yasab o‘tguncha zahmat tortar erdi.
Vale solmay o‘zin zoru dajamvor,
Yo‘nub xoroni taxta-taxta hamvor.
Hamul jadval bila rargorin asrab,
Raja torin chekib hanjorin asrab.
Olib bir-bir yo‘nulg‘on xorani chust,
To‘shab ul taxta-taxta toshni rust⁽⁶⁾.
Arig‘ hanjorin andoq aylabon soz,
Muhandisresha aylar erdi rardoz
Ki, bo‘lub xoroi yakrora ul marz,
Shikofida tora olmay kishi darz.
Va gar ollib‘a kelsa erdi tog‘e,
Ko‘targuncha tora olmay farog‘e.
Ani chormoqqa aylab teshani tez.
Bo‘lub ul qatra suvdin otashangez.
Tutub ul tog‘ning avjida maskan,
Bo‘lub xoroshikofu qullaafgan.
Kamar bog‘lab yiqorg‘a chun hajarni,
Yiqib har zarbi dasti bir kamarni.
Solib chun zarba tog‘ avjig‘a rayvast,
Qilib har zarb ila bir qullani rast.
Rayoray chun solib metini kori,
Yugurtub qulla-qulla dasht sori.
Chu metin orqasin aylab hajarko‘b,
Bo‘lub har sekregon toshi qamarko‘b.
Qamarg‘a bo‘yla tosh o‘lg‘och havola,
Bo‘lub qalqon aning ollida hola⁽⁷⁾.
Ko‘rub anjum yog‘arni ul ushoq tosh,
Taharrukdin o‘g‘urlab har taraf bosh.
Ushoq tosh aylabon gardun yuzin resh.
Nechukkim qullalar homun yuzin resh.
Falak har lahza garchi bosh o‘g‘urlab,
Yer uzra yog‘dururg‘a tosh o‘g‘urlab.
Jafo toshiki holo charx etar fosh,
Hamonokim tuganmaydur hamul tosh.
Falakka tog‘ning gardin chiqorib,
Iki-uch kunda o‘rnidin qo‘ngorib.
Hunardin ko‘rguzub yuz sehri Bobil⁽⁸⁾,
Arig‘ o‘tkargali qilg‘uncha qobil.
Qilib ul tog‘ni chun yer bila teng,
Arig‘ qozmoqqa har yon qo‘l ochib keng.
Hamul avvalgi rargorin chekib tuz,
Qozar erdi arig‘ni kecha-kunduz.
Chu oz fursat bu yanglig‘ ko‘shish etti,
Arig‘ning boshi qasr o‘rnig‘a yetti.
Yo‘nub havze, kesib xoroni rayvast,
Masohat ichra vaz‘i shast-darshast⁽⁹⁾.
Dema havz, aytqil daryocha oni,
Suyi lekin ziloli zindagoni.

Bor erdi qasrning oʻrnida bir tosh,
Biyiklikda falakdin oshurub bosh.
Mudavvar vazʼ ila rargori oning,
Va lekin davri besh yuz qori oning.
Bu yangligʻ xoragʻa xoroburi chust,
Ura boshladi metin zarbasin rust.
Yoʻnub atrofin andoq berdi hanjor
Ki, qasre aylagay charxi barinvor.
Chu oz fursat ul ishga boʻldi mashgʻul,
Qoyodin yoʻndi qasri oʻyla maqbul.
Su sori toqi oliyshoni oning,
Yetib koʻk toqigʻa ayvoni oning.
Ichinda gunbazi ayvongʻa loyiq
Yana dahlezi gunbazgʻa muvofiq.
Yana uch sori ham uch toqu ayvon,
Uyolib har biridin toqi Kayvon.
Har uy lutfu safodin oyat anda,
Ravoqu rahbalar begʻoyat anda.
Bu yangligʻ yoʻndi qasri olamoro,
Bori ajzo anga bir rora xoro.
Qilib ayvonida yuz tarh tahrir.
Mavozeʼ tarh qildi bori tasvir.
Chekib ul sarvi gulrux taxtu johin,
Bu taxt uzra hamul husn ahli shohin.
Parilar qulluq aylab xizmatida,
Parivashlar qoʻyub yuz hazratida.
Bu suratlarni aylab garchi bejon,
Bularni aylabon surat, ani jon.
Chekib yuz ming bu yangligʻ turfa timsol
Oʻzin ul shoʻx oʻtrusida behol.
Qayu mavzudakim, ul mohrora
Muning shakli qilib bexud nazora.
Bu ishlarda boʻlub Shorur yori,
Yetib har birga kilki chirakori.
Bu sizsa odami, taksir etib ul,
Bu cheksa jonvar, tashʼir etib ul⁽¹⁰⁾.
Chu ul oy suratin aylab guzorish,
Oʻzi xoro uza aylab nigorish.
Chekarda ul jamoli getioroy
Gahi ohe chekib, gahi chekib voy.
Bu yangligʻ qasr topib zebu oyin,
Latofat ichra suratxonai Chin.
Tugangach qasrgʻa bu zeveru soxt,
Ravoni havzni ham qildi rardox.
Chu boʻldi havzdin bir yoʻli forigʻ,
Kesib har yonidin bir turfa origʻ.
Rioyat qildi andoq vazʼu tavrin
Ki, aylangʻay arigʻlar qasr davrin.
Kelib dargah muhosisigʻa har nahr,
Toʻkulgay suvlari ul sorikim shahr.
Topib aql irtifoining shumori,
Iki ming qori har bir obshori
Ki, suv ondin quyi chun aylasa mayl,

Yasagay bog‘u bo‘ston anda har xayl.
Nekim xoro chorar ish torqach itmom.
Su boshig‘a urub xorofikan gom
Ki, suvni bog‘lag‘ay ul nahr ichiga,
Alolo tushti mulku shahr ichiga.
Aningdek tog‘ sori tuttilar yo‘l
Ki, igna solsa yerga tushmagay ul.
Tamoshog‘a qo‘yub el ul sifat yuz
Ki, kasratdin ko‘runmay tog‘ ila tuz.
Yaqo birla yurub Farhodi mahjur,
Yonida gom urub bechora Shorur.
Xirom aylab hunarmandi yagona,
Ko‘zidin yosh o‘lub turmay ravona.
Tushub dilbar xayoli joni ichra,
Solib o‘t xotiri vayroni ichra.
Suyin turg‘uzmayin ko‘zida qayg‘u,
Arig‘ novig‘a oqib ashkidin suv.
Bu qayg‘u eltibon oni o‘zidin,
Oqib bechoraliq ashki ko‘zidin
Ki, mundoqkim el o‘lmish dashtraymoy,
Tamosho qilg‘ali kelgaymu ul oyg‘
Agar kelsa meni bemor o‘larmen,
Vagar ham kelmas o‘lsa, zor o‘larmen!
Ani bu fikr andoq aylabon lol
Ki, fahm aylab ulus tavridin ul hol.
Mihinbonu aning keynicha pokib,
Surub atboi beroyon mavokib.
Tajammul onchakim, el fahmi yetmay,
Takalluf onchakim, el bovar etmay.
Aning har gomig‘a aylab nisori,
Sochib boshig‘a naqdi beshumori.
Sinuq boshig‘a bo‘lmoq la’lu durrosh,
Ko‘runub bahr aro yoqqon kibi tosh.
Surub ollig‘a gardunvash mavokib,
Bori sur’atda andoqkim kavokib
Ki, minmakdin bo‘lub oromi oning,
Dame ting‘ay qoborg‘on gomi oning.
O‘pub ul bodrolarning ayog‘in,
Tushub yo‘lg‘a tutub ikki qulog‘in.
Ulus holig‘a oning zor yig‘lab,
Qilib dardi ko‘ngulga kor yig‘lab.
Qo‘yub ul gomul el keynicha anbu,
Qayu anbu, balkim ko‘h to ko‘h.
Qayon ul ketti el keynicha ketti,
Bu holat birla suv boshig‘a yetti.
Zamone tinmog‘in qildi bahona
Ki, yetgaymu ul oshubi zamonag‘
Ko‘zida suv va lekin jonida o‘rt,
Bo‘lub har sori boqmoqdin ko‘zi to‘rt.
Ketur, soqiy, mayu, daf’ et xumorim
Ki, o‘lturdi xumori intizorim.
Xumori hajr bas muhlik balodur,
Anga yo vasl yoxud may davodur.

XXXIV

Farhodning «Ayn ul-hayot» suyini «Bahr un-najot» havzi arig'ig'a ochib, ko'zidin ul chashma rashahotidek ashki rudin sohib, Armaniya sori xiromi va xaloyiqning ul arig' atrofida tamosho uchun g'avg'oyi omi va Parivashning Parikash devzodi ro'yadin qolmoq va Farhod devonavor Parikash bila Parivashin egniga olmoq va Armaniya tog'i sori barqdek gom solmoq va falaki qadxamdek mehr ostida yugurmak va mehrni falak ayvonig'a yetkurmoq va junun

Bu ko'hsor ichra xoro aylagan chok,
Quyay mundog' ziloli sofiyu pok
Ki, chun Farhod suv ochmoqqa ketti,
Xabar har soridin Shiring'a yetti.
Kim, ul qozib arig'e poku soda,
Necha ishlar dog'i aylab ziyoda.
Yasab ul nav' qasri charxmonand
Ki, topib kungiri gardung'a rayvand.
Bu yanglig' kilk ila tahriri oning,
Bu yanglig' naqsh ila tasviri oning.
Qilib ishlarki, qilmay odamizod,
Bo'lub ko'rmakdin oni odami shod.
Qo'yub ko'ngliga yuz ko'hi alamni,
To'kub ko'zdin tuman ming seli g'amni.
Urub ohidin o't hardam zabona,
Suv ochmoq azmig'a bo'ldi ravona.
Sanam xud tinmayin so'zi nihondin,
Tutar erdi xabar har lahza ondin.
Va lekin bu xabarni chun eshitti,
Qaroru sabri ketti, hushi itti.
Buyurdikim: «Ravonroq kelturung ot»,
Buyurg'och ashhabi kelturdilar bot.
Ul ashhab girdu rast erdiyu rahvor,
Nechukkim bo'lsa g'alton durri shahvor.
Chu chiqti yelga gulbargi taridek,
Falak raxshiga mehri xovaridek.
Kishi Bonug'a⁽¹⁾ chorturdi shitobon
Ki, qildi sayr azmi mehri tobon.
Quyoshdek sayrda bordur shitobi
Ki, bir dam manzil etkay burji obi.
Hamul xopokani ro'lod bozu⁽²⁾,
Ariqqa men yetishmay qo'yamasun suv!
Xabar chun bildi Bonu shod bo'ldi,
Surub bedil qoshig'a uzr qo'ldi:
«Ki, ey bizdin sanga yetgan malolat,
Yetishmay bizga sandin juz xijolat.
Dame ting'ilki qilding ko'p taku ro'y,
Hamonozm etibdur sarvi gulro'y
Ki, ushbu sarzaminni ravshan etgay.
Arig'ni sarvu guldek maskan etgay».
Navozishlar qilib bedilni behad,
Buyurdi soldilar ul yerda masnad.
Chiqib masnad yuzida tutti orom,
Hamul tavsanni aylab so'z aro rom.
Irak zaylucha ham soldurdi filhol,

Dedi: «O‘ltursun ul sho‘rida ahvol!»
O‘pub tufrog‘ni xopoko‘bi⁽³⁾ xoki
Ulusni o‘rtab ohi dardnoki.
Kelib yer tutti Bonu xizmatida
Malak ul nav‘kim gardun qatida.
Mihinbonu navozish aylabon soz,
Anga diljo‘yluqlar qildi og‘oz.
Debon har lahza shafqat birla bir so‘z,
Hayodin ul tikib yerga iki ko‘z.
Shukuhu hilmi aylab elni bevazn,
Giyohu xasqa tog‘ ollida ne vazn.
Adab birla berib gohi javobi
Ki, har lafzi aning durri xushobi.
So‘zidin fahm o‘lub aqlu kayosat.
Yuzidin bilgurub fahmu farosat.
Bularg‘a munda mundoq rasm, qonun
Ki, chiqti bir g‘ubori to‘tiyogun.
Chu rechu tob birla avj tutti,
Falak yo‘qkim, quyosh aynin yorutti.
Dedilar: «Bu g‘ubori surmamonand
Ki, tutti charx kuhli birla rayvand.
Hamono xo‘blar sultoniningdur,
Jamol avji mahi toboniningdur».
Bu yon go‘yoki surmishdur takovar
Ki, gardidin ko‘runmas mehri xovar.
Ulusni surdilar ul suv boshidin,
Ne suv, Farhod ila Bonu qoshidin.
Yana Farhodni titratma tutti,
Isig‘ dam jismida qonin qurutti.
Mihinbonu kelib rand etti bunyod,
Qasam Shirin boshidin aylabon yod
Ki, ey farzand, bir dam tut o‘zungni,
Dame asra ko‘ngul birla ko‘zungni!
Bu dam gar torsa hushung rishtasi rech
Bo‘lur bu necha yil qilg‘on ishing hech.
Seni devonalig‘ gar qilsa mag‘lub,
Pari raykar bo‘lur el ichra mahjub.
O‘zungni asra bir dam, bo‘lma g‘oyib
Ki, dahr ahli tilab tormas maoyib.
O‘zungni ham, meni ranjurni ham,
Parishon aylama ul hurni ham.
Bu yanglig‘ ko‘p sabaq irshod qildi,
Muassir ko‘p qasam ham yod qildi.
O‘zin zabt etkucha ul zori g‘amkash,
Yetishti telba boshig‘a Parivash.
Uzori birla o‘t olamg‘a solib,
Samandardek ulus o‘t ichra qolib.
Dema, yuz uzra zulfi anbarolud
Ki, ul o‘t zohir aylab anbarin dud.
Hamul o‘t shu‘lasi o‘rtab jahonni,
Bu dud aylab qaro yuz xonumonni.
Kamoli sur‘atidin sarvi gulro‘
Ravon aylab uzori o‘tidin suv.

Bo‘lub fahm ul sudin ayni latofat,
Ko‘ngul elturga lekin seli ofat.
Yuzida xol o‘lub gulbarg uza zog‘,
Va yo ter ostida suv ichraki bog‘⁽⁴⁾.
Dema suvkim, ziloli zindagoni,
Ne Xizru ne Sikandar topib oni.
Bo‘lub g‘alton latofatdin gul uzra,
Sochib yuz qatra har dam sunbul uzra.
Sochi zulmotida yuz ming Sikandar,
Itib dud ichra andoqkim samandar.
Takovar uzra ra‘no qaddu andom,
Balolar sochib, ofatlar qilib om.
Yuzi mehri niqob ostida rinhon.
Nechukkim, oy sahob ostida rinhon.
Bu yanglig‘ yetti oshubi zamona,
Samandi na‘li sarko‘bi zamona.
Dedi bedilg‘a Bonukim: «Ravon bo‘l,
Ishingga ham qadam qo‘y, ham uzot qo‘l.
Bu ofatkim buyon solmish guzarni,
Tushardin ul taraf asra nazarni.
Sanga garchi bu talqin bejihatdur,
Va lekin holiyo bu maslahatdur».
Sitamkash Bonu ollida yer o‘rti,
Qo‘lin Shorur tutti toki qo‘rti.
Olib metin suv ochmoq etti bunyod,
Yetishti ul sori huri Parizod.
Boqar erdi arig‘ning ichu toshin,
Kulumsub tebratib har lahza boshin.
Oshib har ishda hayrat nozaning‘a,
Bo‘lub qoyil rayoray ofaring‘a.
Pari raykarda so‘z yo‘q g‘ayri tahsin
Urub devona suv ochmoqqa metin⁽⁵⁾.
Sug‘a orig‘ shikofin ochti chun chust,
Burun novu mamarni bog‘labon rust.
Chu ul yo‘l bo‘ldi xoro birla masdud,
Bu yo‘lg‘a mayl qildi tezrav rud.
Arig‘ novi chu bo‘ldi suv maqomi,
Tegirmon novidek bo‘ldi xiromi.
Xaloyiq ichra g‘avg‘o tushti har yon,
Ulus ichra alolo tushti har yon.
Arig‘ning ikki yonidin alolo,
Nishot ahli tuzub dirno talolo.
Mug‘anniylar iki yondin navosoz,
Tuzub ul ro‘d lahni birla ovoz.
Mihinbonu bila Shirin surub ot
Ki, qasr ollig‘a yetkaylar sudin bot.
Va lekin suv bo‘lub andoq sabukrav
Ki, yetmay girdig‘a xingi sabukdav.
Yugurmakka ulus baskim qilib mayl,
Yiqilib bir-biri ustida har xayl.
Qilib el keynidin ham ro‘ya Farhod,
Ko‘zi ul yonkim ul huri Parizod.
Sumanbar chorib erdi o‘n yig‘och yo‘l,

Demaykim tuz, tamomi tog‘ ila cho‘l.
Yana qaytib samandin surdi chun tez
Yeti-sekkiz yig‘ och bo‘ldi sabukxez.
Nasimekim yuki siym o‘lg‘ ay oxir
Taharrukda anga biym o‘lg‘ ay oxir⁽⁶⁾.
Aningdek bodroyi tutti orom
Ki, bosqon yerdin o‘tmas bo‘ldi bir gom.
Bor erdi sursa chirmoshib ayog‘ i,
Pari raykar yiqilmoq xavfi dog‘ i.
Chu oshiq ongladi qilg‘ och taammul
Ki, yeldin tushkudekdur yer uza gul.
Yer o‘rmaklikka majnundek xam o‘ldi,
Quyosh ostida gardundek xam o‘ldi.
Ko‘tardi orqasig‘ a bodroni,
Nechukkim bodro ul dilraboni⁽⁷⁾.
Bir ilgi ikki qo‘lin qildi mahkam,
Yana bir ilgi ikki butlarin ham.
Aningdek ro‘yada ko‘rguzdi ta‘jil
Ki, gardi surma bo‘ldi mil dar mil.
Mihinbonu ani nazzora aylab,
Tora olmay ilojin chora aylab.
Chu ikki-uch yig‘ och gom urdi shaydo,
Bo‘lub ollinda qasru havz raydo.
Qadamni qo‘ydi qasr ayvoni sori,
Salomat raxshi birla shahsuvori.
Turub ayvonda solim chun egib qad,
Hamul turg‘ on su birla sarvi gulxad.
Boshig‘ a sarvning aylandi filhol,
O‘pub yer, zor yig‘ lab, yondi filhol.
Chiqib tog‘ uzra aylab ashkboron,
Chekib un, o‘ylakim abri bahoron.
Chu ul qildi bulutdek tog‘ uza mayl,
Arig‘ din suv yetishti o‘ylakim sel.
Labolab ul sudin chun havz to‘ldi,
Arig‘ lar dog‘ i molomol bo‘ldi.
Bo‘lub suv qasr atrofig‘ a doyir,
To‘kuldi dasht uza bo‘lmoqqa soyir.
Ariqqa qo‘ydilar «Nahr ul-hayot» ism,
Falakvash havzg‘ a «Bahr un-najot» ism.
Ketur, soqiy, tag‘ ori bahr timsol,
Qadah kishtisin ul may bahrig‘ a sol!
Arig‘ ichmak erur jonim hayoti,
Tugatmak bahri may umrum najoti.

XXXV

Mihinbonu bila Shirinning Farhodni firoq xoro kamari etagidin domangir bo‘lub visol atlası charxi haramida to‘qquz rarda ichra mahram qilib ziyofat harir va hullalari uzra majlis tuzatmoqlari va o‘n fanda o‘n sohib kamol qizkim, asharai komila alar ta‘rifidin ushri ashir bo‘la olg‘ ay, aning qoshında izhori fazl qilib o‘zlarining qonidek, ya‘ni yuzidek xijolat boshlarin quyi solmoqlari va Shirin-ning falak qasridin quyosh chiqqondek qasr hujrasidin chiqib mehri jamoli kavkabasi bila anjumanni ravshan qilmoqlig‘ i va Farhodi siyah sitora ollında hiloliy jom aro

shafaqgun may tutub, aning ishqiqi bila ichib o'z ishqiqi bila anga ichurub, bir-birining bodai ishqiqidin mast

Guzorish suyidin bu havzi xoro,
Bu yanglig' mavj qildi oshkoro
Ki, ul suv havz aro qilg'och tamavvuj,
Ulusqa necha vaqt o'ldi tafarruj.
Mihinbonu bila Shirini g'amkash,
Bo'lub ul mushkil ish itmomidin xush.
Buyurdilarki torti qasri zebo,
Ayoqdin-boshqa tegru farshi debo.
Nishotu aysh o'lub imkondin ortuq,
Sururu shodmonlig' ondin ortuq.
Valek ul oy uzorin oh tobi,
Nazarda qilmish erdi mohtobi.
Base diltang edi bedil g'amidin,
Bo'lub diltanglik hosil g'amidin.
Mihinbonug'a bas mushkil ish erdi
Ki, mahvashning xayolin bilmish erdi.
Vale tormas edi bu ishga chora
Ki, yondoshqay buluru sangi xora.
Chu ko'rdi itti bedil telbalikdin
Pari raykar dog'i borur ilikdin.
Dedi mahvashqa: «K-ey jonimg'a rayvand!
Hazin jonim jamoling birla xursand.
Bu shaydovash yigitkim chekti ko'p ranj
Ki, muzdi dast anga bor erdi yuz ganj.
Necha ko'p bo'lsa istig'nosi oning
Yo'q ersa ganjdin rarvosi oning.
Vale bizdin dog'i xushdur muruvvat
Ki, bersak so'z bila ko'nliga quvvat.
Anga taklif qilsak mehmonliq,
Ikimiz zohir etsak mizbonliq.
Ani istarg'a el qilsak ravona,
Tuzatsak bazmgohi xusravona.
Yasosoq sandali uzra maqomin,
Qilib diljo'liq etsak ehtiromin.
Bular birla gar oni aylasak rom,
Rioyat aylasak nekim erur kom.
Vagar qilg'onga bo'lmas mayli zohir,
Qilurni qilmish o'lg'oybiz biz oxir.
Bular gar ko'nliga bo'lmas tirozi,
Xud o'lg'ay daf' elning e'tirozi».
Bu so'zdin lolarux guldek ochildi,
Rujuin ham aning rayig'a qildi.
Mihinbonu ravoni hukm surdi,
Nekim matlub edi, borin buyurdi.
Bilurlar erdi Bonu rasmu royin,
Hamul dam torti bazm asbobi oyin.
Dedi Bonuki: «Ayvon ichra kunduz,
Qo'yoli jomi may ichmak sori yuz
Ki, havz o'lsun nazar ollig'a o'tru,
Bu manzildin g'araz chun erdi bu suv.

Jahongʻa mushk sersa shomi dayjur,
Qilib ravshan falakdek shamʻi kofur,
Tutoli bir nafas qasr ichra orom,
Vale orom tutmay tortali jom».
Iki-uch hushmandi nuktarardoz
Yibordikim qilib har yon taku toz,
Topib Farhodi zori benavoni,
Keturgaylar bu majlis ichra oni.
Borib tortilar oni zoru mahjur,
Balou dardigʻa yoʻq haddu maqdur.
gʻamu andisha oʻtining sharori,
Sharori dardu mehnat beqarori.
Topib koʻrmaktin oni yuz malolat,
Ravon qildilar izhori risolat.
Ayogʻlarigʻa qoʻydi bosh yigʻlab,
Nechukkim sel toʻkti yosh yigʻlab.
Dedi: «K-ey nuktangiz jonimgʻa ummid,
Ne jon ummidi, balkim umri jovid.
Izingiz gardi toji iftixorim,
Ne qilmoqqa mening ne ixtiyorim».
Eshitgach boʻldilar xushdil ravona,
Ani eʻzoz aylab xusravona.
Ul oʻldi shah, bular xaylu sirohi,
Anga tegruki erdi bazmi shohi.
Yetishgach Bonu aylab behad ikrom,
Dedikim, kursi uzra tutsun orom.
Bajo kelturdi ul bemisl nodir,
Nekim Bonugʻa boʻldi hukm sodir.
Ishorat aylagʻach Shoruri bedil,
Ravon kursi tubida tutti manzil.
Chu kursi uzra manzil tutti Farhod,
Mihinbonu takallum qildi bunyod.
Nekim imkoni boʻlgʻay husni taqdir,
Ravo koʻrmay aning uzrida taqsir.
Bu ham har navʻkim anglab xitobin,
Xijolatlar bila aytib javobin.
Chu mardumliq hadisi torti royon,
Ravon xon chektilar behad namoyon.
Chu qolmay ishtiho xonlargʻa boqi,
Surohi kelturub majlisqa soqi
Tuzuldi oʻyla bazmi xusravoyin
Ki, koʻrmay oʻyla charxi kajravoyin.
Surohilar mayidin ruh olib qut,
Qadahlar har biri bir rora yoqut.
Boʻlub gulrang may moi maindek,
Safou rangi laʻli otashindek.
Bu laʻlu zarfning yoqut jismi,
Hisori shira bu maxzan tilismi.
Tilismi torqan el nogah ochilmoq,
Havosi telbarab usruk yiqilmoq.
Mihinbonu ichib davron ayogʻi,
Chekib Farhod ila Shorur dogʻi.
Ne majlis, bogʻi rizvondin namudor,

Ne boda, obi hayvondin namudor.
Ayoqchilar shakarguftoru dilband,
Qilib dilbandliq birla shakarxand.
Mug‘anniyalar aningdek lahnardozi
Ki, jonlar rardadin raqs aylab og‘oz.
Bu majlis ichra hozir o‘n dilorom,
Bori ham sarv qomat, ham gulandom:
Bo‘lub Shirin bisotining nadimi,
Alardin xush Mihinbonu harimi.
Kelib har qaysi bir fazl ichra mohir,
Mahorat shevasi har birda zohir.
Biri ash‘or bahri ichra g‘avvos,
Biri advor⁽¹⁾ davri ichra raqqos.
Biri mantiq⁽²⁾ rusumida raqamkash,
Biri hay‘at⁽³⁾ ruqumig‘a qalamkash.
Birining shevasi ilmi haqoyiq⁽⁴⁾,
Balog‘atda⁽⁵⁾ biri aytib daqoyiq.
Biri tarixda so‘z aylab fasona,
Biri hikmat⁽⁶⁾ fani ichra yagona.
Hisob ichra birining zihni borib
Muammoda⁽⁷⁾ birisi ot chiqorib⁽⁸⁾.
Bu fanlarda bular bir-birdin ahsan
Yuz ul fanliq aro har qaysi yakfan⁽⁹⁾.
Diloromu Diloroyu Diloso,
Gulandomu Sumanbo‘yu Sumanso.
Parichehru Parizodu Parivash,
Pariraykar zihi o‘n ismi dilkash.
Chu evruldi labolab davr ayog‘i,
Qizidi bazm yanglig‘ el dimog‘i.
Mihinbonu kamol izhori aylab
Daqoyiqdin savol izhori aylab,
Alarg‘a aylagach juzvi ishorat,
Radidor o‘ldi yuz dilkash iborat.
Funun bozori ichra sho‘r tushti,
Atorudg‘a degin g‘avg‘o yovushti.
g‘aroyib ko‘p qila boshladi zohir,
O‘zining fannida har sho‘xi mohir.
Alarg‘a chun taammul qildi Farhod,
Unutqon nuqtalarni ayladi yod.
Daler o‘lmish edi may jur‘atidin,
Ne may, jomi rayoray jur‘atidin.
Ani chun tab‘i poku zihni oliy,
Qilib erdi zamon sohibkamoli.
Boqib ul sori tab‘i ravshanidin,
Savole qildi har birning fanidin.
Javobida sanamlar borcha ojiz,
Eshitmay o‘yla mushkil nukta hargiz.
Alar chun shubhasig‘a tormayin daf‘
O‘zi-o‘q aylabon ul shubhani raf‘.
Fasohatda so‘zidin qosir idpok
Ki, har bir lafzi erdi gavhari pok.
Takallumni qilib chun nuktararvard,
Bo‘lub bazm ahli aqlu hushidin fard.

Mihinbonu qolib hayron so‘zidin,
So‘zin chun go‘sh etib, borib o‘zidin.
So‘zidin zohir asrori Ilohiy,
Jamolidin ayon anvori shohiy.
Yuzi oyini sog‘ar lola aylab,
Ul oyg‘a sabzasidan hola aylab.
Mihinbonuki donishrarvar erdi,
Bilik ahlig‘a shohi sarvar erdi⁽¹⁰⁾.
Muhaqqaq bildikim ulkim yo‘nar tosh,
Qochurmishdur guharlig‘ tojdin bosh.
Shukuhi ollida torti o‘zin rast,
Kalomi janbida ko‘rdi so‘zin rast
Kishi gavharg‘a jola aylasa ot,
Ham oning gavharidin bilgurur bot.
Tushub taxt ustidin aylab tavozu’,
Qilib taxt uzra ul chiqmoq tavaqu’.
Ul aylab ko‘p tazallumlarki, Bonu
Nekim der jonima minnat, magar bu.
Balo tog‘ini mujgon birla yormoq,
Yorib tirnoq ila yerdin qo‘ngormoq.
Buyursa bo‘lmag‘um andin haroson
Ki, bu ishdin erur yuz qatla oson.
Gadou saltanat taxti yiroqdur,
Anga tufroq uza yer yaxshiroqdur.
Chu Bonu ko‘rdi beroyon ibosin,
Yana istab aning ko‘ngli rizosin.
Dedi, taxt uzra gar tutmassen orom,
Manga yer uzra o‘lturmoq erur kom.
Buyurdi oldilar taxti murassa’,
Yer uzra soldilar farshi mulamma’.
To‘shalgach bu bisoti komroni,
O‘zi o‘lturdi, lek o‘lturtub oni.
Yana chun jomi may bo‘ldi ravona,
Guharrez o‘ldi Farhodi yagona
Dema yolg‘iz bo‘lub so‘zidin guhar posh
Ki, so‘zcha yuz iki ko‘zdin guhar posh⁽¹¹⁾.
Ul oy hijronidin jonida oshub,
g‘amidin charx ayvonida oshub.
Pari xud rardaning keynida hozir,
Bo‘lub majmui ahvolig‘a nozir.
Sirishki tinmayin oqib ko‘zidin,
Gah o‘zida, gahi borib o‘zidin.
Pari yanglig‘ nazarlardin nihoni,
Kupub ul elniyu, el ko‘rmay oni.
Vale Bonu tutub ko‘z uchidin ros
Ki, xopokan nechuk yumshatmish olmos.
Munung ashki gahi boshidin oshib,
Gah oning ohidin olam tutoshib.
Dedi ko‘nglida Bonukim: bu g‘amnok
Ki, mundoq mumkin ermas gavhari pok.
Manga xud barcha holi bo‘ldi ravshan
Ki, qilmish rostliq — ish, poklik — fan.
Chu yo‘qtur bir nazar qilmoqqa tobi,

Chiqorg'a yovushur joni xarobi.
Malakdur kelgan inson suratida,
Malakvashliq mubarhan hay'atida.
Bu holat ichra har nav'i Kimondin
Emas mumkin xayoli fosid ondin.
Bukun qilg'ay xilofi poklig' ul,
Emas bermak ravo imkong'a ham yo'l.
Anga ko'zu ko'ngul juz pok emasdur,
Nazarda pok ko'zidin bok emasdur.
Kuyar shavq o'tidin joni asiri,
Erur yerida bo'lsam dastgiri.
Bu muhlik g'amda chiqsa joni oning,
Yaqin bo'yung'a bo'lg'ay qoni oning.
Dedikim: «Xo'blar shohig'a ayting,
Malohat avjining mohig'a ayting
Ki, bir dam mizbonliq rasmi tutsun,
Yuzidan mehmon ko'zin yorutsun!
Labidin jong'a qilsun mizbonliq,
Yuzidin ko'zga etsun mehmonliq!»
Sumanbar⁽¹²⁾ xud eshitur erdi oni,
Bo'lub bu nuktadin osuda joni.
Xiromon bazm aro bo'ldi ravona
Ki, qo'zg'oldi xiromidin zamona.
Yuzinda mehr o'tidin asarlar,
Ko'zida ashk selidin xabarlar.
Ko'zidin hajr apokim ashki borib,
Bori mujgon sinonlarin suvorib.
Qilib Farhod metini kibi tez,
Bo'lub ul xorarez, ammo bu xunrez.
Og'izdin ohikim kam bo'lmayin hech,
Bu yel zunnori zulfidin ochib rech
Ki, har tori yuz imon aylagay band
Ki, qilg'ay kufr zunnorig'a rayvand.
Uzori o'tig'akim ashk urub suv,
Ulusning kuymagin ko'rrak qilib bu.
Qoshindakim girih zohir qilib g'am,
Yangi oy fitnaliq andoq kelib kam.
Jamolidin qo'yub davrong'a minnat,
Tutub davron bu ishdin jong'a minnat.
Uzorida qilib davronni ravshan,
Qoshidin toq ila ayvonni ravshan.
Solib o't jong'a la'li otashini,
Jahong'a chehrai burqa'nishini.
Chiqarg'ach rardalarning keynidin chehr
Nechukkim to'rt burqa' ostidin mehr⁽¹³⁾.
Qupub bazm ichra el qo'zg'oldilar bot,
Aningdekkim quyosh chiqqonda zarrot.
Bir o't Farhodi besomong'a tushti
Ki, jismin pok o'rtab, jong'a tushti.
Ko'zi tushgach ul oyga, chekti bir oh
Ki, dudidin qorordi yetti xirgoh⁽¹⁴⁾.
Yaqin erdiki tarki hush qilg'ay,
Yana behushlar yanglig' yiqilg'ay.

Vale may zo'ri bo'ldi dastgiri
Ki, hushin ayladi farmonraziri.
Maqomin yonida ko'rguzdi Bonu,
Kelib o'turdi ul zonu-bazonu.
Quyosh chun tutti oy yonida manzil,
Ham o'z o'rnida manzil tutti bedil.
Chu yerliq o'z yerida tutti orom,
Ayoqchilar rayo-ray tuttilar jom.
Labolab necha sog'ardin Parivash,
Chu o'z devonasidek bo'ldi sarxush.
Hijobi boda zo'ridinki ketti,
Pari izhori insoniyat etti
Ki, ey olam elidin fardu nodir!
Kelib zoting bori qudratda qodir.
Hunarda zerdasting borcha olam,
Hunar yo'qkim, kamolu fazl aro ham.
Kishikim qilsa ta'rifing xayoli,
Quyosh ravshan demaktur, charx — oliy.
Balodin asrasun davron taningni,
Ne yolg'uz tanki, joni rurfaningni.
Yo'lungda ganj agar solg'oybiz oxir,
Qayu uzring qo'la olg'oybiz oxir.
To'kub mahvash bu yanglig' durri shahvor,
Qolib bedil nechukkim naqshi devor.
Parivash bo'ldi chun mundog' guharrosh,
Ayoq tutmoq uchun qo'rti urub bosh.
Ul o'n qizkim o'n ishda erdi mohir,
Tutub har qaysi bir xoni javohir.
Parivashning qayon bo'lg'och xiromi,
Sochib bir xonni har yon tushsa gomi.
Nisori la'lu dur sharh aylagoncha,
To'kub Farhod xud ko'zdin yuz oncha.
Pari ul shakl ila bir-bir qo'yub gom,
Kelib majnun qoshida tutti orom.
Dedi la'lig'a olib la'li ahmar⁽¹⁵⁾,
«Sening ishqingda no'sh ettuk bu sog'ar!»
Sumurdi uyla shamshodi qasabro'sh
Ki, mundin oldi oning ichkani hush.
Ichib jomi labo-lab tutti ul dam
Ki: «Ho'sh etkil mening ishqimda sen ham!»
Iki hol ul may ichra hosil erdi
Ki, ham hayvon suyi, ham qotil erdi.
Chu oshiq may isidin bor edi mast,
Ajab soqiyg'a ko'rkim bo'ldi hamdast.
Olib sirqordi andoq bexudona
Ki, sog'ar naqshidin ketti nishona.
Bu sog'ar bo'lsa erdi jomi aflok,
Qo'yub og'zig'a sirqorg'ay edi pok.
Vujudi naqshi ko'nglidin yuvuldi,
Ko'ngil nangi vujudidin qutuldi.
Qilib o'zni xalos o'zluk g'amidin,
Ne o'zluk, balki yo'qluq olamidin.
Ayog'ni torshurub fardi zamona,

O‘zin tufroqqa soldi bexudona.
Boshi chun ul sanamni sajda etti,
Bu olamdin yana olamg‘a ketti.
Ko‘tarmak istadi boshin Parizod,
Yiqildi jismi, ketmish erdi Farhod.
Bu shirin hol chun nazzora qildi,
Aning yonida Shirin ham yiqildi.
Ikisin og‘zig‘a tutqonda mir‘ot,
Nafasdin hech asar yo‘q erdi, hayhot.
Ketur soqiy, manga mir‘oti joni
Ki, anda torqamen jonon nishoni!
Chu jonon aksi ko‘rguzgay bu ko‘zgu,
O‘zumdin borg‘amen ul nav‘kim suv.

XXXVI

Farhod bila Shirin may visolidin, balki visol mayidini birhol, balki behol bo‘lg‘onlari va charxi kabud, balki davri hasud soqiysi alarning aysh sog‘ari, balki sog‘ari ayshig‘a zahri hirmon, balki behush doruyi hijron qo‘shqoni va Xusravi Rarvez Shirinning shakarlablar shohi erkanin bilib, visoli no‘shin ko‘ngliga shirin qilib, shirin maqol elchidin chuchuk so‘zlar aytib yiborib, Shirin labi jullobidin kom orzusini shakarrez qilur muddao qilg‘oni

Raqam qilg‘on bu so‘zu dard rozin,
Aningdek chekti bu raykar tirozin
Ki, chun bazm ichra ul ikki sitamkash,
Yiqildilar tana‘umdin qilib g‘ash.
Yana bazm ahli tortib ohu nola,
Bag‘ir qoni bo‘lub ichgan riyola.
Ko‘tardilar ravon mahvashni bir yon,
Yana ul bedili g‘amkashni bir yon.
Anga bir uyda solib bistari noz,
Kelib yotquzdilar huzn aylab og‘oz.
Yana bir uyda yer solib nihoni,
Yig‘ishturdilar ul ko‘hi baloni.
Visol ichra yetishmay oshnolig‘,
Falak soldi aro yerda judolig‘.
Tong otquncha ikov behol edilar,
Mashaqqat xaylig‘a romol edilar.
Chu tebrandi nasimi subhgohi,
Sahargah o‘ylakim Farhod ohi.
Falakni tun g‘uboridin sururdi,
Ne tun, savdo tutunin dog‘i surdi.
Ul ikki ishq savdosida madhush,
O‘ziga keldilar aylab madad hush.
Xijolatdin qO‘pub Farhodi diltang,
Baliyat tog‘i sori qildi ohang.
Pari raykarda xud bir sa‘b holat
Ki, aylab jonining qasdi malolat.
Mihinbonuni ojiz aylab ul hol,
Bo‘la olmay ul ishda forig‘ulbol.
Ne bedil tarkini tutmoqqa xushnud,
Ne mahvashqa nasihat aylabon sud.
Desakim bermayin bedilg‘a quvvat,

Taqozo qilmay insofu muruvvat.
Ko'p o'lsa mehribon xudkomlig'din,
Yel ichra vahm etib badnomlig'din.
Vale chun bilmish erdi ishq pokin,
Bu yanglig' ishq aro dardi halokin.
Tilab har necha kunda bir dam oni,
Ichib bir necha jomi komroni.
Chu mahvash ilgidin aylab qadah no'sh,
Bu ham behush o'lub, ul dog'i behush.
Yana ul hushig'a kelgach tutub tog',
Muning jonig'a qolib yuz tuman dog'.
Bu yanglig' voqi' erdi muddati hol,
Yetishmay hol bo'lmoq erdi behol
Ki, nogohon sirehri bemadoro,
Ajab mansuba qildi oshkoro.
Bu tarix ichra mag'rib hukmroni,
Ne mag'ribkim, jahon kishvarsitoni.
Ajam birla Arab mulkida dovar,
Arab birla Ajamg'a shohu sarvar.
Shahi erdiki derlar oni Xusrav,
Mutii amri garduni sabukrav.
Jahon mulkin tutub xaylu sirohi,
Madoyin⁽¹⁾ mulki oning taxtgohi.
Nasabda topibon Kisrog'a rayvand,
Qayu rayvand, farzandig'a farzand.
Baqo mulkiga chun Kisro⁽²⁾ qo'yub yuz,
Berib ziynat aning mulkiga Hurmuz⁽³⁾.
Chu Hurmuzning bo'lub ul yon xiromi,
Bo'lub Rarvez aning qoyim maqomi.
Oti Xusrav, laqab otig'a Parvez⁽⁴⁾,
Bu otu bu laqab shuhrat qilib tez.
Ulusqa irs birla hukmron ul,
Atodin to ato xusravnishon ul.
Bilibkim mulk anga yetmish qazodin,
Nekim yetti ato, yetmish atodin.
Qayu birkim qo'yub oyini ra'fat,
Xalafqa torshurub taxti xilofat.
Yaqin anglabki davroni kuhan gard,
Anga ham tutqusi bu sog'ari dard.
Chu nogah xoli o'lsa umri jomi,
Keraktur bir xalaf qoyim maqomi.
Agarchi aqdi zavj aylab muqarrar,
Bo'lub erdi anga gavhar muyassar.
Va lekin ermas erdi loyiqi toj
Ki, bo'lg'aylar anga toj ahli muhtoj.
Nikoh ichra tilar erdi takarrur
Ki, torqay tojg'a shoyista bir dur.
Topib bu ishda chun aylab taammul
Ki, sho'ra xas qilur zohir, chaman gul.
Bulutdin obi hayvon gar Topar bahr,
Bo'lur albatta pur xarmuhrag'a zahr.
Vagar xud ichsa suv o'rnida zahrob,
Chamanda gul butar, lavnida yuz tob.

Gar o'lsa tarbiyat kam yo ziyoda,
Tabiat aylamas tag'yir zoda.
Xirad dehqoni mundog' nuktaye der:
«Ki dona sochqoli yaxshi kerak yer»⁽⁵⁾.
Bu ma'ni ko'nglida chun torti orom,
Bo'lub bu komning keynicha nokom.
Mamolik ichra munhilar uzotib,
Aningdek bir samin gavhar so'rotib
Ki, silki izdivoji ichra chekkay,
Agar gul eksa, gulzor ichra ekkay.
Bu avqot ichra bo'lmish erdi mashhur
Ki, olam ichra kelmish ravzadin hur.
Ne hurekim yurub qilg'och takallum,
Uyotdin tuboyu⁽⁶⁾ kavsar⁽⁷⁾ bo'lub Kim.
Quyosh bo'lmish falakdin yerga nozil,
Va lekin tutmish Arman ichra manzil.
Ul oydin yorumish ul xittai pok,
Quyoshdin o'ylakim bu markazi xok.
Kishiga o'xshamas go'yo Paridur,
Pari yo'q, oftobi xovaridur.
Nasabda jaddi a'lo anga Jamshed,
Hasabda so'ngg'i mavlo anga xurshed.
Bo'lub oshuftasi nodir misoli,
Bori fanlar aro sohibkamoli.
Uzub eldin aning ishqida rayvand,
Ne ul elga va ne el onga monand.
Huvaydo haykalida ko'htanlik,
Qilur ashg'oli holo ko'hkanlik.
Demakim tesha birla ko'hkan ul
Ki, zarbi dast ila xoroshikan ul.
Vale tortib fig'on chekmakdin ohe,
Bo'lub ko'hi tani andoqki kohe.
Kupub ondin bu yanglig' notavonlig',
Pari raykar ham aylab mehribonlig'.
Agar ma'shuq erur fardi zamona,
Bu oshiq ham erur fardi yagona.
Yoyildi elga chun bu amri matbu',
Magar Xusravga dog'i bo'ldi masmu'⁽⁸⁾.
Ul oy avsofini ahli zamondin,
Eshitur erdi bal yaxshi-yamondin.
Harorat ko'ngliga solmish edi jo'sh,
Taraddud jonin etmish erdi madhush.
Xayolida kecha-kunduz ul erdi,
Tilida kecha-kunduz so'z ul erdi.
Vale mavquf edi munhilarig'a
Ki, ne kelgay alar inhilarig'a⁽⁹⁾.
Alar ham har tarafdin onglabon hol,
Kelibon qildilar bilganni irsol.
Birikim bor edi Armang'a ozim,
Bor erdi xalq aytur so'zg'a jozim
Ki, shah mahdig'a loyiq ul Paridur
Ki, Arman mulki oning kishvaridur.
Yana har kimki har yon bormish erdi,

Yuz urg'on mulkni axtormish erdi.
Dedi bori oning ovozasidin.
Sadoyi husni beandozasidin
Ki, olam ichra jannat huri uldur,
Quyosh yanglig' jahon mashhuri uldur.
Eshitgan birla Xusrav moyil erdi,
Bular kelmak g'arazg'a hoyil erdi.
Chu tush-tushdin bu so'zlar bo'ldi raydo,
Havas bir yo'li ko'nglin qildi shaydo.
Burun qildi muni ko'ngli aro jazm
Ki, Arman sori filhol aylagay azm.
Solib ul gulsiton sori guzarni,
Kiyurgay qo'lg'a sarvi siymbarni⁽¹⁰⁾.
Yana qildi taammul saltanatdin
Ki, shahlig'dur munofi ul sifatdin.
Buzurg Ummid edi yoru nadimi,
Ulus donosiyu olam hakimi.
Bilib ravshan samakdin to samo ul,
Anga har mushkil ishda rahnamo ul.
Ani xilvatda chorlab ochti rozin,
Sumanbar ishqidin so'zu gudozin.
Chu qildi borcha sirrin oshkora,
Tavaqu' ayladi ul ishga chora.
Hakim ul nav' muhtar ko'rgach oni,
Taammul aylabon mumtad zamoni
Dedi: «Bok ermas, osondur bu tadbir,
Mizojing tormayin bu ishda tag'yir.
Muayyan aylagil ravshan zamire,
Risolat shevasida benazire.
Ichi durri maoni birla rurjo'sh,
Sadaf yanglig' va lekin og'zi xomush.
Sadafdek chunki og'zin ochqay oxir,
Hadis o'rnig'a gavhar sochqay oxir.
Anga ham taqvo o'lsun, ham asolat,
Mihinbonug'a yetkursun risolat.
Saloming birla aylab oni e'zoz,
Debon vuslat so'zin qilsun sarafroz.
Agarchi arzi johu rif'at etkay,
Vale boshi bu so'zdin ko'kka yetkay.
Eshitmishmenki Bonu kordondur,
Pari raykar dog'i bisyordondur.
Chu savdo torsalar bu nav' mavjud,
Ilikdin bermagaylar bu sifat sud.
Yaqinkim, aylab ul ishdin mubohot,
Yiborgaylar risolat noqilin bot.
Javobu muddao torsoq muvofiq,
Qiloli fikrin oning anga loyiq.
Vagar xud ochsa uzr aytur sari qo'l
Ki, aslo aql xud bermas anga yo'l.
Sangakim borcha ishga dastrasdur
Aning fikri dog'i dushvor emasdur».
Chu arz etti so'zin donoyi davron,
Risand etti borin doroyi davron.

Topib andoq kishikim bo'ldi mastur,
Qilib bu muddaokim bo'ldi mazkur.
Rasuli kordon so'zning tamomin,
Chu qildi fahm, tez etti xiromin⁽¹⁾.
Kecha-kunduz demay borur edi yo'l,
Qadam qo'yg'uncha Arman mulkiga ul.
Ketur soqiy, qadahkim komim uldur
Ki, ollimda ajab dushvor yo'ldur.
Ne bir sog'arki, sog'ar tut rayoray
Ki, bu vodiyni bexud tay qilay, tay.

XXXVII

Xusrav elchisi Arman kishvarig'a yetgoni va Mihinbonu munhiylariga muddaosin zohir etib, Bonu ani ko'rarga bazmi saltanat qurg'oni va Hudhud Bilqis ollinda o'lturg'ondek rasulning Bonu qoshinda o'lturg'oni va Sulaymoni zamon risolatin qushlar tili bila arz qilg'oni va tovosni Anqo⁽¹⁾ juftlug'ig'a so'z solg'oni va Bonuning bahona domin ochqoni va hiyla donasin sochqoni va ul ziyrak qushning bu dona va domdin ram qilib qochqoni va farog'bol hosil qilmay qahramonlig' Qofig'a ketgoni va ul Qof Anqosi bu ma'nidin g'azab minqori bila

Bu vodi qat'ida qilg'on sayohat,
Bu yanglig' qildi izhori fasohat
Ki, chun Armang'a yetti homili roz⁽²⁾,
Bo'lub ko'nglida yuz turluk fusunsoz.
Xabar yetkurdilar Bonug'a navvob
Ki, davlat bu taraf bo'lmish inontob.
Rasule qasru toqi Kisraviydin,
Ne Kispokim, bisoti Xusraviydin.
Kelibdur aqldek boshtin-ayoq hush,
Takallum vaqti go'yo, yo'qsa xomush.
Solib Bonu quloq ul mojarog'a,
Tushurmak hukm etib mehmonsarog'a.
Ko'p aylab aklu shurb ichra zarofat,
Buyurdi ulcha imkoni ziyofat.
Yibordi nuktadoni hushmand el,
Daqiq idpoklik mushkilrisand el
Ki, noziklik bila aylab qiyosin,
Nekim bor onglagaylar muddaosin.
Qilib ma'lumi ul xayli yagona,
Bo'lub dargah bisotig'a ravona.
Qilib arzida izhori xijolat
Kim, ul xijlat-o'q aylab arzi holat.
Mihinbonu bilibkim, charxi soyir
Yana ne bulajab la'b etti zohir.
Dedikim: «Tongla asrab bor⁽³⁾ chog'in,
Muhayyo aylangiz ko'rmak yarog'in.
Ko'ray e'zoz ilakim mehmondur,
Ulug' yerdin yetishgan kordondur.
Manga ma'lumi chun bo'ldi xitobi,
Degaymen har nekim bo'lg'ay javobi».
Eshitgach hukm, yer o'rtilar ul xayl,
Chiqib hukm o'lg'on ishga qildilar mayl.
Tushub Bonu tafakkur olamig'a,

Tafakkur yo‘q, tahayyur olamig‘a.
Desa zohir qilay ul ish rizosin,
g‘animat onglabon davlat asosin.
Kelib yodig‘a Farhodi sitamkash,
Hazin ko‘ngli bo‘lur erdi mushavvash.
Bu so‘z raddin qilurg‘a bo‘lsa mashg‘ul,
Torilmay hech nav‘i uzri ma‘qul.
Desa Xusravni o‘zdin kam emastur,
O‘zin tengsiz desa, ul ham emastur.
Agar farzan, o‘zi bo‘lsa rizomand,
Bo‘lurmu rozi ul sho‘xi shakarxandg‘
Agar kuch birla bo‘lsa oy rizosi,
Ne bo‘lg‘ay bu rizoning intihosig‘
Vagar qilsa ibo tarhini bunyod,
g‘azanfardin yetar jayranga bedod⁽⁴⁾.
Harif ermas yoling‘a hulla chandon,
Ushotur shisha yuz ming bo‘lsa sandon⁽⁵⁾.
Bu ma‘nida base aylab madoro
Ki, yaxshi uzre etkay oshkoro.
Taxayyul tuxmini yuz nav‘ ekti,
Ham oxir oyni ul roy ichra chekti
Ki, gardundin bu ish voqe‘ durur bil,
Yamon gar yaxshisin ham fikrini qil.
Eshitgach qissani huri Parizod,
Qo‘yub tufrog‘ uza yuz, qildi faryod
Ki: «Yey na‘layning o‘rni qiblagohim!
Harimi nazhating g‘amdin ranohim!
Necha yetkay sanga mendin malolat,
Necha kelgay manga ondin xijolat.
Boshimg‘a tig‘i g‘am sursang ne bo‘lg‘ay,
Bu so‘z deguncha o‘ltursang ne bo‘lg‘ay.
Meni hindudek otashgahg‘a boshla,
Uzorim xolidek o‘t ichra tashla
Ki, jismim bo‘lsa ul o‘t ichra nobud,
Sochimdek chiqqay ondin chirmanib dud.
Malolimdin bari olam qutulsin,
Tanim yuz ming balodin ham qutulsin.
Manga Farhod ishqi tuhmati bas
Ki, chehram ko‘rmayin ul zoru bekas.
Yiqilmoqdur shiori oh tortib,
Ko‘nguldin nolai jonkoh tortib.
Qulog‘i mustami‘ bo‘lmay so‘zumga,
Ko‘zi oylar o‘tub tushmay yuzumga.
Tog‘ ichra sel yanglig‘ oqizib yosh,
Urub tosh uzra hardam seldek bosh.
Xayolim birla ko‘nglin qone‘ aylab,
Firoqim ichra umrin zoye‘ aylab.
Yuzumdin didai giryonni mahrum,
Visolimdin balokash joni mahrum.
Qolib men ham yiroq ul notavondin,
Nechukkim mendin ul, men dog‘i ondin.
Bu bizga holu yuz nav‘ elda shuhrat,
Ne yuz shuhratki, yuz ming nav‘ tuhmat.

Manga ne yoru ne oshiq havasdur,
Agar men odam o'lsam ushbu basdur!⁽⁶⁾
Agar Bonu iloji bilsa qilsun,
O'zumni o'ltururmen yo'qsa bilsun!»
Mihinbonu ani chun bo'yla ko'rdi,
Yuziga darddin ashki yugurdi.
Ko'ngulga chora tarhin soldi filhol,
Ko'ngul berdiyu, ko'nglin oldi filhol.
Dedi: «Yey ko'rmagingdin ko'ngluma kom!
Huzuringdin hazin jonimg'a orom.
Ne so'z kim sen deding jonimg'a yoqti.
Hadising joni rajmonimg'a yoqti.
Sanga bori so'zingda muttafiqlan,
Muhiq sen-sen dog'i, men ham muhiqlan.
Sen emdi g'am yema, ko'nglungni xush tut,
Tarab birla o'zungni bodakash tut.
Tuzub men tongla jashni xusravona,
Qilay elchini uzre deb ravona».
Degan miodi birla oni ko'rdi,
Talattuf birla yo'l ranjini so'rdi.
Yana Xusravg'a ham aytib duolar,
Base so'rdi debon madhu sanolar.
Quy solib suxanvar farqi taslim,
Qo'pub aylab anga shoyista ta'zim.
Ko'rub ul xusravona taxtu avrang,
Anga loyiq shukuhu hushu farhang.
Nihon ko'nglida yuz ming ofarin deb,
Hasabda loyiqi toju nigin deb.
Chu bazm oyinig'a bo'ldi nihoyat,
Anga in'omlar aylab bag'oyat.
Ijzat berdi ta'zim aylabon ko'r,
Dedi shahg'a duolar aytu yer o'r.
Yana deb zohir etgach muncha savlat
Ki, degaylar javob arkoni davlat.
Rayomovar chu torti so'zga anjom,
Yer o'rti, dog'i qo'ydi tashqari gom.
Tilab navvobni Bonu ravone,
Alarg'a sharh qildi dostone.
Ki: «Ayting bu rasuli kordong'a,
Ki, desun Xusravi Kisonishong'a
Ki, rayg'omiki bu jonib yibording,
Niyoz ahlini tufrog'din ko'tording.
Chekib tufrog'ni charxi axzar uzra,
Chiqording zarra mehri xovar uzra.
Vale tole'g'a chun yo'q ro'yi behbud,
Sen ar yuz muncha qilsang lutf ne sud.
Agar yuz yil bu ishga yesam armon,
Chu bu dardimg'a darmon yo'q, ne dermon.
Bizing birlaki sen vuslat qilursen,
Sharafdur bizga bu, sen ham bilursen.
Vale voqi' durur bir turfa holat
Ki, bor oni demaktin ham xijolat.
Vale har neki Tengri qilsa taqdir,

Kishiga yo‘q rizodin o‘zga tadbir.
Budur so‘z hosilikim, bu qamarchehr
Ki, oning sori garm o‘lmish sanga mehr.
Hunardur garchi boshdin to ayog‘i,
Va lekin bor durur bir aybi dog‘i
Ki, juft otin qoshida tutsa bo‘lmas,
Bu so‘zning girdiga yovutsa bo‘lmas.
Yeranlardek erur da’bu shiori,
Chorib, o‘q otib, o‘lturmak shikori.
Kishiga yo‘q bizing el ichra yoro,
Anga qilmoq bu so‘zni oshkoro.
Kim etsa qoshida bu so‘zga madxal,
Magarkim kechgay o‘z jonidin avval.
Anga bu ayb bermish Koshifi g‘ayb,
Ne Haqdin bo‘lsa, bo‘lmas aylamak ayb.
Yo‘q ersa ul bani odam Parisi,
Quyoshedurki, ko‘rtur mushtarisi⁽⁷⁾.
Angakim o‘lsa olam xalqi mushtoq,
Nechuk ul juftdin qolg‘ay edi toq.
Jihat bu erdikim bu kunga tegru,
Uy ichra qoldi ul gulchehra mahro‘.
Chu shahni aybimizdin qilduk ogoh,
Nekim hukm aylasa hokim durur shoh».
Tugatgach so‘zni Bonuyi zamona,
QO‘pub navvob, eshitgach ul fasona.
Rayomovarg‘a ochib rardai roz,
Barisi bo‘ldilar afsonarardoz.
Javobida o‘zin ojiz torub ul,
QO‘pub, kelgan sari tutti ravon yo‘l.
Chu yetti anda, mundin har ne bildi,
Ravon Xusrav qoshida arza qildi.
Eshitgach tund o‘lub doroyi dovar,
g‘azabdin qilmadi ul so‘zni bovar.
Yana bir tundroq elchi yibordi,
Aning dog‘i javobi bo‘yla bordi.
Necha qatla borib keldi rasuli,
Muyassar bo‘lmadi maqsad husuli.
g‘azab ul nav’ garm etti dimog‘in
Ki, dudi tiyra qildi kun charog‘in.
Dedi: «Holim mening ul yerga yetti
Ki, bu nav’ el so‘zumdin nafrat etti.
Yaqindurkim bu bema’ni fasona,
Erur boshtin-ayog‘ makru bahona.
Manga bas ermas erdi bu qadar nang
Ki, qilg‘oymen alarg‘a o‘zni hamsang.
Eshitmaklik kerak bu mojarro ham,
Ki, qilg‘aylar alar so‘zdin ibo ham.
Erur o‘z baxtig‘a bermak nigunluq,
Zabunlarg‘a ayon qilmoq zabunluq.
Nega xud chiqmasun sung‘ur jahondin,
Ko‘rub shavkat sadosi mokiyonding‘
g‘azanfar xud netar changolu yolin,
Chekar bo‘lsa tishi o‘yning maholin.

Agar umr o'lsa ul ayyoralarg'a,
Demay ayyorakim, makkoralarg'a.
Sitamdin yetkuray andoq sazoye,
Solay kishvarlari ichra baloye
Ki, qayda bor esa bir hiylarayvand,
Qiyomatg'a dekin bo'lg'ay anga rand».
Bu so'zlarni debon azm ayladi bot,
Sirahlar tortibon hayhot-hayhot!
Kerak ishq ahli qul bo'lmoq bu so'zga
Ki, «shahliq o'zgadur, oshiqliq o'zga»⁽⁸⁾.
Ketur, soqiy, qadah ogohliqdin
Ki, andin jur'a xushroq shohliqdin!
Ichib may, saltanat ilmay ko'zumga.
Qilay zulm, elga qilg'uncha, o'zumga!⁽⁹⁾

XXXVIII

Xusravning Shirin soridin kelgan talx javoblaridin achchig'lanib qalin siroh chekib, Arman viloyatig'a sho'ru g'avg'o solg'oni va Mihinbonu Armaniya qo'rg'oninkim, har burji rif'atda sekizinchi hisorning o'n ikki burjidan bosh o'tkarib, har kungirasi to'qquzunchi hisn uchig'a xisht yetkurub erdi berkitgoni va Xusrav qal'a tegrasin evrularda Farhodni qayo ustida kupub tutmoq xayoli qilib Farhodning til xaroshi bila aning bag'rig'a nish sonchib, ko'nliga tig'urmog'i va ilik toshi bila boshidin xudin va alami boshidin mahchasin uchurmog'i va Xusravning tug'i boshsiz va boshi xudsiz o'rdu sig'a surmoki va cherigin qo'rg'on sori ko'churmoki

Maoni xaylini qilg'on murattab,
Bu maydon ichra mundoq surdi markab
Ki, chun surdi sirah Armang'a Rarvez,
Nizou qahr tig'in aylabon tez.
Ne o'rdu sig'a bor erdi kanora,
Ne ul o'rduning ahlig'a shumora.
Sirah gardi qarortib kun charog'in,
Mushavvash aylabon gardun dimog'in.
Sirohi chekti ko'rguzmakka bedod
Ki, bermas olami bedodgar yod.
Necha kun chun manozil qat' qildi,
Cherik Arman savodig'a yoyildi.
Xabar Bonu sori yetkurdi har xayl
Ki, tutti borcha Arman mulkini sel.
Qayu bir selikim, daryoyi ofat,
Qayu daryoki, to'foni maxofat.
Anga xud bu ish ermas erdi mubham,
Burundin ishni qilmish erdi mahkam.
Hisorin royu harfi qal'adori,
Qilib mahkam nechukkim ko'k hisori.
Ne qo'rg'on, bir hasinu berk qo'rg'on,
Falak hisnini arkidek yashurg'on.
Samon oshlig' toshig'on yo'l nishoni,
Falak yanglig' yonida Kahkashoni.
Tutub har kungiri keynida orom,
Muborizshevaye andoqki Bahrom.
Chiqib boru anga gardung'a tegru,

O'tub xandaq yana gardung'a tegru.
Yazak qilsa tutub ul avj bora,
Kecha xandaq suyi sori nazora,
Quyi kavkabni ko'rguzgay safodin.
Kavokib aksi tushgandek samodin.
Bu mahkamliq bila oncha zaxira
Ki, idpokida qolib aql xira.
Suhovash donasin dastosi gardun,
Ming yil davr etsa bo'lmay tortmoq un.
Hamaldek qo'zi yuz mingdin ziyoda,
Uy anda suvr yanglig' pada-poda⁽¹⁾.
Yana har jinsi kiymak yo yemakdin,
Bo'lub kasratda mustag'ni demakdin.
Bo'lub Bonuyi korogahg'a resha,
Hisor ahlini zabt etmoq hamesha.
Pari raykar bila Bonuyi sardor,
Qilib Farhodni dog'i xabardor.
Anga zohir etib ul ish qiyosin,
Qilib qo'rg'onga kirmak iltimosin.
Parining so'zini ul yerga solmay,
Parining xotiridin kecha olmay,
Qo'yub nokomdin qo'rg'on sori gom,
Vale toshqori tutmish erdi orom.
Topib ul qal'aning toshida bir tosh⁽²⁾,
Kim ul ko'k qal'asidin o'tkarib bosh.
Tutub erdi aning ustida maskan
Ki, bo'lg'ay razm vaqti xoraafkan.
Kelib Xusrav ham aylab jahdu ta'jil,
Yiroqroq tushti qo'rg'ondin yarim mil.
Adaddin ko'p sirohin chun tushurdi,
Tamosho aylay Arman sori surdi.
Humoyun mavkibida ming dilovar,
Aning birla surub ul yon takovar.
Hisor atrofida solib nazar tez,
Bo'lub har lahza nav'i fikratangez.
Nazora aylar erdi har zamone,
Ko'rar erdi yer uzra osmone⁽³⁾.
Ne topib olmog'i sa'yida behbud,
Ne kelmakdin rushaymonliq etib sud.
Tutub Farhod ul tosh uzra manzil,
Nechukkim dur qilur bosh uzra manzil.
Nazar Farhodg'a chun soldi Rarvez,
Degil ko'ksiga tegdi dashnai tez⁽⁴⁾.
Dedi: «Ul bulajabvash odamizod
Ki, ko'rgach oni ko'nglum bo'ldi noshod;
Tafahhus aylangizkim, ne kishidur
Ki, xotirni hazin qilmoq ishidur».
Birov farzona sori surdi otin,
Yetib Xusrav tilidin so'rdi otin.
Dedi bedilki: «Ot ahli emasmen,
Otim tutmoqqa dog'i arzimasmen.
Qazodin o'yla tufroq o'ldi zotim,
Kim ul tufroq aro Kim bo'ldi otim.

Ichimga ishq o'tidin tushkali dud,
Ne otim, balki zotim bo'ldi nobud.
Meni ot anglamakdin ishq etib yot,
Men otdin yotu mendin yot o'lub ot.
Va lekin dahr aro ahli talavvun,
Adamg'a aylab itloqi taayyun⁽⁵⁾.
Qilurlar chun vujudim tufrog'in yod,
Hamonokim atarlar xasta Farhod».
So'zin Xusrav qilib boshdin-ayoq go'sh,
Yaqin erdiki borg'ay mag'zidin hush.
Eshitmish erdi ko'p avsofin oning,
Eshitgach bu kalomi sofin oning.
Agarchi vola etti hayrat oni,
Vale ishq ichra o'rtab g'ayrat oni.
Dedikim: «Nuktasidur choshniyi bahr,
Manga andin nasib ermas, magar zahr.
Qilur rangin so'zi xotir mushavvash,
Hamonokim yilonedur munaqqash.
Kalomi nechakim sofu arig'dur,
Manga nuqsondin o'zga ne osig'dur.
Chu bor ondin g'amu mehnat nasibim,
Erurmen oshiqu uldur raqibim.
Erur ko'nglida shirkat orzusi,
Ne shirkat, balki mulkiyat g'ulusi.
Bu xoredurki yo'ldin olg'ulug'dur,
Aning ko'si rahilin cholg'ulug'dur.
Qo'lumg'a muft solmish oni iqbol,
Kerakdur bo'lmoq andin forig'ulbol.
Chamanni chun aritsam bu tikandin,
Tong ermas, bar yemak sarvu sumandin».
Dedi: «Besh-o'n muboriz sekretib ot,
Mening ollimg'a oni kelturung bot».
Alar chun qildilar ul sori rarvoz,
Chiqib tosh uzra Farhod etti ovoz:
Ki: «Yey chobuk sirahdori dilovar,
Qo'lungda baxt yoru charx yovar.
Agar Xusrav esang xud bil bu so'zni,
Emas ersang ham eshitgil bu so'zni:
Sanga mendinki kelmak multamasdur,
Tariqi multamas mundoq emasdur
Ki, chorturdung o'n-o'n besh rahlavonni
Ki, qilg'aylar talaf bir notavonni.
Vagar xud qasdu qatlim erdi maqsud,
Manga mundin ziyon yo'qtur, sanga sud.
Bu jam'i begunah qonig'a kirding,
Sirohingni o'z ilging birla qirding.
Desang bu nukta ermas, rost hoshu,
Boqib, Haq sun'ini qilg'il tamosho
Ki, boshdin uchqusidur mili xudung,
Bu tosh birlaki yetkurdim durudung⁽⁶⁾.
Yana bir tosh otib, dedi ravoni:
«Mungadur mahchai tug'ung nishoni».
Iki toshi qilib sur'atda ta'jil,

Rayoray ucti yetgach mahchau mil.
Dedi: «Yey kim, bu elga rodshahsen,
Yo‘q ersang shoh, sarxayli sirahsen.
Bu erdi ishq xayli dastburdi
Ki, sen ko‘rdung, sirohing dog‘i ko‘rdi.
Bu elni qaytarurg‘a amr qilg‘il,
Yo‘q ersa borcha bir-bir o‘ldi bilgil.
Bu toshikim uchurdi xud mili,
Hamuldur bosh uchurmoqning dalili.
Nazar qilkim seningdek bir sirahdor
Ki, bo‘lg‘ay xayli ichra ming kulahdor.
Birov jonig‘a qilg‘ay qasdi nohaq,
Yevaz bu nav‘ yetkurg‘ay anga Haq
Ki, bir majnun qayodin tosh uchurg‘ay,
Yetib ul tosh, sendin bosh uchurg‘ay.
Boshingdin kechtim oxir bil g‘animat,
Boshing olib yo‘lungg‘a qil azimat
Ki, mendin bo‘lmayin hech amr noshi,
Manga bo‘ldi sening qasding xaroshi.
Nechakim ishqdin ranjur erurmen,
Nekim qilsam, sanga ma‘zur erurmen.
Ki, Arman tog‘ida kin aylasam fosh,
Yaqin bilkim, erur har toshu bir bosh.
Kimon qilma bor ersang ishda dono,
Sirohu mulk ila bo‘lmoq tavono
Ki, Haq ollinda butmas ming sirahdin,
Ish andoqkim bir ohi subhgahdin.
Sangakim ro‘zi etti rodshahliq,
Mening qildi nasibim xokirahliq.
Ko‘ngul aylab sen ul shahliq bila keng,
Mening ollimda ul tufroq bila teng.
Ne ishkim shah topib ondin navoye,
Vale yuz qatla or etgay gadoye⁽⁷⁾.
Jafo maydonig‘a har dam surub ot,
Kishi andin nechuk qilg‘ay mubohot.
Erur bu turfaroqkim tortibon tig‘,
Qarortib yerni xayling o‘ylakim mig‘.
Qilib el mulki ichra qatlu toroj,
Olay deb mulk elidin taxt ila toj.
Birovnikim berib mulkini barbod,
Qilursen nozanin ko‘nglini noshod.
Shikastig‘a sitam yoyin qurarsen.
Eshittim, ishq lofin ham urarsen.
Bu bo‘lg‘ay dardu ishq oyini voh-voh,
Vafou mehr sharti Alloh-Alloh!
Kishi ishqida zor o‘lmoq bu bo‘lg‘ay,
g‘amidin beqaror o‘lmoq bu bo‘lg‘ay!»
Ilik zo‘ri bila andoq otib tosh,
Qilib tig‘i zabon mundoq yana fosh.
Tushub Xusravg‘a toshi iztirobi,
So‘zining ham tora olmay javobi.
Yonarda erta kunni qilmayin kech,
Yovuq bormoqqa tormay maslahat hech.

Topib kelgan sirohidin malolat,
Yuz oncha qal'a ahlidin xijolat.
Bu sayridin anga bo'lmay ravo kom,
Yonib o'rduzi sori bordi nokom.
TEshib xudin aning Farhod toshi,
Ichin tig'i zabanining xaroshi.
Ketur soqiy, mayu, g'am xaylini yeng
Ki, ermish ishq aro shohu gado teng!
Necha ishq ichra shahlig' lazzati bor,
Gadolig'larning o'zga holati bor.

XXXIX

Xusrav Farhodning qattig' toshidin rajmurda va qattiq so'zidin ozurda kelib, Buzurg Ummid bila ulug' chora umidig'a so'zlashib, lutfomiz alfozga qahr va shahdangiz kalomga zahr qotqoni va bu umid va biym maktubin rasuldin Mihinbonu sori uzotqoni va elchining shahdliq zahri shishasi qal'aning xorasidin usholg'oni, ya'ni Mihinbonuning xoradek mahkam javoblaridin ojiz qolg'oni, dog'i Xusrav Armaniya hisorin muhosara qilg'oni va qal'a darvozalari bog'lanib, xusumat eshiklari ochilg'oni

Fasona aytur ustodi suxanvar,
Bu yanglig' toqti so'z bikrig'a zevar
Ki, Xusrav garchi ul kun bo'ldi diltang,
Yonib diltang, uyig'a qildi ohang.
Ham oxir qo'ydi ko'p aylab marog'a,
Buzurg Ummid ila so'zni arog'a.
Buzurg Ummid ani aylab tarabnok,
Dedi: «Qayg'urmag'ilkim yo'qturur bok;
Ko'histon ahli ko'p otqay faloxan,
Junun ahli ko'p etgay yova so'z fan.
Yilon netgay urub nish ajdahoni,
It urmak birla yonmas korvoni⁽¹⁾.
Nechuk majnun so'zin oqil eshitgay,
Junun o'ti bila ko'nglin eritgay.
Eshitgan nuktani ko'nglungga olma,
Eshitsang juz eshitmaslikka solma.
Bu avlokim yana bir nuktarardoz,
Borib Bonu sori rand etsa og'oz.
Kalomi ichra bo'lg'ay lutfu tahdid,
Nechukkim biym bo'lg'ay, bo'lg'ay ummid.
Shak ermaskim ayon aylab madoro,
Zabunliq aylagaylar oshkoro.
Bu ish bo'lmoqliq avlo chora birla,
Siteza qilsa bo'lmas xora birla
Ki, bu qo'rg'on erur mahkam bag'oyat,
Zaxira anda dog'i benihoyat.
Seningdek shahki xurshedi jahonsen,
Qayu xurshed, Jamshedi zamonsen.
Qachon ul yon tilarsen razm solmoq,
Keraktur razm solg'on kun-o'q olmoq.
Bu yanglig' fath agar xud dast bermas,
Ani yuz yilda olmoq mumkin ermas.
Chu bo'lmas razm ila olmoq muqarrar,

Magar tadbir ila o'lg'ay muyassar.
Emas tadbiri holo mundin o'zga
Ki, chekkaybiz bir ish naqshini so'zga».
Fusungar aytibon yolg'onu chindin,
Chekar af'ini afsun birla indin⁽²⁾.
Degach bu so'z topib shaxsi suxandon,
Uzottilar ani g'amginu xandon.
Kelib qo'rg'ong'a ul farxunda rovi,
Bu yanglig' ayladi so'z kov-kovi
Ki, shahkim charxni rom aylamishdur,
Qamarg'a bu so'z e'lom aylamishdur
Ki, biz farzandliq tarhini solib,
Buyon keldik vafo ko'sini cholib.
Burunkim tushmamish amre apoda,
Qiling andoqki, qilmishbiz ipoda.
Agar avvalg'idektur so'z hisobi,
Bu so'zdur ul Parishon so'z javobi
Ki, siyminbarki keldi mehri ofoq,
Gar o'lsa siz degondek juftdin toq,
Yeranlar maylidin fard o'lsa zoti,
Alarg'a yo'qsa mutlaq iltifoti.
Bor ermish telbai xoroshikofe,
So'zi boshtin-ayoq sahu gazofe.
Xiradg'a yuz tanaffur hay'atidin,
Xirad ahlig'a dog'i suhbatidin.
Bu shan'at birla ul nangi zamona,
Urub tun-kun fig'oni bexudona.
O'zin aylab aning ishqig'a mansub,
Qilib oshiq o'zin, ul oyni mahbub.
Bu ish topib bori olamda shuhrat,
Nechuk ul oyg'a bo'lmoy hech g'ayrat.
Ani istab yana qoshig'a doim,
Vafoomiz so'zlar deb muloyim.
Visoli birla aylab ko'nglini shod,
g'ami hajridin aylar ermish ozod!
Siz aytur so'z zilole bo'lsa sofi,
Erur bu ish aning birla munofi.
Va gar yolg'ong'a oxir bo'lsa roje',
Bas ul so'z voqe', o'lmish g'ayr voqe'g'!
Agar bu sahvingizg'a mu'tarifsiz,
Karam birla kechurduk ham ani biz.
Xatodin xoli ermas odamizod,
Erur Haq ishda sahv etmoqdin ozod.
Chu qilduq mulkunguzg'a mehmonliq,
Qiling siz ham tariqi mizbonliq.
Aroding murtafe' bo'lsun kudurat,
Kuduratsiz safo bo'lg'ay zarurat.
Tugatti so'zni chun roviyi farrux,
Mihinbonu bu yanglig' dedi rosux:
«Kim, ulkim Xusrav aytibturki, Farhod
Emas siyaratda misli odamizod.
Ne yanglig' degabiz bu so'z javobin
Ki, xud ul deb eshitmish o'z javobin.

Bizingdek yuz tuman vasf etsa yuz yil,
Deyolmas vasfining mingdin birin til.
Gado debdur, erur ul shohzoda,
Sharafda ondinu bizdin ziyoda.
Ne ilmu fanki bor olamda ahsan,
Bu ahsandurki, ul bor anda yakfan.
Aning ul gavhari volosi bordur
Ki, bu o'kmakdin istig'nosi bordur.
Yana bir buki debtur sarvi gulchehr,
Yeranlarg'a agar bor ersa bemehr.
Nedin Farhod anga chun bo'ldi oshiq,
Erur ko'ngli aning birla muvofiq.
Bukun Farhod ul ozodavashdur
Ki, yo'qluq bodasidin jur'akashdur.
Fano o'ti aro andoqki xoshok,
Vujudi xirmanin pok o'rtamish pok.
Bo'lubtur o'yla Haq zotida foniy
Ki, yo'qtur anda o'zlukning nishoni.
Bu ash'yo ichra kim bo'lg'ay mazohir,
Ko'rar mazharni har yon bo'lsa nozir.
Qayu mazharki ajmal kelsa mavsuf,
Ajab yo'q anda ko'rrak bo'lsa mash'uf⁽³⁾.
Va lekin to erur Shiring'a shaydo,
Ishi bo'lmaydur andin o'zga raydo
Ki, ko'rmish ikki yo uch qatla oni,
Tiriklikdin anga qolmay nishoni.
Aningdek tarki aqlu hush qilmish
Ki, ikki-uch kun o'lgandek yiqilmish.
Azosidin bo'lub har xayl ranjon,
Yana Haq mavhibat aylab yangi jon.
g'arazdin pok topib oni gulrux,
Ko'rub farxunda ruxsorini farrux,
Qilur jonin aning vasli fidosi,
Va lekin ko'p durur oning ibosi
Ki, ko'rgach hush tark etmak hamondur,
Kelib bu o'zidin ketmak hamondur.
Bu ma'nidin tutub gah dashtu gah ko'h,
Zaif egniga yuklab bori anduh.
Erur oning xayoli birla qone',
g'amu dardu maloli birla qone'.
Vale mahvashqa oning vasli maqsud
Ki, yo'q makruhe tab'i anda mavjud.
Bukim debtur, karib oning jamolin,
Ne til birla deb erkin bu maqoling'
Ani men ayta olmon zisht yo xo'b,
Sanga ko'rmakligi bor ersa matlub,
Borib Tengri uchun ko'p oni bexost
Ki, Xusrav so'zlamish egrimu yo rostg'
Yuzi gulzoridin chun vard terung,
Ne aytay men, o'zing insof bergung.
Bukim Xusrav erur bu ishga moyil
Ki, men bo'lg'aymen o'z sahving'a qoyil.
Bu erdi so'zki, taqdir o'ldi bir-bir,

Borib ollinda bir-bir ayla taqrir.
Desakim, sahv dur, yo‘q hech bokim,
Agar chin desa ham bor o‘zi hokim».
Quloq chun elchi ul so‘zlarga solib,
QO‘pub yondi deganlardin uyolib.
Kelib shoh ollida og‘oz aylab,
Nekim fahm etti sharhi roz aylab.
Bu so‘zlardin bo‘lub g‘olib xijolat,
Taraddud soldi Xusravg‘a malolat.
Bir ulkim, har ne aylab erdi maqsud,
Sarosar torti yor ollinda mardud.
Bu ham ozurda ko‘nglin etti maqtul,
Raqib o‘lmoq habib ollinda maqbul.
Chu qildi rodshahlik e‘tiborin,
g‘azab oldi ilikdin ixtiyorin.
g‘azab tig‘in chiqorsa rodshahlar,
Ulug‘ mujrimcha bordur begunahlar.
Qamishliq ichra chun o‘t tushti nogoh,
Qurug‘-o‘l kul bo‘lur bo‘lg‘uncha ogoh⁽⁴⁾.
Qayonkim zohir etti seli bedod,
Yiqorda teng durur vayronu obod.
Chu Xusravni g‘azab mag‘lub qildi,
Anga ul mulk elin mag‘zub qildi.
Ko‘chub qo‘rg‘on sori surdi samandin,
Solay deb ko‘k hisorig‘a kamandin.
Sirah azm etti ul yon favj-barfavj
Ki, choyqatti cherik daryosini mavj.
Aningdek yer yuzin tutti sirohi
Ki, tutqay mashq avroqin siyohi.
Qabab qo‘rg‘onni darqur-darqur ul xayl,
Tusharg‘a qildilar to‘shluq-to‘shi mayl.
Chu qo‘rg‘on davrig‘a yovushtilar bot,
Suron solib yonibon tushtilar bot.
Suron yo‘q, sur savtining safiri,
Qayu bir surkim, mahshar nafiri.
Ihota qildilar qo‘rg‘onni bebok,
Nechukkim arz jirmin davri aflok.
Ketur soqiy, qadah andoqki gardun,
Shafaqdek boda solib anda gulgun.
Ko‘raykim bu hisori lu‘batakboz,
Yana ne nav’ to la‘b etgay og‘oz!

XL

Xusrav qo‘rg‘onni qabab tushub davrida yana bir qo‘rg‘on egirgani va Armaniya qo‘rg‘oni arkdek Xusrav egirgan qal’aning davrig‘a kirgoni va cherikning Farhod toshi qo‘rqunchidin anga yovuy olmay ming qari yiroqdin tushganlari va Xusrav aning giriftorlig‘i bobida bir hiylagar topib so‘z rishtasin tugushganlari va ul hiylagar afsun rishtasi domin ochib tazvir ashki donasin sochib ul telba qushni⁽¹⁾ giriftor qilg‘oni, balki gul isi bila ul ishq bulbulining⁽²⁾ hushin uchurg‘oni va Shorur sayyodni halok qilib, kamindag‘ilar saydni eltib Xusravg‘a tortqonlari

Falak hisni demay, lu‘bat hisori,
Aningdek ochti bu lu‘bat uzori

Ki, chun tushti qabab qo'rg'onni Rarvez,
Adovat o'ti bo'ldi dam-badam tez.
Uloshti mo'rjalu yerni qilib shaqq,
Cherik atrofig'a qozdurdy xandaq.
Yasab xandaq toshida boruvu burj,
Parivash qo'rg'onining naqdig'a durj.
Qabab ul hisn davrin toshqi qo'rg'on,
Nechukkim qubba atrofini qolqon.
Hisor ahli dog'i voqif tunu kun,
Chiqarmay qal'adin kunduz unu tun.
Kecha lekin fig'oni fosh birla,
Yurub to subh hozir bosh birla⁽³⁾.
Tong otkuncha furug'i sham'u mash'al
Yorutub qal'ani andoqki manqal.
Valek ul yonki Farhod erdi sokin,
Cherik kelmak yovuq yo'q erdi mumkin.
Tiyib a'do sirohin ming qoridin,
Dema bir soridinkim, har soridin.
Yetib toshi nechukkim, ra'd toshi,
Uchub gar tegsa sheri sharza boshi.
Toshig'a ming qori yerda nishona,
Urub gar xud erur xashxosh dona.
Bu andin turfaroqkim tegsa ul tosh,
Bo'lub Alburz tog'i bo'lsa xashxosh.
Chorib xoroni beandoza haddin,
Otar toshi yo'nub ko'rrak adaddin.
Bu ishlar bor edi mardudi oning,
Vale izhoridin maqsudi oning
Aodi xaylini qo'rqtmoq erdi,
Alardin o'zni solim tutmoq erdi.
Yo'q ersa yo'q edi mumkinki ul zor,
Tegurgay rashshaning rarrig'a ozor.
Birovga yetsa erdi charxdin ranj.
Bu andin ko'p bo'lur erdi alamsanj.
Zaife cheksa erdi dardlig' oh,
Bu tortar erdi yuz ming ohi jonkoh.
Ne mumkin erdi ul mahzun ishiga
Ki, andin bir alam yetkay kishiga.
Vale a'doni qo'rqtmoq futuri,
Anga jon vahmidin erdi zaruri
Ki, jonkim andadur jonon vafosi,
Nechuk qilg'ay ani dushman fidosi.
Shukuhidin yetib biym ahlig'a biym,
Ko'rub taslim andin ahli taslim.
Borib darmondalar qoshig'a oning,
To'kub ko'z yoshi ko'z yoshig'a oning.
Topib andin navozishlar gadolar,
Ko'rub har dam navolar benavolar.
Ayoqqakim tikan kirsani nihoni,
Tilab mujgona birla cheksa oni.
Anga bu holu, ammo Xusravi ahd,
Aning daf'ig'a aylar sa'y ila jahd.
Tunu kun aylabon oning so'zin zikr,

Buzurg Ummid birla ko‘p qilib fikr
Ki, shoyad ishga nav’i chora bo‘lg‘ay
Ki, Farhod o‘rtadin ovora bo‘lg‘ay
Ki, andin bo‘lmasa xotir haroson,
Bo‘lur qo‘rg‘onni olmoq ul dam oson.
Aning har bir ishin kim el qilib fosh,
Taajjub yo g‘azabdin irg‘otib bosh.
Ham oxir bo‘ldi raydo naqshboze,
Ne mushkil hiyla bo‘lsa chorasoze.
Qachonkim zohir aylab makru talbis,
Bo‘lub bir fahmi yo‘q shogirdi iblis.
Anga shah zohir etti muddaosin
Ki, istarbiz bu majnun ibtilosin.
Agar sen aylasang bu ishga chora,
BERurmen naqd behaddu shumora.
Fusunrardozi mundog‘ surdi guftor
Ki, oni makr ila aylay giriftor.
Aningdekkim, dimog‘idin ketib hush,
O‘luk yanglig‘ yiqilsun yerga madhush.
Vale kelturmagiga chora bilmon,
Bu ajzimdin bu ishga bora bilmon.
Dedi Xusrav: «Sen etsang oni behush,
Kamingahda qo‘yay men yuz zirihiro‘sh
Ki, chorqoylar kamindin bo‘lg‘ach ogoh,
Keturgaylar ani andoqki dilxoh».
Chu mundoq va‘da qildi shohi g‘addor,
O‘pub yer tebradi Kimrohi makkor.
Yasab o‘zni takalluf birla mahzun,
Jununsiz, lek shakli misli majnun.
Hamul vodida bir gul uzdi xushbo‘,
Serib bargi aro behushdoru.
Ravon Farhod sori urdi gomin,
Yasab devonalar yanglig‘ xiromin.
Chekib ul nav’ ohi oshiqona,
Degaysen, urdi o‘t andin zabona.
Chu Farhod ul surudi dard eshitti,
Qaroru hushi ketti, sabri itti.
Boqib chun ko‘rdi qaddin o‘ylakim yoy,
Degaysen, ko‘rdi devona yangi oy.
Yetib jonig‘a ko‘ngli iztirobi,
Urub ko‘nglig‘a o‘t joni xarobi.
Dedi: «K-ey dard o‘tidin shu‘laangez,
Daming qilg‘on o‘tunning shu‘lasin tez.
Ne holing boru qaysi ko‘ydinsen,
Bu yanglig‘ telba, ne mahro‘ydin seng‘
Manga g‘am tig‘in urdi ishqibebok,
Sening ko‘ksung nedin bu nav’ erur chokg‘
Manga gardundin o‘ldi zulmu bedod,
Nedin sen tortasen afg‘onu faryodg‘
Manga hajr o‘tin etmish baxt ro‘zi,
Sanga muncha nedindur hajr so‘zig‘
Mening jismim qilib ishq o‘ti nobud,
Sening ohing nechun zohir qilur dudg‘»

Chu torti hiylagar bu nav' bozor,
Yana izhor aylab ranju ozor.
Dedi: «K-ey ishq elining rodshohi,
Bo'lub bul xayl ayog'ing xokirohi.
Meni mahzun falon iqlimdinmen
Ki, forig' har umidu biymdinmen.
Meni yuz ranj ila Haqning rizosi,
Yana garduni gardon iqtizosi.
Bu kishvar jonibi ovora qildi,
Birov ishq'i bila bechora qildi.
Ko'rar erdim gahi ul dilraboni,
Yiroqtin oshkora, gah nihoni.
Necha hajrida zoru g'amkash erdim,
Yiroqtin ko'rmaki birla xush erdim.
Bukun Xusravki Haq bersun jazosin,
Bu kishvardin yiroq solsun balosin.
Kelib bu shahr bo'ldi qal'abandon,
Kirib qo'rg'ong'a ul gulbargi xandon.
Meni majnun biyobon ichra qoldim,
Balovu dardi hijron ichra qoldim.
Erurmen chun g'arib, el tonimaslar,
Manga ham oshnovu yor emaslar.
Chu borsam qal'a sori zulm etib fosh,
Boshimg'a yog'dururlar o'q bilan tosh.
Eshik ochilmadi chun ul talabdin,
Yaqin erdiki o'lgaymen taabdin.
Chu dardim sa'bu hamdardim yo'q erdi,
Juz ohi dardrardim yo'q erdi.
Senikim ishq dashti rahravisen,
Mazallat kishvarining xusravisen.
Eshittim bu qayo uzra vatangoh,
Tutubsen ul sifatkim taxt uza shoh.
Kelibmenkim sanga holim degaymen,
Ulus fahm etmas ahvolim degaymen.
Chekib ishq ilgidin har lahza faryod,
Degaymen hajr elidin har nafas dod!
Degaymen ishq o'tig'a xaslig'imni,
g'aribu oshiqu bekaslig'imni».
Chu Farhod oncha ohu dardi jonso'z,
Ko'ribkim, zohir etti ul siyahro'z.
Anga xud muncha hojat ermas erdi,
Degan yuz ming fusundin bir bas erdi.
Damidin shu'lalar gardung'a bordi,
Ko'zidin sellari homung'a bordi.
Fusungar sharh qilg'ondek malolin,
Mushobih torti o'z oshufta holin.
Chekib huy oncha sho'ru shayn qildi
Ki, g'amkash jismi za'f aylab yiqildi.
Yugurdi hiylagar devonalardek,
Yiqilg'on sham' uza rarvonalardek.
Chu ko'rdi xastani beholu xomush,
Dimog'iga aning kelturgali hush.
Gulekim sermish erdi no'shdoru,

g'alat sharh ayladim, behushdoru.
Dimog'ig'a qo'yub qildi tavaqquf
Ki, hushi zoyil o'lg'ay betaxalluf.
Anga qolmaydur erdi hushidan bahr,
Quyar erdi o'lukning komig'a zahr.
Chu hushi xaylin etti bo'yla g'orat,
QO'pub far'yod etib qildi ishorat.
Uyumush erdi bir tosh uzra Shorur,
Yamon tush ko'rmagidin erdi ranjur.
Ul undin seskanib, borib qarori,
Sarosima boqib Farhod sori.
Ne ko'rdig' Borib o'zdin ul malakvash,
Bo'lub shaytonvashe har dam navokash.
Anga bildiki andin bo'lmish ul rev
Ki, yetti har tarafdin ul suruk dev.
Chu fahm ettiki bormish ilgidin ish,
Yiqilmay bag'rig'a mahkam qilib tish.
To'kub Farhodning ul holig'a yosh,
Qo'nqordi ul qayodin bir og'ir tosh.
Biyikrak yerda tutmish erdi manzil,
Ayog' ostida hiylatsoz g'ofil.
Aningdek urdi ul tosh birla oni
Ki, avval mag'zi, so'ngra chiqti joni.
Usholdi tosh birla ul qotiq bosh,
Masaldurkim, «ushotur boshni tosh»⁽⁴⁾.
Agar ul xastag'a yetkurdi ofot,
Yana ofotdin torti mukofot.
Chu yettilar suruk xayli jafokesh,
Bo'lub Farhod holig'a badandesh.
Biri deb sudroli Xusravg'a tegru,
Biri deb eltoli boshini ayru.
Chu ko'rdilar jamoli jonfizoyin,
Unuttillar taaddi rasmu royin.
Ko'tardilar ani aylab yuz ikrom,
Qilib avd urdilar Xusrav sori gom.
O'lukdek o'zda yo'q Farhodi mahjur,
Yovushub o'zni o'lturmakka Shorur.
Bo'lub chun tog' aro ul navharardoz,
Sadodin tog' etib ham navha og'oz.
Bu yanglig'kim falak aylab sitezi,
Tushub qo'rg'on eliga rustaxezi.
Va lekin yoshurub ul ishni nokom
Ki, nogah bilmagay sarvi gulandom.
Ki, fahm etsa yumub jondin ko'zini,
Shake yo'qturki o'lturgay o'zini.
Alar aylab asir ul notavonni,
Mashaqqat tog'ida bexonumonni.
Chorib Xusravning o'rdusig'a tegru,
Qayu o'rduki, qarshusig'a tegru.
Tutub jo'ldu olur yormoqqa qalqon,
Degilkim aylamishlar tog'ni talqon.
Ketur soqiy, qadahkim, benavomen,
Xumori hajr eliga muhtalomen.

Meni holimni onglardin yiroq qil,
Necha behush esam, behushroq qil.

XLI

Farhodni ul xaylning Xusrav qoshig‘a yetkurgoni va Xusrav aning boshidan-ayog‘ig‘acha salosil va ag‘lol hukmi surgoni va Buzurg Ummid hikmat bila ul bandlarg‘a muqayyad devona dimog‘ig‘a hush keturgoni va Xusrav hujjat yuzidin anga so‘z qotqoni va Xusravning savoloti shishalarin javoblari xorolari bila ushotqoni va aning bu nav‘ qattiq so‘zlari sangboronidin Xusravning ko‘nglidog‘i savollari shishasidek sinib aning qatlig‘a jozim bo‘lg‘oni va ul muhlik so‘zlari himoyati bila qatldin qutulg‘oni

Bu bexudlig‘ yo‘lining hushmandi,
Bo‘lur bu nav‘ ma‘ni naqshbandi
Ki, chun Farhodni ul xayli cholok,
Shah ollig‘a yeturdilar tarabnok.
Bo‘lub Xusrav ul ishdin shodmona,
Ato aylab alarg‘a xusravona;
Dedi, majnung‘a soldilar og‘ir band,
Iki ilgin qilib band uzra rayvand.
Majonindek muqayyad qildi hosil,
Bori a‘zosin ag‘lolu salosil.
Buyurdikim hakim o‘lub hamog‘ush,
Kiyurdi notavonning mag‘zig‘a hush.
Ko‘zin chun ochti ul majnuni bexud
Ki, bo‘lmish erdi majnundek muqayyad.
O‘zin ko‘rdi ajoyib hol ichinda,
Salosil qaydida, ag‘lol ichinda.
Boshida xusravoyin borgohi,
Turub atrofida xaylu sirohi.
To‘rida borgahning bir biyik taxt,
Aning ustida bir shohi javonbaxt.
Ayog‘i ostida taxti Kayoniy,
Boshi ustida toji Xusravoniy.
Taajjub birla oning sori boqib,
Boshini irg‘otib, ilgini qoqib.
Qilib gah ishqiy oyinida g‘ayrat,
Yetib gah haykalu shaklida hayrat.
Yaqin bildi chu bo‘ldi fikratandesh
Ki, ne fe‘l aylamish charxi jafokesh.
O‘zin solmay xidevi g‘ayratoyin,
QO‘pub o‘lturdi solib qoshig‘a chin.
Adab birla hayo rasmin qilib fosh,
Burun indurdi majlis ahlig‘a bosh.
Chu da‘bi yo‘q edi so‘rmay demak so‘z,
Og‘iz so‘zdin tikib, tikti quyi ko‘z.
Shukuhidin yetib Xusravg‘a tag‘yir,
Qilib ishqiy o‘ti ko‘nglig‘a ta‘sir.
Unutti aylamakni qatlu bedod,
Anga boqib takallum qildi bunyod.
Dedi: Qaydinsen, ey majnuni Kimrahg‘
Dedi: Majnun vatandin qayda ogah.
Dedi: Nedur sanga olamda reshag‘

Dedi: Ishq ichra majnunluq hamesha.
Dedi: Bu ishdin o'lmas kasb ro'zi,
Dedi: Kasb o'lsa basdur ishq so'zi.
Dedikim: Ishq o'tidin de fasona!
Dedi: Kuymay kishi tormas nishona.
Dedikim: Kuymagingni ayla ma'lum!
Dedi: Andin erur joh ahli mahrum!
Dedi: Qay chog'din o'ldung ishq aro mastg'
Dedi: Ruh ermas erdi tang'a rayvast.
Dedi: Bu ishqdin inkor qilg'il!
Dedi: Bu so'zdin istig'for qilg'il!
Dedi: Oshiqqa ne ish ko'p qilur zo'rg'
Dedi: Furqat kuni ishq balosho'r.
Dedi: Ishq ahlining nedur hayotig'
Dedi: Vasl ichra jonon iltifoti.
Dedikim: Dilbaringning de sifotin!
Dedi: Til g'ayratidin tutmon otin!
Dedikim: Ishqig'a ko'nglung o'rundurg'
Dedi: Ko'nglumda jondek yoshurundur.
Dedi: Vaslig'a borsen orzumandg'
Dedi: Bormen xayoli birla xursand.
Dedi: No'shi labidin torqay el bahrg'
Dedi: Ul no'shdin el qismidur zahr.
Dedi: Joningni olsa la'li yodig'
Dedikim: Ushbudur jonim murodi.
Dedi: Ko'ksungni gar chok etsa bebokg'
Dedi: Ko'nglum tutay ham ayla deb chok!
Dedi: Ko'nglung fido qilsa jafosig'
Dedi: Jonimni ham aylay fidosi.
Dedikim: Ishqdin yo'q juz ziyonbud!
Dedi: Bu keldi savdo ahlig'a sud.
Dedi: Bu ishq tarki yaxshiroqdur!
Dedi: Bu sheva oshiqdin yiroqdur!
Dedi: Ol ganju qo'y mehrin nihoni!
Dedi: Tufroqqa bermon kimyoni!
Dedi: Joningg'a hijron kinakashdur.
Dedi: Chun bor vasl ummidi xushdur.
Dedikim: Shahg'a bo'lma shirkatandesh!
Dedi: Ishq ichra tengdur shohu darvesh!
Dedi: Joningg'a bu ishdin alam bor!
Dedi: Ishq ichra jondin kimga g'am borg'
Dedi: Kishvar beray, kech bu havasdin!
Dedi: Bechora, kech bu multamasdin!
Dedi: Ishq ichra qatling hukm etKim!
Dedi: Ishqida maqsudumg'a yetKim.
Dedi: Bu ishda yo'q sendin yiroq qatl!
Dedi: Bu so'zlaringdin yaxshiroq qatl.
Nechakim bo'ldi mushkil so'z xitobi,
Base oson anga yetti javobi.
Chu Xusrav ko'rdi bu yanglig' tahavvur,
Takallum aylamak sochqon kibi dur.
Bir o't tushti ichiga bexudona
Ki, otashgohidek chekti zabona

Ki, mendek shahg'a mundoq razl duni.
Ayog'din-boshqa band ichra zabuni.
Hayotining niholig'a sinib shox,
Javob aytur ne so'rsam bo'yla gustox.
Siyosat qilg'uluqdur bu fidoyi
Ki, har bir tog' ila vodi gadoyi
Yana ko'rguzmagay bexavfu dahshat,
Salotin xizmatida so'zga jur'at.
g'azab birla buyurdi shohi g'addor
Ki, urdilar hisor ollinda bir dor.
Keyin bog'lab qadog'liq qo'llari rust,
Borib chekmaklik oni dorg'a chust.
Chekilgach, o'ylakim abri bahoron,
Ulus qilmog'lig' oni tirboron.
Necha kun turmoq ushbu hol birla,
Ko'rub xalq oni bu ahvol birla.
Aning holidin olmoq borcha ibrat,
Gadolar qilmasun deb shahg'a shirkat.
Necha kundan so'ng o't aylab furuzon,
Tamug' o'ti kibi tafsonu so'zon.
O't ichra tashlamoqliq o'ylakim barq
Ki, bo'lg'ay shu'la to'foni aro g'arq.
Bu yanglig' o'tg'a yondurmog'lig' oni,
Kul o'lg'och ko'kka sovurmog'lig' oni.
Bo'lub yo'q dahr ichidin bori oning,
Jahonda qolmamoq osori oning.
Bo'lub Farhod ul so'zdin tarabnok,
Kulub dedikim: «Yey shohi g'azabnok!
Tasavvur qilma kome tortadursen,
Adudin intiqome tortadursen.
Ki, ne hukm aylading maqsudum uldur,
Ne kelsa ishq aro behbudum uldur.
Murodim ishqida o'lmaklik erdi,
Bukun mundoq murodim Tengri berdi.
Sanga har nechakim joyi g'azabdur,
Manga bu ishda yuz ayshu tarabdur
Ki, bu hijronki har dam erdi o'lmak,
Ne o'lmak, banddin bandimni bo'lmak.
Adam yo'lig'a garchi boshqarursen,
Bir o'lmak birla andin qutqarursen.
Yana jonkim hayot ozori bo'lmish,
So'ngaklar chorcho'bi dori bo'lmish.
Biyiklik yetsa ul dori fanodin,
Qutulg'ay jon bu bir dori anodin.
Yanakim hukm qilding tirboron,
Sanga yog'durmamish o'q xayli hijron.
Mangakim hajr aro yuz ibtilodur,
Hamisha tirboroni balodur.
Sening bu tirboroningki yetgay,
Meni qutqarg'ay andin, o'zga netgayg'
Bukim dedingki, kuydursunlar oni,
Kul aylab ko'kka sovursunlar oni.
Firoq o'tig'a kuymay sen hamono,

Bu o‘t ichra kul o‘lmaysen hamono.
Menikim hajr o‘tig‘a soldi gardun
Ki, bor uchqunlari do‘zaxdin afzun.
Bu do‘zaxdin xalos etkungdur oxir,
Tarab xuldig‘a xos etkungdur oxir.
Xaliloso ochib o‘tdin gulumni,
Bukim debsen sovursunlar kulumni.
Bu ham xushturki jismi xokrayvand,
Tarakkub qaydig‘a bo‘lg‘uncha roband.
Kul o‘lmog‘lig‘ bila bo‘lsa fanosi,
Sovursa yor ishqining havosi.
Bu kul mushkin bulutdek torsa roya,
Solib dildor boshi uzra soya.
Gahi yog‘dursa hajr ashkin yog‘indek,
Gahi cheksa firoq ohin choqindek.
Yog‘in ham ko‘yi tufrog‘ini tutsa,
Choqin ham mulkining tog‘in yorutsa.
Siyosatlariki aylar shohi jabbor,
Mening sori durur har sirfakim bor.
Vale bu turfadurkim notavone,
g‘aribe, oshiqe, ozurda jone.
Ichinda ishq o‘tidin ming oshub,
Boshinda charxdin yuz ming lagadko‘b.
Jafo birla sirehri tezraftor,
Ani bir ishq ila aylab giriftor.
Eshitib xalqdin ishqini so‘zini,
Anga shohe raqib etgay o‘zini.
Birovga ko‘rmay o‘zin oshiq etgay,
Bu oshiqlik‘da otin sodiq etgay.
Yig‘ib xaylu sirohi vahshatangez,
Chekib gardunga yuz ming tig‘i xunrez.
Aning mulkiga solg‘ay qatlu toroj,
Badandin bosh tushurgay, boshdin toj.
Bu g‘avg‘oyi baland ovoza birla,
Muningdek xayli beandoza birla,
Hamul gulchehraning zoru g‘aribi
Ki, bu shah qilmish oni o‘z raqibi.
Qilib qasd ul g‘aribi benavog‘a,
Tumon ming mehnat ichra muhtalag‘a.
Ne rom aylab ani darxost birla,
Ne aylab qatl zarbi rost birla.
Iki toshidin ul yanglig‘ bo‘lub rast
Ki, yuz ming xayl ila tormay anga dast.
Ham oxir ko‘rguzub makri nihoni,
Qilib yuz revu behush aylab oni.
Yesi yo‘qliqda aylab makru tadbir,
Ayog‘-boshig‘a solib bandu zanjir.
Chu qo‘ymay band aro bir uzvini bo‘sh,
Dimog‘ig‘a keturgaylar ani hush.
Bu holat ichra ko‘rguzmay tarahhum,
Itobomiz qilg‘ay shah takallum.
Savol etkay sarosar ta’naomiz,
Itiklik ichra har bir xanjari tez.

Javob o'lg'och savolotig'a vofi,
Anga bo'lmay muvajjah nukta kofi.
g'aribi xastag'a qilg'ay siyosat.
Zihi oyini arbobi rayosat!
Siyosat yo'qki, bir o'lturmaku bas,
Necha turlukki shiddat andin o'tmas.
Burunkim qatl yetkurgay malolat,
Meni yoqindur o'lturgay xijolat
Ki, odil shah qilib makru fusun ham,
Bo'lur ermish bu g'oyatqa zabun ham.
Adolat ushbu bo'lg'ay, lavhashalloh!²
Shijoat muncha bo'lg'ay, borakalloh!
Damekim ermas erdim ishq asiri,
Yerim erdi xirad mulki sariri.
Shuur anvoridin holimg'a rartav,
Manga ul kun yo'luqsa erdi Xusrav.
Agar yuz muncha bo'lsa erdi xayli,
Borining kinu qon to'kmakka mayli.
Borining tori umrin uzgay erdim,
Yigitlikni anga ko'rguzgay erdim.
g'urur o'ti ichidin so'ngay erdi,
Shijoat rasmini o'rgangay erdi.
Bu dam hamki zaifu notavonmen,
g'aribu oshiqu bexonumonmen.
Meni tutmoqqa ul kunkim qilib mayl,
Sirohidin yibordi bir qolin xayl.
O'zi bilgayki, ul tosheki urdum,
Boshidin xudining milin uchurdum.
Agar qilsam edi boshin nishona,
Bor erdi boshig'a hukmum ravona.
Kechib ul qavmu xayli qonidin ham,
Alarning qoni, oning jonidin ham.
Omon chun torti mendin boshi oning.
Boshim qasdi erur rodoshi oning.
Tiriklik rasmi mendin xud yiroqdur,
O'lum hijronda andin yaxshiroqdur.
Qilibmen margni hijrong'a tarjeh,
Bu so'zg'a hojat ermas asru tavzeh.
Vale essa Xito sori nasime,
Bu ishdin anda yetkursa shamime.
Topib Xoqon xabar ovarasidin,
Qayu ovora, bag'ri rorasidin
Kim, ul ne nav' qolib g'urbat ichra,
Hamul g'urbatda yuz ming shiddat ichra.
Ne bedod aylab o'lturdilar oni,
Solib o't ichra kuydurdilar oni.
Yetishmay kimsa far'yodig'a oning,
Ne ishlar keldi Farhodig'a oning.
Hamonu tor o'lub olam ko'ziga,
Bu g'amdin bas kela olmoy o'ziga.
Chekib bebok tig'i xunfishonni,
Cherik birla qaro aylab jahonni.
Olurg'a kina birla intiqomin,

Bu kishvarlarg'a ko'rguzgay xiromin.
Chekib mag'ribda tig'i kini bedod,
Tirik mushkilki qo'yg'ay odamizod.
Madoyin shahrin odamdin oritqay,
Xito mulkig'a tufrog'in toshitqay.
Chu osorini mahv etkay jahondin,
Su quygay anda bahri bekarondin.
Ravoqu toq bo'lg'ay anda noyob,
Ayon bo'lg'ay minor o'rnig'a girdob.
Tugangay odam avlodi hisobi,
Kishi o'rnig'a bo'lg'ay shaxsi obi.
O'lub men begunah, Xusrav gunahkor,
Bu vayronliqqa ul bo'lg'ay tabahkor.
Manga charx etsa yuz ming kinu bedod,
Bu so'zdin xud ne nav' etgay edim yod.
Vale Rarvezning nodonlig'idin,
Bo'lurg'a dahrning vayronlig'idin,
Tahammulsiz bo'lub torti so'zim tul,
Xaloyiq qilmasun vahmig'a mahmul.
So'zumni har ne erdi ko'tah ettim,
Jahondin do'st yodi birla kettim.
Bu so'zlarni debon qo'rg'ong'a boqti,
O'pub yer, o't ulus jonig'a yoqti.
Dedi: «Yemdi qiling nekim qilursiz,
Osarsiz, gar chorarsiz, siz bilursiz!
Tugatgach, so'zni bedod ayladilar,
Ani Xusrav qoshidin sudradilar.
Anga tegruki dor urmishlar erdi,
O'tun, o't dog'i kelturmishlar erdi.
Tushub bori ulus ichra g'irevi
Ki, o'lgay begunah andog' xidevi.
Xabar qo'rg'onda bo'lmish erdi ravshan
Ki, mundog' la'b qildi charxi rurfan.
Parirux3 birla Bonudin nihoni.
Kuyarlar erdi el yod aylab oni.
Ko'rub dor ostida jismi xarobin,
Hamul bo'ynig'a bog'lang'on tanobin.
Hisor ahli aro vayronlig' erdi,
Yetib o'lmoqqa ulkim jonlig' erdi.
Buyon Xisrav bila jam'i xavosi,
Xavosi demayinkim, omu xosi.
Qolib hayron aning donolig'idin,
Tahavvur birla berarvolig'idin.
Xaloyiq yig'labon bekasligiga,
Siyosat4 loyiqi ermasligiga.
Yebon Xusrav dog'i ul ishdin afsus,
Vale qo'ymoy aning tarkiga nomus.
Buzurg Ummid daxl etmak Ko'rub farz,
Tilab xilvat ravoni ayladi arz.
Ki, o'lturmaklik oni bejihatdur,
Junung'a bandu zindon maslahatdur.
Anga o'xsharki ozroqdur gunohi,
Tahoshisizlig'i basdur guvohi.

Agarchi tab'ida devonalig' bor,
Tariqi aqldin begonalig' bor.
Va lekin so'zlaridur rostmonand,
Taammul farz erur qilmoq, xudovand.
Buyuk tog' uzra gar torsoq maqome,
Aning habsig'a qilsoq ehtimome.
Iki-uch oycha zindon ichra tursa,
Iki-uch yuz nigahbon ichra tursa.
So'zida rostlig' gar bo'lsa raydo,
Tirik bo'lsa ne g'am ul zor, shaydo.
So'zi yolg'on ekandin bo'lsoq ogoh,
Qila olurbiz ul dam ulcha dilxoh».
Chu dono nukta surdi hikmatomiz,
Rizo berdi aning rayig'a Rarvez.
Bor erdi ul yaqinda bir biyik tog',
Qo'yub tig'i qamar ruxsorig'a dog'.
Hisore anda mahkam charxmonand,
Qilib asrar uchun jurm ahlini band.
Yasab devi hamul qo'rg'onni hosil
Ki, bor ermish aning oti Salosil.
Salosil qo'rg'oni el ichra mashhur,
Aning oti bilakim qildi ma'mur.
Uzottilar ani ul qal'a sori
Kim, o'z dildoridek bo'lg'ay hisori.
Qo'shub hushyorvash besh yuz nigahbon,
Aningdekkim but atrofida rahbon.
Kel, ey soqiy, meni majnunni mast et,
Soching zanjiri birla roybast et.
Ki, bu qayd ichra bo'lsa muhtalolig',
Vujudim qaydidin bo'lg'ay raholig'.

XLII

Farhodni junun ahlidek Pari silsilai ishq'i bila Salosil dev qo'rg'onig'a yiborganlari va nigahbonlar aning malakiy sifat va farishta zotlig'in bilib qaydin itloqqa badal qilib dasht yuzlari va tog' qullarida mutlaqulnon qilg'onlari va aning vuhush galasida ro'ya qilib sibo' halqasida mo'ya qilmog'i va tuyur qatorida forig'ulbol bo'lub riyoh g'uborida Parishon hol kezmoki va shom zillida g'urbati qaro kunin ravshan qilib subh ollida hajri shomi qarosin savod qilg'oni va quyoshda mehri o'tin yorutub bulutqa ishq havosida faryod bila ashki yomg'urin ko'rguzgoni

Bu dasht ichra hakimi hushrayvand,
Aningdek oldi so'z majnunidin band
Ki, chun Farhod ul qo'rg'ong'a bordi,
Nigahbonlar bila zindong'a bordi.
Ani asrarlar erdi ros birla,
Yo'lida qum to'shab almos birla
Ki, Xusrav hukm etib erdiki nogoh,
Qochursa ul el oni bo'lmay ogoh
Yevaz ba'zisining bo'ynini urg'ay,
Yana ba'zini qo'rg'ondin uchurg'ay.
Alarg'a bu tavahhumdin hamesha,
Tunu-kun voqif o'lmoq erdi resha.
Va lekin ohu faryodidin oning,

Arigʻ avqotu avrodidin oning.
Anga boʻlmish edilar oʻyla maftun
Ki, boʻlgʻay ishq aro Layligʻa Majnun.
Ulumi xufyakim Suqroti komil
Aning holigʻa qilmish erdi shomil.
Alardin biri bir ism erdi nomi,
Bu xosiyat ani aylab kiromi
Ki, yuz ming band aro gar boʻlsa qoyil,
Qayonkim borsa boʻlmay band hoyil.
Yoʻlida boʻlsa yuz mahbus darband,
Chu ul yetgach ochilgʻay sarbasar band.
Ani chun ism gʻamdin forigʻ etgay,
Qayonkim istar oʻlsa koʻngli ketgay.
Qilib ul ism amrigʻa itoat
Ki, ojiz boʻlmagʻay qilmoqqa toat.
Yarim tunlar ochib har bandkim bor.
Yana ollinda har darbandkim bor
Chiqib aylar edi ul togʻni gasht,
Matofi erdi gohi togʻu gah dasht.
Beribon toshqa koʻksidin ozor
Ki, yigʻlab togʻ aning ahvoligʻa zor.
Urub jonigʻa tigʻi louboli,
Qilib dard oʻtidin koʻnglini xoli.
Chekib togʻ ichra yuz afgʻonu faryod,
Urub oʻz jonigʻa ming tigʻi bedod.
Yonib ul chogʻdakim ketmay qarongʻu,
Hanuz el koʻzlarida sokin uyqu.
Tutub rinhoni ul bandu kushodin
Ki, el fahm etmagaylar ul arodin.
Chu boʻlsa el aro bu nukta mashhur,
Hamonu Xusrav etkay elni maqhur.
Supub fahm etmay ul ishni kamohi,
Ul el ahvoligʻa yetgay tabohi.
Va lekin sirrin anglab erdilar xayl,
Aning komigʻa aylab jon bila mayl.
Bilibkim ul humoyi charxrarvoz,
Bora olur qayonkim qilsa andoz.
Vale yeb ul ulus fikrini behad,
Oʻzin band ichra qilmishdur muqayyad.
Dedilar borcha: «K-ey olamda nodir,
Valoyat nuri ruxsoringda zohir.
Nedin bilduk oʻzingni band etibsen,
Salosil qaydida xursand etibsen.
Bizingdek xalq joni benavosi,
Sening bir tori moʻyungning fidosi.
Qayonkim xotiring istar, qadam ur,
Bu mahzun xaylni Tengriga torshur.
Nechakim yetsa Xusravdin gʻaromat,
Ne boʻlsoq biz boʻlub, sen boʻl salomat».
Dedi Farhodkim: «Yey notavonlar,
Falakdin men kibi ozurda jonlar⁽¹⁾.
Qachon kelgay bu ish ahli vafodin,
Xususan men zaifi mubtalodin

Ki, rag‘bat aylabon komi havog‘a,
Necha mahzunni solg‘aymen balog‘a».
Alarning komi ul shaydo xiromi,
Aning komi alar ayshi mudomi.
Javonibdin bu yanglig‘ erdi holat,
Aning ko‘nglig‘a ish erdi havolat.
Alar ozod etib erdilar oni,
Aning ul tegrada lekin makoni.
Qo‘yar erdi gahi qo‘rg‘on sori gom,
Tutub bir dam alar qoshida orom.
Bori ko‘z yorutub farrux yuzidin,
Tamattu‘lar olib shirin so‘zidin.
Yanakim ishq o‘ti urdi zabona,
Chekar erdi fig‘oni bexudona.
Qo‘yar erdi hamul vodiy sari yuz,
Qilib qat‘ ollida tog‘ o‘lsa, gar tuz.
Junundin kim topib tab‘ida orom,
Qoshida jam‘ o‘lub doim dadu dom.
Sulaymondek barig‘a hukmi jori,
Agar dashtiyu yoxud ko‘hsori.⁽²⁾
Sulaymonvash chekib ul yerga roya
Ki, qushlar tortibon boshig‘a soya.
Qilib ishq o‘yla shavkat rahnamuni
Ki, sheri sharzani aylab zabuni.
Bo‘lub ul gohi sher ustiga pokib,
Sibou vahsh anga xaylu mavokib.
Zamone babru qarlonidin bo‘lub shod,
Qilib dildor ko‘yi itlarin yod.
Bo‘riga sharh etib gah arzi holin,
To‘kub yosh, yod etib Yusuf⁽³⁾ jamolin.
Bo‘lub tulkug‘a bu yanglig‘ niyozi
Kim, ul ko‘y itlarig‘a berma bozi.
Qo‘lin aylab qulonlar bo‘yni bandi,
Yetib erkin debon ul oy kamandi.
Qilib gohi kiyiklar birla bozor,
Tilab mushkin g‘azolin yig‘labon zor.
Tovushqon uyqusi andin olib hush,
Sog‘inib dilbaridin xobi xargo‘sh.
Ko‘rub kabki darining sayru gomin,
Qilib yod ul buti ra‘no xiromin.
Humoy o‘llig‘a jismi vahmtakni
Solibkim, elt itiga bu so‘ngakni.
Qanotlarin O‘pub ko‘rgach hamoma
Ki, yor o‘llig‘a mendin elt noma.
Tazarv etsa xirom ollida nogoh,
Chekib ul qaddi ra‘no hajridin oh.
Qilib zog‘ ollida afg‘ong‘a ohang
Ki, zulfidin magar kasb aylading rang.
Yetib to‘ti qoshida hushini Kim
Ki, la‘lidin magar olding takallum.
Quchub qo‘yni aro bag‘riqaroni,
Anga deb bag‘ri kuygan mojaroni.
Boqib qumri sori yig‘lab bag‘oyat,

Yetib o‘z bo‘yni tavqidin hikoyat.
Debon hudhudg‘a soz aylab fig‘onlar,
Boshig‘a o‘t tutoshqondin nishonlar.
Qilib bulbulg‘a ul so‘z ichra bir-bir,
Ani ishq o‘ti kul qilg‘onni taqrir.
Chu faryod aylabon murg‘i shabovez,
Chekib ul dog‘i o‘z afsonasin tez.
Berib yuz lahn ila qaqnug‘a rayg‘om,
Yetib hijron o‘ti so‘zini e‘lom.
Saharkim sharqdin ko‘rguzdi anvor,
Yaqo chok aylabon subhi Xo‘tanvor.
Boqib mashriq sori boshlab fasona,
Chekib tong qushlari yanglig‘ tarona.
Debon: «K-ey subh, men ishq ichra g‘amnok,
Ne ma‘nidin sen aylabsen yaqo chokg‘
Bor o‘xshar men kibi mehri nihoning
Ki, sorig‘ yuzdadur ashki ravoning.
Meningdek o‘rtanur o‘xshar iching ham
Ki, sovug‘ oh erur og‘zingda har dam.
Magar joningg‘a yetting hajr elidin
Ki, mendek oh urarsen tong yelidin.
Tanimdek kuymasa jismi nizoring,
Tunu anjum nedur dudu sharoringg‘
Chu sohibdardsen, dardimga rahm et,
Tarahhum aylabon faryodima yet.
Saharkim gulshan ichra gul ochilg‘ay,
Gul uzra turrai sunbul sochilg‘ay.
Chu gul termakka ul sarvi gulandom,
Qo‘yar gulshanda gulruxlar bila gom.
Sovug‘ ohimni bilgurtub damingdin,
Ko‘zum yoshini anglat shabnamingdin».
Tulu‘ aylab chu mehri olamafro‘z,
Debon: «K-ey rartaving bazmi g‘amafro‘z.
Magar mehr o‘tidin mendek hazinsen,
Nedin, yo‘q ersa, mundog‘ otashinseng‘
Magar mendek muroding qildi radrud
Ki, tebrab har yon ashkingdin borur rud.
Falakdindur magar mendek azobing
Ki, o‘rtanmak biladur iztirobing.
Agar yo‘q hajr aro o‘zdin boribsen,
Nedin men notavondek sorg‘oribseng‘
Junun mendek o‘tungg‘a quymasa yog‘,
Maqoming nega subhu shom erur tog‘g‘
Meningdek bo‘lmasang qayg‘u ichinda,
Nedin gah o‘tdasen, gah su(v) ichindag‘
Bari holatda chun hamdardim o‘ldung,
Anisi joni g‘amrarvardim o‘ldung.
Chu o‘tsang mahvashimning maskanidin,
Tushub iqbol yanglig‘ ravzanidin.
Tariqi mehribonlig‘ni fan ayla,
Qoshida kuymagimni ravshan ayla.
Yuzum lavnini rangingdin ayon qil,
g‘amim xaylini dardingdin bayon qil».

Sahardin chiqqucha kun bo‘yla holi,
Gah oning, gah muning birla maqoli.
Yoyilg‘och kun yana har yon urub gom,
Dame bir yerda yeldek tutmay orom.
Dami o‘ti shafaqning hamnabardi,
Uchurg‘ondek sabo shingarf gardi.
Samumi ohidin olamg‘a oshub,
O‘tidin nilgun toramg‘a oshub.
Ayog‘ig‘a tikilgan har itik tosh,
Ayog‘i orqasidin o‘tkarib bosh.
Yetib ko‘ksiga urg‘on xorarora,
Yetin yo‘qkim, so‘ngakni rora-rora.
Solib jismig‘a tig‘i ishqiqi bebok,
Shikof uzra shikofu chok uza chok.
Tongib dardig‘a charxi qaydrayvand,
Kamand uzra kamandu band uza band.
Chu g‘am dashtida majnunvor yig‘lab,
Unidin murg‘u mohi zor yig‘lab.
Bo‘lub raydo urarda tig‘i motam,
Teshuklar tog‘ aro, bal raxnalar ham.
Jarohatlarki solib xanjari oh,
Tanida dard xaylig‘a kamingoh.
Qayadin tig‘i ohi rora eltib,
Ne rora, yuz taroshi xora eltib.
Topib vodiy aro har sathliq marz,
Sirishki xaylidan har sori yuz darz.
Dami dudi sharori ko‘h to ko‘h,
Yasab abri balou barqi anduh.
g‘irevi toshni rajmurda aylab,
Fig‘oni tog‘ni ozurda aylab.
Ko‘nguldinkim fig‘on tinmay chiqorib,
Salodin un chekarg‘a tog‘ horib.
Icharga qon qilibon lolani jom,
Vale ko‘k jomikim bo‘lg‘ay shafaqfom.
Tilab ul jom aro ham boda to lab,
Dema bir, ham damodam, ham labolab.
Aning bu bodasi xunobi anduh,
Dema xunob, la‘li nobi anduh.
Ketur soqiy, qadah gardunni aylab.
Anga mamlu mayi gulgunni aylab.
Yo‘q ersa boda, quy zahri halohil,
Hayotu hajr mushkil keldi, mushkil.

XLIII

Farhod ro‘zgorining qarolig‘i, ya‘ni hajr shomig‘a muhtalolig‘i va ul shom tuli nihoyatsizlig‘i ikim adami iborat aning quyoshining ayni va subhining damidin bo‘lg‘ay va savodining g‘oyatsizlig‘i ikim mavti kinoyat aning humumining qalbi va zulmatining etagidan bo‘la olg‘ay va mundoq tiyra tunda aning xasdek tanining kuymagikim, tutun ichra axgardin afsona aytur erdi va bu yanglig‘ qattig‘ kechada teshukluk bag‘rining qong‘a bo‘yalmog‘ikim, xora ichinda yoquti ahmardin nishona ko‘rguzur erdi va mundoq tunni sham‘dek gudoz bila saharg‘a yetkurgani va charxdek taku toz bila kunduzga kelturgani

Bu bazmi g'ussa ichra bodaraymoy,
Bo'lur har lahza mundoq majlisoroy
Kim, ul anduh bahring nahangi,
Balou dard tog'ining palangi.
Junun vodiysining Majnunnihodi,
Ne Majnunkim, bu vodi devbodi.
Malomat bodasining bahrno'shi,
Mazallat tog'ining majnunxurushi.
Mashaqqat g'ori ichra ajdahovash,
Malolat jomidin zahri balokash.
Firog' o'tig'a otashgoh ko'ngli,
Yuz otashgahcha chekkon oh ko'ngli.
Jahonni dudi ohi tiyra qilg'on,
Murodi subhig'a ul tun yorilg'on.
Falak bahrig'a bo'lg'on ashki hamdast,
Umidi qasrin ul sel aylagan rast.
Tosh otqonda balo ko'rgach, ani ur,
Qilib ul tosh maqsudi ko'zin ko'r.
Baloi hajr shomi dardnoki,
Bu tunda ya's zahrining haloki.
Yegan joni falakdin tig'i bedod,
Balo afloki, furqat tog'i Farhod.
Chu andoq hajri beroyong'a qoldi,
Ne hijron, dardi bedarmong'a qoldi.
O'tub kunduz bu yanglig' ro'zgori,
Sahardin tung'acha afg'onu zori.
Chu bo'ldi shom to subhi dilafro'z,
Ishi kunduzgacha yuz dard ila so'z.
Kishining bo'lsa har kun ming balosi,
Qatiq ul nav' emaskim tun balosi2.
Anga bu hajr ayyomida bir shom,
Savode yoydi mehnat zulfidin dom.
Ne shom anduh mulkning savodi,
Vale qilmay Xo'tan iqlimi yodi.
Savodi dudi olamg'a yorib qiyr,
Vale ul qiyr hajr ahlig'a damgir.
Bo'lub ofoq aro zulmat saboti,
Itib ko'kdin quyosh obi hayoti.
Ziyo Iskandari holi tabahdin,
Ko'rub navmid o'zin bir Xizri rahdin.
Sirehr o'rtab jahoni benavoni,
Kuli birla qaro aylab havoni.
Dema kul, g'am tuni sham'ig'a duda,
Qarorib olam aylab oni suda.
Qarong'u mehr otashgohidin dud
Valek ul dud qiyri zulmatandud.
Kavokib sayr qilmoqdin muarro,
Savobitdek taharrukdin mubarro.
Falak yotib ayog' ilgin uzotib,
Yeshak yanglig' qaro balchiqqa botib.
O'zin a'mo Ko'rub arbobi binish,
Qaro bosqon kishidek ofarinish.
Yeru suv qa'rin istab murg'u mohi,

Qalin mo'ru malaxdek tun sirohi.
Hayotin tark etib mehri humoyun,
Qilib davron ani tufroqqa madfun.
Azo tutmoq uchun aylab bahona,
Uzoring chun qaro aylab zamona.
Firoq ahlig'a har kavkab qilib tez,
Shuoi xatti no'gin tig'i xunrez.
Ko'ziga subh sho'xi surma tortib
Ki, oning oqini dog'i qarortib.
Muazzin xalqikim³ chiqmay navosi,
Bo'lub bu surmadin oning g'izosi.
Aningdek surmadin ko'zlar kelib tang,
Ko'runub ko'zga olam surmairang.
Qarong'udin ko'runmay ko'zga olam,
Ko'runub ko'zga olam o'zga olam.
Falakda yo'q taharrukdin namuna,
Agar fahm o'lsa dog'i bozguna.
Keturmay subh ul oqshomg'a ayyom.
Qiyomat subhiga ul nav'kim shom.
Qanot rarvozin xuffosh yormay,
Tilab ko'k gunbazi darzini tormay.
Bo'lub zulmatdin andog' rardalar fosh
Ki, istab pardasin toshlarni xuffosh.
Qo'nub ko'k sabzasida yuz tuman bum,
Nima yo'q ko'zlaridin o'zga ma'lum.
Borining jismi tun dudi aro Kim,
Ochuq ko'zlar qolib andoqki anjum.
Yo'q erkandur bu yanglig' zog' hargiz
Ki, bo'lg'ay changida ming bum ojiz.
Demon tun onikim, zindoni anduh,
Bu zindong'a qolib ul koni anduh.
Ani hijron g'ami rajmurda aylab,
Ne tunkim, jonidin ozurda aylab.
Yamon holig'a zolim charxi bebok,
Yaqosin Kakhshondin aylabon chok.
Qilib har lahza qasdi joni ul tun,
Kishiga kelmay andoq bir qaro kun.
Bo'lub boshi mashaqqat toshidin resh,
Mashaqqat toshi, balkim boshidin resh.
Qonab anduh tog'idin ayog'i,
Ayog'idin dog'i anduh tog'i.
Usholib ilgi hijron ranjasidin,
Ayog'din boshi g'am ishkanjasidin.
Tani za'fiki yo'l bermay demakni,
Ayon aylab teri uzra so'ngakni.
Ichinda sham' o'tluq joni ma'yus,
Teri birla so'ngok andoqki fonus.
Falak toshu o'ti aylab siteza,
Qilib teshuk-teshuk, bal reza-reza.
Solib g'am tog'i ichra rechu tobi,
O'zin yerlarga urmoq iztirobi.
O'larda jon taloshur notavondek,
Kamarda boshi yonchilg'on yilondek.

Ajal xanjarlari jismini darron,
O'tub andin ajal g'avg'osi rarron.
Urubon lahza-lahza tosh uza bosh,
Boshin pargola-pargola qilib tosh.
Harorat andog' aylab jismig'a kin
Ki, topib o'tdin oning so'zi taskin.
Tani tufroqqa tushgach betaammul,
Hamul dam jismidin tufrog' o'lub kul.
Ani har dam bu nav' aylab bahona,
Qaro tufroqqa o'lturtub zamona.
Topib ul tabda chun tabxoladin bahr,
Suyidin og'zig'a har dam oqib zahr4.
Zamona zahr solib har zamoni.
Og'izda talxkom etmokka oni.
Bu yanglig' hol ila ul shomi anduh,
Anga anduh yuklab ko'h to ko'h.
O'tub hijron sirohi xayl bar xayl,
Damo-dam boshi uzra o'ylakim sel.
Ko'runub ming balo har dam ko'ziga
Ki, bir soat kela olmay o'ziga.
Chu bo'ldi toqatiyu sabri barbod,
Chekib faryod qildi navha bunyod
Ki: «Yey zolim sirehri kinararvard!
Chiqording ushbu xoki jismdin gard5.
Tariqi zulm yo kin muncha bo'lg'ay,
Jafo qilmoqqa oyin muncha bo'lg'ay!
Ajal tig'in chekib sursang ne bo'ldi,
Meni bir qatla o'ltursang ne bo'ldig'!
g'aribu xastau mahzun emonmu,
Balo vodiysida majnun emonmug'!
Anikim Tengri aylabtur zabardast,
Birovni ko'rsa g'urbat kojid in rast,
Kerak lutfu karam bo'lg'ay shiori,
Yo'q ersa qilmag'ay ming zulm bori.
Qayon bordi sening ozarming oxir,
Qaro tufroqqa mehri garming oxirg'!
Necha jonimg'a mundoq kecha bo'lg'ay,
Kecha jonimg'a mundoq necha bo'lg'ayg'
Boshimg'a ko'rki ne tun kelturubsen,
Demon tun, ne qaro kun kelturubseng'
Qayu tun, qiyrgun ming devi xunxor,
Meni qilding bularg'a qatl uchun xor.
Necha ming yil qilib sayr emdi tolding,
Va yo baxtim kibi uyqug'a qoldingg'
Degil har kungi goming qoni oxir,
Har oqshomg'i xiroming qoni oxirg'
Magar men oh o'qin otkonda kori,
Ayog'ing bo'ldi ul o'qlar figori.
Agar afgor emassen, bir qadam ur,
Gar o'lmaysen, chiqorg'il subh, dam ur.
Ul oy hijronida holimg'a rahm et,
Qaro shom ichra ahvolimg'a rahm et!»
Anga bu holkim oy bo'ldi tole',

Yorutti yerni chun xurshedi lome'.
Base sa'y aylabon bechora qo'rti,
Yangi oydek xam aylab qad, yer o'rti.
Dedi: «Yey tiyra shomim ravshan etgan,
O'lar holatda faryoding'a yetgan.
Ne bo'lg'ay rahm etib jonimni olsang,
Ul oyni ko'yi tufrog'ig'a solsang.
Bo'lurdektur adam sori xiromim,
Anga yetkursang oxir dam salomim».
Solur erdi nazar ko'klarga bir-bir
Ki, nogah ko'zlariga uchradi Tir6.
Dedi: «K-ey do'stlar holin raqamzan,
Sirehr avroqida doim qalamzan.
Qarog'im aylasang netgay siyohi,
Bitisang holatim sharhin kamohi.
Qachon nur ul quyosh tobidin olsang,
Qoshig'a chirmabon nomamni solsang».
Ko'rungoch Zuhra, un tortib damo-dam,
Qadin afg'ondin aylab changdek xam.
Debon: «K-ey yer uza ko'kdin tarabrez,
Unung jonbaxshu nag'mang ishratangez.
Zamone tori xunyogarlig'ing uz,
O'larmen navhagarlik sozini tuz7.
Ul oy bazmida bo'lsang nag'marardoz,
Halokim navhasin ham aylagil soz».
Kupub to'rtunchi manzarni chu xoli,
Debon: «K-ey mehrsiz garduni oli.
Quyoshingni quyoshimdek yoshurdung,
Manga hijron tunin haddin oshurdung.
Yorut olamni, mehring zohir ayla,
Mening bu shomi hajrim oxir ayla».
Kupub beshinchi qo'rg'on qahramonin,
Debon ul tunda holining yamonin.
Anga deb: «K-ey shioring kinu novard,
Qilurda qatl tig'ingdek javonmard.
Qiliching aylabon qonimg'a rangin,
Tiriklikdin yetur jonimg'a taskin.
Tanim ul ko'yning boshig'a tashla
Boshimni itlari qoshig'a tashla.
Boqib oltinchi ko'kta Mushtarig'a.
Qilib arz ul saodat axtarig'a8.
Ki: «Yey burji sharaf masnadrishini,
Saodat taxtu tojining amini.
Duoye qilki, Haq bersun murodim,
Bu mehnat shomidin bo'lsun kushodim.
Boshimdin hajr shomi dudi ketsun,
Ko'zumga vasl subhi nuri yetsun».
Yettinchi qullag'a aylab guzora
Zuhalg'a der edi aylab nazora
Ki: «Yey bahri viqoru ko'hi tamkin,
Shioru shevang o'lg'ay hilmi taskin.
Vujudung hajr tog'idek garonsang,
Ayog'ing sabr shaxsidek kuhanlang.

Bu dardim ichra ber sabru sabote
Ki, yo‘q jonimda hijrondin hayote».
Yana bir huqqa bo‘lg‘och durrig‘a durj,
Kezib ul toram ichra burj bar burj.
Tilab har burj aro mahraykarini,
Sharaf mehri, saodat axtarini.
Bo‘lub chun to‘qquzunchi ko‘kka sobit,
Nazora aylabon xayli savobit.
Debon har birga dardi holidin roz.
Firoq ichra qatiq ahvolidin roz.
Qilib anjumni ohi dudidin Kim,
Bu dudu ashkin aylab charxu anjum.
Debon: «K-ey durri ashkimdin nishon siz,
Bo‘lung ashkim duri yanglig‘ ravon siz.
Hazin ko‘nglumki yuz ming rora bo‘lmish,
Havosida aning ovora bo‘lmish.
Demonkim, har biri bir rora qondur,
Guli anduh bargidin nishondur.
Oling har biringiz bir rorasini,
Yig‘ib oning tuman ovarasini.
Azimat ko‘yiga tez aylang oxir,
Aning boshig‘a gulrez aylang oxir.
Demon gulbarg soching osmondin
Ki, yog‘durtung yog‘in ustiga qondin.
Chu hijroni gunahsiz oldi jonim,
Aning ko‘yini tutsun bori qonim».
Bu yanglig‘ to sahar aylab marog‘a9,
Qilib yuz mojaro har mojarog‘a.
O‘lardin benadomatliqlar aylab,
O‘zi birla qiyomatliqlar aylab.
Chu bordi quvvati afg‘on qilurdin,
O‘zi o‘ziga qasdi jon qilurdin.
Yana tushti o‘lukdek tark etib hush,
Azosig‘a bo‘lub olam siyahro‘sh.
Yaqosin motamida subh etib chok,
To‘kub anjum durin so‘gida aflok.
Chu oni g‘am tuni o‘lturdi ne sud,
Dam urmoq mehridin subh otasholud.
Bu ermish rasm bermak zoli ofoq,
Chu masmum o‘ldi, andin so‘ngra taryoq⁽¹⁾0.
Ketur, soqiy, manga taryoqi joni,
Demon taryoq, obi zindagoni.
Yongildim chun topib men hajrdin bahr,
To‘kub taryoqni, quy jomima zahr.

XLIV

Farhodning bandi ochilg‘onin va zindondin kanora qilg‘onin Xusrav bilib nigohbonlarg‘a siyosat fikri qilib, yana Farhod ishqig‘onining tig‘idin hisob olg‘oni va ul ishni bilmasga solg‘oni va Shirinning ishq ahli surud va simoidin aning marsiyasi navhasin istimo‘ qilg‘oni va simo‘da vajd ahlidek bexudona yiqilg‘oni va Shorning Farhod tirikligi xabarini Shiriniga hayot mujdasi yetkurgani va jonbaxsh damidin jonsiz jismig‘a ruh kiyurgani va Shirin kirrikdin xoma murattab

qilib hajr dudasi bila ashkidin qaro murakkab qilib noma raqam urub Shopur Farhod sori qadam urmog'i

Bu avroq uzra surgan xomai dard,
Raqam bu nav' qildi nomai dard.
Kim, ul fursatdakim Farhodi bexud,
Balo qo'rg'onig'a bo'ldi muqayyad.
Bo'lub asror ulus sirrig'a voqif
Kim, uldur g'ayb asrorig'a koshif.
Fano burjida raxshon axtar uldur,
Vafo durjida ravshan gavhar uldur.
Viloyat mash'alidin jonida nur,
Karomat nuri birla ko'ngli ma'mur.
Qachonkim ko'ngli istar ochilur band,
Alar ko'ngli uchun o'zin qilur band.
Alar jon birla oni aylab ozod,
Hamul ozodlig' birla bo'lub shod.
Valek ul tegrada oning matofi,
Yiroq tushmas edi hargiz tavofi.
Ki, ul holatni ma'lum etsa Rarvez,
g'azabdin bo'limg'ay ul elga xunrez.
Valek ul qayddin oning xalosi,
Alar birla tariqi ixtisosi.
Bori Xusravg'a zohir bo'ldi bir-bir
Ki, hukmig'a ne yanglig' etti tag'yir.
Burun qindin chekib tig'i siyosat,
Alarg'a ayladi big'i siyosat.
Chu ish kayfiyatig'a bo'ldi tolib,
Yana ko'ngliga bo'ldi vahm g'olib.
Kim, ul bedildin o'lmas bo'lsa g'ofil,
Afolloh⁽¹⁾, balki sohibdil, ne bedil.
Bori holig'a chun qildi nazora,
g'arobat fahm bo'ldi beshumora.
Chu el hifzig'a ul shaydoi ayyom,
Yiroq qo'yimas emish ul marzdin gom.
Dedi: «Avloki bilmaslikka solsam,
Eshitsam ham eshitmaslikka solsam».
Topib Farhodni ul rishtada band,
Bu bandi birla Xusrav bo'ldi xursand.
Valek ul vaqtikim Farhodi bedil,
Tutuldi chora aylab «shohi odil».
O'zin qo'rg'ong'a solmish erdi Shorur,
Ani aylab ul ish anduhi ranjur.
Dema ul ranj ila bistarg'a tushti
Ki, gulxan ichra xokistarg'a tushti.
Ishi erdi fig'onu nola qilmoq,
Tanin tosh birla yuz rargola qilmoq.
Ulus onglabki Rarvezi jafokesh,
Bo'lub yuz makr birla hiylaandesh.
Tutub Farhodni g'adr aylab og'oz,
Tikib dor o'ldi avval kinarardoz.
Yana ne hiyla ko'rguzdi xayoli
Ki, bedildin qilib maydonni xoli.

Ani to qay taraf ovora qildi,
Bu yanglig' bori daf'in chora qildi.
Hamul holatda Farhodi yagona,
Ne so'zlar birlakim aytib tarona.
Ne so'z kim bo'ldi Xusravdin xitobi,
Savolotig'a ne bo'ldi javobi.
Yana chun qatl hukmin qildi Rarvez,
Degon so'zlar nechukkim dashnai tez.
Aning hukmig'a rarvo qilmag'oni,
Asosin ko'zga mutlaq ilmaga'oni.
So'z ichra fahm o'lub sultonlig' andin,
Xitou Chin eliga xonlig' andin.
Najodi fahm bo'lmoq gavhari ham,
Bulardin faxri yo'qluq bir sari ham.
Bo'lub erdi xaloyiq ichra mashhur,
Yamon, yaxshi demaktin erdi ma'zur.
Ki, el Rarvezdin mag'bun edilar,
Dog'i oning uchun maftun edilar.
Deb ul ma'nida tab' ahli g'azal ko'r,
Mug'anniylar yasab savtu amal ko'r.
Chekib dard ahli ohin oshiqona,
Tuzub ul savtlar birla tarona.
Ayolg'u borchag'a Farhod holi,
Surud ul xastai noshod holi
Ki, Xusravg'a ne nav' o'ldi giriftor,
Arolarida ne nav' o'tti guftor.
Bu dam holi dag'i mafhum emas, lek
O'luk yoxud tirik ma'lum emas lek.
Bu yanglig' omning savti simoi,
Bo'lub ham erdi Bonu istimoi.
Anga bo'lmay bu g'amda aqlu his yor,
Tahayyur birla yig'lar erdi bisyor.
Bo'lub ko'p g'ussa ul g'amkashg'a zohir
Ki, bu ish bo'lmasun mahvashg'a zohir⁽²⁾
Ki, bu nav' anglasa oning so'zini,
Shak ermasturki o'lturgay o'zini.
Vale gulchehra g'amgin erdi behad,
O'zinda erdi gohi, gohi bexud.
Sezib erdiki ul g'urbat asiri,
Hamon bo'ldi dushman dastgiri.
Yoshurub rarda ichra holi zorin,
Nechukkim hullada jismi nizorin.
Bu o'tdin suv bo'lub xorosi oning,
Vale yo'q so'rg'oli yorosi oning.
Chekib hijron aro ohi nihoni,
Qarorib dudi ohidin jahoni.
Magarkim bir kun ul g'amnoki miskin,
Firoq ichra bag'oyat erdi g'amgin.
Chu ko'ngli hajr toshidin siniqti,
Zamone qasr tomi uzra chiqti.
Ki, bir soat havo kasb qilg'ay,
Havodin g'unchadek ko'ngli ochilg'ay.
Qulog'ig'a yetushti bir hazin un

Ki, lahn aylar edi bir zori mahzun.
Ani ul nag‘ma lahni zor qildi,
Buzuq ko‘ngliga behad kor qildi.
Quloq soldiki abyotin eshitgay,
Surud ichra maqolotin eshitgay.
Anga har bayt bir g‘amxona erdi,
Bori Farhoddin afsona erdi.
Ne kelturgan boshig‘a charxi kajrav,
Nelarkim ayladi jonig‘a Xusrav.
Bayon aylab aning favtin chekib ho‘y,
Demakda favt qilmay bir sari mo‘y.
Eshitgach mahvash ul lahni g‘amangez,
Degil bag‘rig‘a tegdi dashnai tez.
Aningdek chekti bir ohi jigarso‘z
Ki, o‘chti sham‘i mehri olamafro‘z.
Yuziga boshladi urmoq taroncha,
Boshin dog‘i urub yerga yuz oncha.
Sekiz gul bargi birla betaammul,
Sarig‘ gul uzra oqizdi qizil gul⁽³⁾.
Bo‘lub barmoqlari qondin hino rang,
Vale la‘li qururdin kahrabo rang.
Sirishki qoni yuz qonida oqqon,
Hamonokim yur erdi qon bila qon.
Bo‘lub gulgun hariri chok elidin,
Nechukkim gul yaqosi tong yelidin.
Kelib gulgun hariru rarniyoni
Qolog‘ay chun oqib har yerda qoni.
Urub gulgun yaqo chok aylaguncha,
Bo‘lub zohir gul ichra ikki g‘uncha.
Dema g‘uncha, iki raykon de oni,
g‘am o‘qi ko‘ksidin o‘tkan nishoni.
Iki nargis aro yuz qatra lola,
Sovuq ohi bila gulrang jola.
Ochib sunbulni gulbargi tar uzra,
Savodi shom mehri xovar uzra.
Sochi shominki aylab mehru mah ro‘sh,
Yuzin ul so‘gidin aylab siyahro‘sh.
Yuzi o‘tida zulfi anbarolud,
Ul o‘tqa chun yog‘ib ashki, chiqib dud.
Urunub oncha sho‘ru shayn qildi
Ki, za‘f aylab, esi ozib yiqildi.
Boshi ustida Bonu ashkrezon,
Qaroru sabri ko‘nglidin gurezon.
Bu holat ichra yetti xasta Shorur,
Zamona zarbasidin jismi ranjur.
Yer o‘rti Bonu ollinda qo‘yub bosh,
So‘z aytib, shodmonlig‘din to‘kub yosh
Ki: «Gardunmasnado, anjumsiroho,
Humoyun torazo, ismat panoho⁽⁴⁾.
Hamul kundinki shohi kishvari ishq,
Balo avjida raxshon axtari ishq.
Desam shah — shah, desam darvesh — darvesh,
g‘aribu xasta Farhodi jigarresh.

Aduvning domi makrig'a bo'lub sayd,
Aning qaydig'a zohir bo'ldi yuz qayd.
Bihamdillah, anga qayd aylagonni,
O'kush talbis ila sayd aylagonni.
Olib bir devkush xopoki ottim,
Jahannam xittasi sori uzottim.
Ko'zum chun orazidin bo'ldi mahjur,
Yotardim go'shalarda zoru ranjur.
Ne sud oning sori bo'lmoqqa ozim,
Ne yuzkim sizga bo'lg'oymen mulozim.
Tuno kungacha erdim zoru g'amkash,
Yiqilg'on bir buzug' ichra mushavvash.
Chu qo'rg'on ichra bo'ldum asru diltang,
QO'pub tashqari chiqmoq qildim ohang.
Qadam boru uza har sori soldim
Ki, o'zni qal'adin tashqori soldim.
Ki, ul xayl ichra kezib ertau kech,
Tora olg'aymu men andin xabar hechg'!
Kirib Rarvez o'rdu sig'a bu shom,
Tutub har anjuman yonida orom.
Yetib ishratgahu g'amxonalarg'a,
Quloq solur edim afsonalarg'a.
Hamon o'qat' o'lub gardun nifoqi,
Ajab mansuba tushti ittifoqi.
Ki, ham ushbu kun ul fardi zamondin,
g'aribu xastau bexonumondin.
Ulus ichra hadisi toza erdi,
Bag'oyat bulajab ovoza erdi».
Nechukkim anglamish erdi yako-yak,
Borin sayrodi andog'kim chakovak.
Munga tegruki holo sog' emishtuk,
Yeri gah dashtu gohi tog' emishtuk.
Aodi xavfidin hosil farog'i,
Bo'lub a'dosining chashmu charog'i.
Valoyatdin Ko'rub holida rartav,
Ani vahm aylab o'lturmakka Xusrav.
Vale aytibki, ul bemisli ayyom,
Agar ul marzdin qo'ysa yiroq gom:
Ani asrar ulusni o'ltururmen,
Ne o'lturmakki, borin kuydururmen.
Bu vahmu bimdin ul bedili zor
Ki, Xusravdin birovg'a yetkay ozor.
Kim, ul bo'lg'ay bu ozorig'a bois.
Jafou qatlu timorig'a bois.
Hamul tog' tebrasidin komu nokom,
Tuta olmas yiroqroq yerda orom.
Chu men oning bu ahvolin eshittim,
Anga bormay ravone sizga yettim.
Kim elning chinu yolg'on so'zlaridin
Ki, ko'rakni yasarlar o'zlaridin.
Bilur erdimki Bonu qayg'ulug'dur,
g'ami Farhod tog'idin ulug'dur.
Yana ham xo'blar shohini anduh

Bilur erdimki tutmish ko‘h to ko‘h.
Dedimkim, sizga dey avval xabarni,
Qilay xandon burun gulbargi tarni.
Yana sizdin anga ham ko‘z tutay so‘z,
Borib oning yuzidin yorutay ko‘z.
Tavaqquf so‘zgakim dersiz etaymu,
Yo‘q ersa so‘z, anga botroq ketaymug‘
Mihinbonu bu yanglig‘ so‘rdi rosux
Ki: «Yey alfozi xush, diydori farrux.
Takallumlarki lafzing surdi darham,
Jarohatliq ko‘ngulga erdi marham.
Sening hajringda erduk asru noshod,
Yana Farhod hajrin qilma xud yod.
O‘zungni hajridin ozod qilding,
Aning hajri g‘amidin shod qilding.
Nedur ikki qadah tutqon zamon no‘sh,
Yana zahri halohil tutmog‘ing qo‘sh.
Borur bo‘lsang anga e‘lomimiz ko‘r,
So‘zumiz behadu rayg‘omimiz ko‘r.
Sumanbar7 holatin ham sharh qildi
Ki, ne so‘z anglab ushbu dam yiqildi.
Bihamdillahki, ko‘rduk seni bori,
Ani ko‘rgoncha bo‘ldi e‘tibori».
Debon yig‘lashtilar ko‘p ul, dag‘i bu,
Hazin Shorur ila dilxasta Bonu.
Ikavlon munglashib, so‘zlar qilib yod,
Yetishganni falakdin zulmu bedod.
Debon Shorur ul dilxasta holin,
Mihinbonu debon mahvash malolin.
Bu yanglig‘ qissalar o‘tkuncha laxte,
Yotib Shirin nechukkim sho‘rbaxte.
Dimog‘ig‘a tutub har dam buxurot,
Ani o‘z holig‘a kelturdilar bot.
Ko‘z ochqoch ko‘rdi Shoruri hazinni,
Yana yod etti Farhodi guzinni.
Biyik un chekti andog‘ bexudona
Ki, afg‘onidin o‘t chekti zabona
Ki: «Yey Shorur, qaydin bo‘yla yetting,
Kelibsen fard, Farhodingni nettingg‘
Hamul kun mehr ko‘sin urmish erdim,
Borur chog‘da sanga torshurmish erdim.
Rafiqu yorliq mundoq bo‘lurmu,
Amonatdorliq mundoq bo‘lurmug‘
Manga o‘z g‘oyibimdin bir nishon ayt,
Desangkim, hajridin o‘lmay, ravon ayt.
Gar etsang maksu, nogah chiqsa jonim,
Yaqin bilkim erur bo‘yningg‘a qonim».
Dedi Bonuki: «Yey jonimg‘a rayvand,
Labing la‘li kelib bag‘ring‘a rarkand.
Zamone iztirobing torsa taskin,
Base so‘z arz etar Shoruri miskin
Ki, har birdin yetib yuz komu rohat,
Butar ham yangi ham eski jarohat».

Eshitgach bo‘yla so‘z sham’i Tirozi,
Kuyub, zohir bo‘lub ashki niyozi.
Dedi: «K-ey misli yo‘q ustodi naqqosh,
Demay naqqoshkim, yoru qarindosh.
Ne der bo‘lsang o‘zungni tutma ma‘zur».
Ravon bunyod qildi xasta Shorur.
Ishin Farhodning andoqki bildi,
Borin Shirin qoshida arz qildi.
Anga tegruki holi ul tirikdur,
Vale hajringda holi bas irikdur.
Borur erdim anga zoru jigaxor,
Dedim avval seni aylay xabardor.
Agar mahvashqa yo‘l tormay maloli,
Iki-uch nukta yozsa sharhi holi.
Borib ollinda mo‘jiz ko‘rguzurmen
Ki, o‘lgan bo‘lsa dog‘i tirguzurmen.
Pari raykar dedi, jonimg‘a minnat,
Ravon qo‘rtiyu qildi azmi xilvat.
Bitidi dard ila bir turfa maktub,
Demay har satrikim, har lafzi marg‘ub.
Chiqib Shorurg‘a torshurdi filhol,
Ul olib yo‘l sori gom urdi filhol.
Qilib yo‘l qat‘ini eldin nihoni,
Angachakim eshitmish erdi oni.
Yetishti ul saharkim, shomi Farhod
Tong otquncha qilib jonig‘a bedod.
Borib erdi o‘zidin zoru mahjur
Ki, yetti qoshig‘a farzona Shorur.
Qilib ram tegrasidin vahsh ila tayr,
Borib qoshig‘a ul rayki sabuksayr.
Ko‘rub andoqki oni ko‘rmasun ko‘z,
Ne jismi ichra jon, ne og‘zida so‘z.
Chekib afg‘on olib qo‘ynig‘a boshin,
Yuziga ul sifat yog‘durdurdi yoshin
Ki, ul yanglig‘ gulob urg‘och yuziga,
Ochib bedil ko‘zin, keldi o‘ziga.
Chu ul ko‘rdi muni, bu ko‘rdi oni,
Ikovlon tortibon muhlik navoni.
Solibon bir-birining bo‘ynig‘a qo‘l,
Anga gah bu, munga gah yig‘ladi ul.
Chekib andoq bu oshub imtidodi
Ki, qon yig‘lab alarg‘a tog‘u vodi.
Ayog‘in o‘rti Shoruri g‘amandud,
Chiqordi qo‘ynidin maktubi maqsud.
Olib Farhod chunkim ochti noma,
Tani za‘f ayladi andoqki xoma.
O‘qumoq boshlag‘och ul zori mahzun,
Bu erdi noma alfozig‘a mazmun.

XLV

Shirinning nayi kilki shakarrezlik, balki sahifai kofurigʻa mushkbezlik qilgʻoni va hajr qaro shomi mushkidin roʻzgori tiyra boʻlub ul royiha yabusatidin⁽¹⁾ dimogʻi zaʻfi quvvatin va sudoi shiddatin va nomus rardalari nofasida ishq gʻammoz mushki isin nihon asramoq suubatin raqam urgʻoni va Farhod oʻqub aning sunbuli mushkinidek rechu tobdin esi ozgʻoni

«Aning hamdi bila bu nomai dard
Ki, soldi dahr aro hangomai dard.
Vafo ahlini qilgʻon mazhari qahr,
Solib komigʻa hijron jomidin zahr.
Koʻrub ishq ahligʻa kuymoklik avlo,
Jaloliyat bila aylab tajallo.
Urub chun ishq barqin betaammul,
Agar sarvu agar xaskim qilib kul.
Muhabbat seligʻa berganda bedod,
Yiqarda demayin vayronu obod.
Yeturgach gʻam yelining turktozi,
Oʻchub teng mashʻalu shamʻi Tirozi.
Qilib chun mehnat oʻti dudini fosh,
Agar koʻru agar bino toʻkub yosh.
Sinib gʻam toshidin yetkursa kina,
Agar yoqut agar xud obgina.
Somongʻa gar berib ranji nihoni,
Hamul kohivash aylab kahraboni.
Agar bulbul figʻon qilmogʻi ondin,
Boʻlub gul jaybi choki dogʻi ondin.
Ham ondin zarra tobu iztirobi,
Ham ondin mehri raxshon soʻzu tobi.
Bitib chunkim berib insho kushodi
Kim, ushbu noma yoʻq, mehnat savodi.
Demon bir shamʻdin rarvona sori,
Samandardin bir otashxona sori⁽²⁾
Ki, yaʻni men zaifi xastajondin,
Malolat qalʻasiga posbondin⁽³⁾.
Sangakim qalʻang oʻlmish koʻhi anduh,
gʻamu dardu firoqing koʻh to koʻh.
Nedur ahvoling, ey zori gʻaribim,
Visolim davlatidin benasibingʻ
Chekardin gʻam togʻin holing nechukdur,
Bu yukdin jismi chun noling nechukdur.
Qatiq gʻurbat aro holing ne erkin,
Achiq furqatda ahvoling ne erkingʻ
Firoq ichra nechukdur jismi zoring,
Ne yangligʻ toʻlgʻonur oʻt ichra toringgʻ
Sochim fikrida tunlar aylasang rech,
Qarorurmu jahoning tun kibi hechgʻ
Qoshim mehrobini yod aylagan dam,
Yangi oydek boʻlurmu qomating xamgʻ
Koʻzum fikri ichingga solsa qaygʻu,
Balo har goʻshadin tugʻyon qilurmugʻ
Chu mujgonim gʻamidin chiqsa hoʻyung,
Boʻlurmu bir tikon har tora moʻyunggʻ
Qarogʻimni taxayyul aylagan chogʻ,
Xayoling shaxsi oʻrtarmu yangi dogʻgʻ

Yengim gulbargidin bo'lg'onda mahzun,
Yuzung gul-gul qilurmu ashki gulgung'
Qilib xolim g'ami ko'nglungga kinlar,
Qo'narmu ul yarang uzra chibinlarg'
Yuzum hajrida to'ksa ko'zlaring suv,
Quyosh ruxsorig'a boqqung kelurmug'
Ko'zung la'lim g'amidin to'ksa qon yosh,
Bo'lurmu la'l ul qon birla har toshg'
Tiling qilsa hadisimdin rivoyat,
O'zung birla qilursenmu hikoyatg'
Tishim yodida ko'nglung cheksa nola,
Yoshingni sovuq oh aylarmu jolag'
Zamiring qilsa og'zimni tavahhum,
Adam yo'lida aylarmu o'zin King'
Zanaxdonim bila zulfi girihgir,
Hazin ko'nglungga erkin chochu zanjirg'
Qarog'im durri ashking qilsa kavkab,
Bo'lurmu ko'zlaring durdin labo-labg'
Qadim hijroni bo'lsa kinaxohing,
Chiqormu sarv yanglig' dudi ohingg'
Xayol etsang xiromimdin shamoyil,
Ravoning chiqqali bo'lurmu moyilg'
Belimdin za'f bo'lsa ko'nglunga hol,
Bo'lurmu mo'yadin mo', noladin nolg'
Tanim siymi ichingni qilsa mahzun,
Bo'lur erkin yuzung ul g'amdin oltung'
Maqoming tog' yo sahromu erkin,
Yoningda bistaring xoromu erking'
Humoyi ishrating ma'dum ekinmu,
Boshingg'a soya solg'on bum ekinmug'
Kiyik erkin yururda rahnamoying,
Qulon erkin samandi bodroyingg'
Sharafdin bo'lg'on ermishsen Sulaymon,
Mening birla unutmahdu paymon!⁽⁴⁾
Vuhush ermish sening ollingda xodim,
Sibo' ermish tobug'ingda mulozim.
Bahoyim tobii farmoning ermish,
Janohi tayr shodurvoning ermish.
Chu sen torting Sulaymonliq maqomin,
Demon qil manga Bilqis ehtiromin⁽⁵⁾.
Agar Bilqisdek yoru azizing
Bo'la olmon, ham o'lg'aymen kanizing.
Bir ish Bilqisliqqa bo'lsa mone',
Sulaymong'a Pari ham keldi tobe'.
Agar Bilqis bo'lmoq yo'qsa haddim,
Pariliqdin xud o'lmas qilsa raddim.
Ne bo'lg'ay erdi charxi zulmresha,
Meni sendin judo qilmay hamesha.
Xiroming chog'i yo'ldosh o'lsam erdi,
Sukuning vaqti qo'ldosh o'lsam erdi.
Quyosh yanglig' bo'lub kunduz qarining,
Bo'lub tun soya yanglig' hamnishining.
Tikon kirsakafingg'a kinasidin,

Chiqorsam erdi kirrik ignasidin.
Ayog' sunsang bo'lub g'amdin xaroshing,
Mudom o'lsa edi qo'ynumda boshing.
Ko'rub xoru xas o'runгда nihoni,
Sochim birla surursam erdi oni.
Chu bilsam garddin ko'nglungda qayg'u,
Yer uzra ashkdin sersam edi suv.
Boshingga tushsa mehnat shomi jovid,
Yuz ochib zohir etsam erdi xurshid.
Agar joningga qasd etsa uzun kun,
Sochim yetkursam erdi anbarin tun.
Yuzungni olmasam erdi engimdin,
Aritsam erdi ashkingni yengimdin.
Junun ta'vizig'a ko'rganda moyil,
Qo'l etsam erdi bo'yunungga hamoyil.
Tilar bo'lsang yuzung ko'rmakka ko'zgu,
Yuzum yuzungga tutsam erdi o'tru.
Suv istab tushsa o'tlug' ko'nglunga jo'sh,
Labimdin tutsam erdi chashmai no'sh.
Damo-dam aylabon hamdamlig'ingni,
Kecha-kunduz qilib mahramlig'ingni.
Tunungda sham'i majlis bo'lsam erdi,
Kun o'lsa yoru munis bo'lsam erdi.
Chu aylabtur sirehri tezraftor,
Seni bir yon, meni bir yon giriftor.
Kishi gar ko'ksini yuz rora qilsun,
Falak bedodig'a ne chora qilsung'!
Aning bedodidin kim bo'lsa noshod,
Qilur jonig'a bedod uzra bedod.
Necha sen bastai bandu balosen,
Balolar bandi ichra muhtalosen.
g'amu dardingcha dard imkoni yo'qtur,
Balou mehnating royoni yo'qtur.
Vale bo'lmish jahon ahlig'a ma'lum
Ki, ilgingda qotiq xoro erur mum.
Chekarga dardu anduh jur'ating bor,
Balo tortarg'a sabru toqating bor.
Agarchi furqatimdin notavonsen,
Vale ham ersenu ham rahlavonsen.
Agar tug'yon qilur hijron maloli,
Qilursen oh ila ko'nglungni xoli.
Mashaqqat o'ti qilsa jisinga kin,
BERursen ashk seli birla taskin.
Yetishgach dard chun har yon ketarsen,
Fig'onu ro'ya birla daf' etarsen.
Agar ko'ksungga ursang g'ussa toshi,
Vagar joningga mehnat durboshi⁽⁶⁾.
Nekim qilsang so'zi sig'mas kishining
Ki, bu tavri bo'lur oshiq ishining.
Meni zoru zaifu roshikasta,
Boshimdin to ayoq a'zo shikasta.
Firoqing tig'idin yuz rora jonim,
Ne jonim, balki jismi notavonim.

Kuyub hajr o'tidin jonu ko'ngul ham,
Ne kuymakkim, bo'lub yuz qatla kul ham.
Ichimga shu'lai ishqing tutoshib,
Tutoshib demakim, boshimdin oshib.
Ichimda bo'lsa yuz o't oshkoro,
Nafas dudin urarg'a qayda yorog'!
Gar o'lsa la'l birla ko'zlarim kon,
Oqizmoq qatraye andin ne imkon.
Necha xotun kishi bor ersa tavsan,
Bo'lub ozodalig'da sarvu savsan.
Jamol ichra mahi tobondin afzun,
Mahi tobinni qo'ykim, ondin afzun.
Anga yaxshiki aylab dilraboliq,
Vafo ahlig'a qilg'ay bevafoliq.
Haq andin asrasunkim ul zabunvash,
Birovning ishqidin bo'lg'ay mushavvash.
Girihlar hajrdin qoshig'a tushgay,
Girihlik ishq ishi boshig'a tushgay.
Ne ishq o'tig'a kuymaklikka tobi,
Ne andin qurtulib joni xarobi.
Ayog' ostig'a qolsa notavon mo'r,
Ketursa qatlig'a yuz ajdaho zo'r.
Chu ul bo'lmish xaloyiq roymoli,
Yuz ajdar changida bo'lg'ay ne holi.
Chaqilsa barq olam ichra bebok,
Tura olg'aymu o'trusida xoshokg'
Bu mushkilroqki mundoq zoru bedil
Ki, bedilliq erur jonig'a mushkil.
Anga bir yon erur yuz muncha afsus,
Yana bir yon hijobi nangu nomus.
Nihoni ursa tun-kun yuz tuman rech,
Agar nomusi bordi borchasi hech.
Bag'oyat mushkul ish ermish, bag'oyat
Ki, oshiq nangu nom etgay rioyat.
Uchursa ohi yetti ko'k⁽⁷⁾ niqobin,
Yuzidin ochmag'ay burqa' hijobin.
Demon mendin sening darding erur kam,
Sening ham ko'rturur darding, mening ham.
Vale yuz muncha dardi toza birla,
g'amu anduhi beandoza birla,
Chu dardu g'urbatingni yod etarmen,
Hazin jonimg'a yuz bedod etarmen.
Agarchi bo'lg'oli ishqing asiri,
O'tar aflokdin ohim nafiri.
Dame xush urmadim afg'on ichinda,
Dame xush bo'lmadim hijron ichinda.
Olib dushman sirohu afsarimni,
Qilib toroj mulku kishvarimni.
Menu xaylim nechukkim bumi manhus,
Bo'lub bir g'or aro tog' ichra mahbus.
Munungdek mulkning shohu faqiri,
Bo'lub boshdin-ayoq dushman asiri.
Tutulg'onlar qilib jonini taslim,

Qutulg'onlarni har dam o'lturub bim.
Bular elga mening ishqim ishidin,
Qulog'im yolqibon el qarg'ishidin.
Qilib jonimg'a qasd eldin uyotim,
O'chub Bonu uyotidin hayotim.
Vale yuz muncha mehnat bo'lsa erdi,
Ne yuz, ming muncha shiddat bo'lsa erdi,
Seni ko'rsam edi nogoh-nogoh,
g'amim yo'q erdi billoh, summa billoh⁽⁸⁾.
Bu dam hamkim firoqingdin o'lubmen,
Yuz o'lgandin ham ortuqroq bo'lubmen.
Hayotim vaslinga ummid ilandur,
Umid ul rahmati jovid ilandur.
Agar hajringda yuz yil g'ussakashmen,
Agar vasling umidi bo'lsa xushmen.
Tavaqqu' ulki bu oshufta noma
Ki, bu oshufta qildi naqshi xoma.
O'qub mazmunidin olsang hisobin,
Karam aylab yiborgaysen javobin
Kim, ul har g'amda bo'lg'ay hirzi jonim,
Balou g'ussadin xatti amonim.
Chu bo'lsang holima ogohu a'lam,
Javobin ham yibor, vallohu a'lam».
O'qub bu nomani ul zori badhol,
Ko'p urdi tob jismi o'ylakim nol.
Gahi bexud chekar erdi fig'oni,
QO'pub yuz charx urar erdi zamoni.
Junun osorini ko'p zohir etti,
O'ziga keldi gohi, goh ketti.
Junundin garchi ko'p bo'ldi nafiri,
Yo'q erdi noma yozmoqdin guziri.
Chiqordi noma asbobini Shorur,
Murakkab aylamakka mushku kofur⁽⁹⁾.
O'zin devona bir dam zabt qildi
Kim, ul dardu balo sharhi yozildi.
Berib Shorurni qildi ravona,
O'zi dard o'ti ichra qoldi yona.
Yugurdi nomabar chun noma olib,
Ne nav' o'lsa o'zin qo'rg'ong'a solib⁽¹⁰⁾,
Yetib mahvashning ollinda yer o'rti,
Bitikni yerga qo'ydi, dog'i qo'rti.
Sumanbar yig'layu xilvatqa kirdi,
Sarodin hujrai mehnatqa kirdi.
Ochib chunkim o'quy boshlodi oni,
Bu yanglig' erdi ul g'am dostoni.

XLVI

Farhodning Shirin nomasi muqobalasida xoma uchin metini no'gidek tez etib, ul xoma bila varaq taxtasin metin xoro taxtasig'a tekkondek otashangez qilg'onini va Pari afsunidin ajz zohir qilib, telbalardek o'zin itlar silsilasig'a tortib loba ko'rguzgonini Pari raykar o'qub, Parizadalardek

iztirobqa tushub, ko'ngli qushi majnuni sori rarvoz qilib, ani ko'rarga ko'zi uchqoni, balki majnuni uyqu xaylidek aning

Aning oti bila bu g'am savodi
Ki, naqshi kilkidur olam savodi.
Yorurg'a husn sham'i shomi dayjur,
Chiqorib ishq barqi noridin nur.
Chekib chun ishq norining duxonin,
Qarortib dard elining xonumonin.
Quyoshdek kimning aylab husnin ofot,
Ulusni qo'zg'abon andoqki zarrot.
Anikim oshiq aylab zarra monand,
Qilib sargashtaliklar birla xursand.
Angakim bermayin o'z mulkidin bahr,
Qilib g'urbat mayin talx o'ylakim zahr.
Diyoru yor dardin qattig' etgan,
Firoqu hajr jomin achchig' etgan.
Birovgakim berib g'urbatda maskan,
Jahon ahlin qilib jonig'a dushman.
Anikim do'stdin aylab tarabnok,
Ulus dushmanlig'idin bermayin bok.
Chiqorur elni g'am hangomasidin,
Qilib masrur dilbar nomasidin.
Balo tog'in sarosar xora qilg'on,
Anga ishq ahlini ovora qilg'on.
Muhabbat dashtini qilg'on baloye,
Yetib har mo'rin oning ajdahoye.
Surub chun nuktani hamd ichra laxte,
Deb andin so'ng nechukkim sho'rbaxte
Ki: «Bu mehnat o'tining dostoni,
Savodi g'ussa dudidin nishoni.
Tikondin yo'qki sarvu yosaming'a,
Tomug'din balki firdavsi baring'a.
Tomug'ni qo'yki, ohin tortqon kun,
Bo'lub bir do'zax ohidin har uchqun
Ki, ya'ni men g'aribi notavondin,
Tutulg'on zor ko'ngli xasta jondin.
Ko'ngul bo'lg'on baloyi joni oning,
Borib jondek ko'ngul olg'oni oning.
Angakim yo'q hadim jonon demakka,
Qayu jonon demakkim, jon demakka.
Va lekin chun junun ma'zuridurmen,
Junun birla jahon mashhuridurmen.
Nedinkim ofatim bo'lg'on Paridur,
Pari yo'q, odamilar sarvaridur.
Ishim chun telbalikka torti rayvand,
Ajab yo'q, so'z desam devonamonand.
Junun ahli hadisi borsa har yon,
Bo'lur zohir xirad ahlig'a hazyon.
Paridin noqili afsonadurmen,
Ne tong sahv o'lsakim, devonadurmen.
Va lekin keldi chun Layli misoli,
Qilay Majnun kibi ko'nglumni xoli.

Nigoro, mahvasho, iffatranoho,
Jahon mahvashlarigʻa rodshoho!
Sanga haddim yoʻq oʻlmoq nuktarardozi,
Tilarmen itlaringgʻa aytmoq roz.
Nedur koʻyung aro itlargʻa holat,
Farogʻat birladurlar, yo malolatgʻ
Kecha ul koʻy aro qilgʻonda faryod.
Qilurlarmu bu itgan itni ham yodgʻ
Yigʻilib halqa urgʻon mochapoda,
Meni yoʻqlarmu erkinlar apodagʻ
Soʻngak chaynarda aylab qahru kinlar,
Qurugʻ jismim sogʻinurmu ekinlargʻ
Qilurda tuʻma toshdin yonchqon bosh,
Bilurlarmukin yer boshim nelar toshgʻ
Su sori tillari qilgʻon zamon mayl,
Sogʻinurlarmu ashkim suyini selgʻ
Boʻyinlarigʻa sagbon cheksa zanjir,
Sogʻinurlarmu zanjirimni bir-birgʻ
Qilodang tavqidin har dam topib zavq,
Sogʻinurlarmu tushkan boʻynuma tavq?⁽¹⁾
Yotib bosh qoʻysalar ul ostongʻa,
Qolur erkinmu yer bu notavongʻagʻ
Bilibkim manga ne yetmish qazodin,
Ulurlarmu ekin har tun azodingʻ
Hinodin qoʻllarin koʻrganda rangin,
Koʻzum qonin sogʻinurlarmu erkingʻ
Rasan torsa boʻyunlarigʻa rayvand,
Bilurlarmu ekin boʻynumda yuz bandgʻ
Bular ichra bor erdi bir zaif it,
Meningdek zoru majruhu nahif it.
Tani zoru soʻngak birla boʻgʻunlar,
Mashaqqat torigʻa solib tugunlar.
Quloqdin ikki yuzga rarda solib,
Yuzin ochmoqqa itlardin uyolib.
Qilibon quyrugʻin sudrarni resha,
Horib ul yukni tortordin hamisha.
Chibinlar jismini majruh etar chogʻ,
Oʻlksa uzra andoqqim suruk zogʻ.
Ichimdek xasta jismining xaroshi,
Boshimdek, dard tufrogʻida boshi.
Ichimda hajr oʻqi solgʻoncha yora,
Qoʻturdin oncha zaxmi oshkora.
Mening zaxmimdagʻi qonlar nihoni,
Nihon aylab aning zaxmini qoni.
Meningdek zaʼf oʻtidin jonida oʻrt,
Yuzung koʻrmak xayolidin koʻzi toʻrt.
Vafo bobida ikkimizda daʼvo,
Muhabbat shartida ham bizda daʼvo.
Topib oʻz holatin bu notavonda,
Manga ulfat tutub ul ostonda.
Mening holimgʻa ul aylab tarahhum,
Anga ul navʼkim ahli tanaʼum.
Koʻrubmen anda mardumligʻ nishoni,

Ko‘zumda indabon mardumdek oni⁽²⁾.
Ko‘zum qonining oqmog‘in chu boqib,
Aning dog‘i ko‘zumdek qoni oqib.
Rafiq erdi manga men ham rafiqi,
Mening holimg‘a rifq oning tariqi.
Ne erkin za‘f ichinda holi, yo Rab,
Bu itdekmu ekin ahvoli, yo Rabg‘!
Tororda ostoningda ranohi,
Meni ko‘zlaru erkin goh-gohig‘!
Ko‘ngulda o‘ylakim dardi nihoning
Kirarmenmu ekin ko‘ngliga oningg‘
Yalar vaqti jarohatlarni darham,
Bilurmu, yo‘q mening zaxmimg‘a marhamg‘
Ayog‘i ko‘yunga gah-gah yetarmug‘
Agar yetsa bu itni yod etarmug‘
Sanga jonni fido qilmoq havosi,
Ne haddimkim bo‘lay ul it fidosig‘
Sening holing so‘rarg‘a qayda yoro,
Bas oning holin etsam oshkoro.
Bukim maktub aro durlar qilib darj,
Latoyif naqdi ko‘p aylab eding xarj.
Aning uzrida ojizdur bayonim
Ki, har harfig‘a bo‘lsun sadqa jonim.
Deb erding menda ham ko‘rtur g‘amu dard,
Bu so‘zdin kuydi joni dardrarvard.
Meningdek yuz tuman ming o‘lsa har dam,
Muborak xotiringg‘a bo‘lmasun g‘am!
Bitib erdingki, sen gar notavonsen,
Va lekin g‘am chekarga rahlavonsen.
Agar tog‘ o‘lsa, teshangdin nigundur,
Va gar sher o‘lsa, ranjangdin zabundur.
Manga ul zo‘ru shavkat qayda qolmish,
Nafas urg‘uncha quvvat qayda qolmishg‘
Men ul mo‘re dururmen zoru ojiz
Ki, andoq azj aro yo‘q mo‘r hargiz.
Ilayimda kesak ko‘hi balodur,
Ko‘zumga resa rishta ajdahodur.
g‘amingdindur manga tobu tavon ham,
Erur darding chekardin quti jon ham.
Necha ishqingdin o‘lsa jismima zo‘r,
Va lekin ajdahoni ishq etar mo‘r.
Va gar xud mo‘r erur romoli oning,
Xayol etkim, ne bo‘lg‘ay holi oningg‘
Raqam aylab edingkim, taxtu johim,
Diyoru kishvaru xaylu sirohim.
Menu Bonu bo‘lubturbiz hisori,
Hisori mehnat ichra ko‘hsori.
Bu so‘zning gar javobin ayta olmon,
Vale ayturda ojiz dog‘i qolmon.
Bitilgan so‘z erur boshtin-ayoq rost,
Bu nav‘ ermish azalda Tengriga xost.
Kishiga har nekim kelgay qazodin,
Davoye yaxshiroq yo‘qtur rizodin.

Bilurmenkim ne kelmish kishvaringg'a,
Ne bir kishvarki xaylu chokaringg'a.
Vale ulkim erur xaylu sirohing,
Muteu banda, balkim xoki rohing.
Alardin gar biri tutsang meni ham,
Biri ham yo'qki, tutsang barchadin kam.
Agar insofni tortib arog'a,
Taammul aylasang bu mojarog'a.
Manga yetgan baliyat ko'ru ozi,
Bori birla bo'la olur muvozi.
Desang mehnatqa sen erding sazovor,
Alarg'a zulm qildi charxi davvor.
Fido borig'a joni notavonim,
Ne qilsang ham turubdur xasta jonim.
Gar ermas muncha birla ham kifoyat,
Mening bo'ynung'a yuklarsen jinoyat.
Yo'lingda bor esam tufrog'din kam
Va lekin chiqmadim tufrog'din ham.
Manga ham bor edi erkin diyore,
Diyorim xayli ichra iqtidore.
Atom shoyadki xoqon erdi erkin.
Necha iqlim uza xon erdi erkin.
Yetib erdi ekin boshimg'a toji,
Ayog'im ostig'a ham taxti oji.
Xitou Chin aro o'n ikki ming shahr,
Topar erdi ekin hukmum bila bahr.
Munga loyiq sirohu xaylu johim,
Tariqi saltanatda dastgohim.
Yetib chun ishq xayli turktozi,
Haqiqiy ishq, yo'q ishq majozi.
Balo xayli aro bechora bo'lmoq,
Diyoru mulkdin ovora bo'lmoq.
Tuman ming odami gar banda, gar xayl,
To'kub bu so'g aro ashk o'ylakim sel.
Ato birla ano qolib azog'a,
Necha ming shahr eli ranju anog'a.
Alarni davri charx aylab adamvor,
Mening jismimni xud tufroqqa hamvor.
Yana ko'rkim, havodis toshidin dard,
Chiqorib har dam ul tufroqdin gard.
Azaldin ishq ekan bo'lsa sirishtim,
Qazodin dardu mehnat sarnavishtim⁽³⁾.
Bu ishda kimga tig'i ta'n uroyin,
O'zumni yo'qsa kimni yozg'uroyin
Ki, yuz mendek, tuman andoqki Xusrav,
Habo bo'lsa, qazo ollinda bir jav.
Nekim bo'lsa qazoi osmoni,
Kishiga bo'lmas isnod etmak oni.
Qayon erdim, qayon chekti jununum,
Junundin yova so'z bo'ldi fununum.
Yozarda nomani hushumdin ozdim,
Junundin hech bilmonkim, ne yozdim.
Chu men devona o'zdin erman ogoh,

Ne sahv ettim raqam, astagʻfurulloh.
Xato, afv et qalamgʻa bu raqamdin
Ki, majnunlar boʻlur maʻfu qalamdin.
Qalamgʻa chun tugondi safhada sayr,
Soʻz itmomi edikim «tamma bilxayr!»⁽⁴⁾
Pari raykar oʻqugʻuncha bu maktub,
Nihodidin chiqib yuz qatla oshub.
Tanida noma chirmar ir kibi tob,
Vale ul irga tob ul jismi betob.
Qoʻyub yerga shagʻabdin har zamon yuz,
Qadi gʻamdin dame xam, bir zamon tuz.
Chekib gardungʻa ohining sharorin
Ki, oʻrtab ul sharar sabru qarorin.
Boʻlub bir lahza koʻngli ishratanduz,
Tirik erkonga Farhodi jigarsoʻz.
Zamone nola tortib furqatidin,
Chekib vo hasratolar hasratidin.
Qilib Bonugʻa arz ul turfa maktub
Ki, boshtin to ayogʻi erdi margʻub.
Qilib Bonu dogʻi koʻp nomadek rech,
Davoye tormayin ul dardigʻa hech.
Bilib ul xasta holotin kamohi
Ki, bor ermish duri daryoi shohi.
Ikisi koʻz yoshidin koʻp sochib dur,
Aning holigʻa yeb har dam tahassur.
Qilib Shorur izzu ehtiromin,
Burungʻidin biyik aylab maqomin.
SOʻpub Farhodning holini bir-bir,
Ikov yigʻlab bu qilgʻon soyi taqdir.
Ne xushtur torsa bir mahjuri jovid,
Birovdin noumid oʻlgʻonda ummid.
Navoiygʻa talab, yo Rab, shior et,
Necha navmid esa, ummidvor et!
Ketur, soqiy, mayu bir dam oyilma!
Meni ham darddin navmid qilma.
Umidingʻa meni xursand etgil,
Umidim buki, ummidinggʻa yetgil!

XLVII

Farhod koʻngli jarohatlari Shirin nomasi navardidagʻi kalomi Masihi⁽¹⁾ Maryam⁽²⁾, balki ul kogʻazgʻa chirmab yiborgan marhamlaridin oʻngalmoqqa yuz qoʻygʻoni va Shirin bagʻri haroratlari Farhod bitigi mazmunidin, balki Maryam rishtasigʻa chirmab yiborgan isitma taʻvizi afsunidin taskin torqoni va bu silsilai muhabbatni Shorur mutaharrik qilgʻonin Xusrav anglab ani salosili mehnatqa tortqoni va Farhod halokigʻa charx zolidek tadbir qilgʻoni va aning umri zavoli tadbiri topilgʻoni

Bu maxfiy nuktaning mushkilkushoyi,
Bu yangligʻ boʻldi maʻni rahnamoyi
Ki, chun Shorur ul ikki notavondin
Shikasta jism ila ozurda jondin
Yeturdi bir-biriga nomai shavq,
Qiziq boʻldi yana hangomai shavq.

Xabar Xusravgʻa yettikim rasule,
Rasule yoʻqki, josusi fuzule.
Ham eltur telbadin ul oygʻa raygʻom,
Hamul oydin bErur majnungʻa eʻlom.
Aningdek ishq bozori erur tez
Ki, boʻlgʻudek durur yuz fitna angez.
Hamono dashtdin devona Farhod,
Hisori fitnadan huri Parizod.
Debon bir-birga yuz afsunu nayrang,
Aningdek aylagaylar bir yon ohang.
Ki, Xusrav tormagʻay gardin alarning,
Ne sud ul dam yemak dardin alarning.
Agar ham torsa tortib koʻp uqubat,
Saranjomida bordur koʻp suubat
Ki, chu devona minsa devzode,
Yonida ul sifat huronajode.
Harifi ermas oning yuz ming odam
Ki, boʻlgʻay har biri ish vaqti Rustam.
Chu erdi maskani bu qalʻa togʻi,
Yalang majnun kibi boshtin-ayogʻi.
Vujudi hajrdin zoru zabun ham,
Qadi gʻam toshi tortardan nigun ham.
Olib bir toshkim aʻdogʻa otti,
Ne Xusrav, bir cherik koʻnglin ushotti.
Qachonkim minsa gardunraykari tez,
Qoʻlida chekkan oʻlsa tigʻi xunrez.
Erur Xusravgʻa bas andishai xom,
Qayon ul borsa qoʻymoq ul taraf gom.
Chu bu afsonani fahm etti Rarvez,
Tafakkur oʻti tushti koʻngliga tez.
Hamul yerdinki erdi xasta Farhod,
Bu yerga tegrukim ul sarvi ozod⁽³⁾.
Ne yoʻlkim bor edi aylab kaminlar,
Kamingahlarda qoʻydi ahli kinlar
Ki, tergab borgʻanu kelgan kishini,
Tafahhus aylabon har kim ishini.
Aningdek kimsa uchrab yoʻllarigʻa
Ki, taqrir oʻldi kirsqa qoʻllarigʻa.
Keturgaylar ani Rarvez uchun tez,
Oʻzi bilgay nechukkim qilsa Rarvez.
Qazodin ul iki-uch kunda Shorur
Topib Farhod roboʻsigʻa dastur⁽⁴⁾.
Parivashdin yana bir noma olib,
Borur erdi sabodek roʻya solib.
Chu tortilar ul el, qilgʻonni matlub,
Tafahhus qilgʻoch oni, chiqti maktub.
Bitik birla oʻzin Xusravgʻa filhol,
Tavaquqlar bila qildilar irsol.
Chu bu navʻ ish ayon qildi zamona,
Boʻlub Xusrav bagʻoyat shodmona.
Qilib ul elga ulkim sharti ehson
Ki, bu mushkil alardin boʻldi oson.
Oʻqudi chun ochib ul turfa noma,

Quyi solib boshin andoqki xoma.
Chiqordi ul savodi anbarolud,
Savodi xoma yanglig‘ boshidin dud.
Savodi erdi mehnat dudasidin,
Balo bozori mushki sudasidin.
g‘am ahlining savodi motami ul.
g‘alat qildim, savodi a‘zami ul.
Ayoqdin-boshqa dardu g‘am nishoni,
Bori mehru muhabbat dostoni.
Xazoni hajr ketmakning navidi,
Bahori vasl yetmakning umidi.
Midodi mushki diljo‘yi muhabbat,
Kelib har harfidin bo‘yi muhabbat.
Hikoyatlar sarosar mahramona,
Bo‘lub har birda zohir yuz nishona.
Vafodinkim bo‘lub har so‘z adosi,
Bo‘lub har so‘zda bir-birning fidosi.
Burung‘i nomalardin ko‘p surub roz.
Vafou mehr anga anjomu og‘oz.
Vafodin va‘dau paymonlar aylab,
Bu paymonlar uza aymonlar aylab.
Bo‘lub ko‘p zikr maktub ichra Rarvez,
Ani deb gohi zolim, gohi xunrez.
Bitib Armanni vayron qilg‘onini,
Ulusqa g‘orati jon qilg‘onini.
Qilib ishqida yuz ming ta‘na og‘oz
Ki, ulkim, ishq sirridin demak roz
Ki, chekkay tig‘u urgay ishq lofin,
Musallam kim tutar mundoq gazofing‘!
Quloq ishq ahli solmas bo‘yla so‘zga
Ki, shahliq o‘zgadur, oshiqliq o‘zga.
Kerak oshiqqa jon — jonon fidosi.
Tilar ul qilsa jonon — jon fidosi.
Agar oshiq budur, ma‘dum xushroq,
Visol iqbolidin mahrum xushroq.
Haq andin asrasunkim, bo‘yla oshiq
O‘zin ko‘rgay murod avjida foyiq.
Chu ul maqsud bilmish ishqdin kom,
Mening vaslim xayolidur anga xom.
Erur bu ishda sa‘yu ehtimomi,
Tamomi harzau zoye tamomi.
Mening jismimda to jondin ramaqdur,
Ishim qo‘rg‘onda o‘zni asramaqdur.
Qazo qilsa meni oning asiri,
O‘lumdin chun kishining yo‘q guziri.
Tanimni aylabon xanjar bila chok,
Ani qilmay visolimdin tarabnok.
Bu yanglig‘ ko‘p hadisi otashangez
Ki, bir-bir o‘qudi borini Rarvez.
Balou dard o‘ti jonig‘a tushti,
Tazalzul jismi vayronig‘a tushti.
Agar insof ila aylab taammul,
Bilibkim, har nekim yozmishdur ul gul.

Savob ish mutlaq oning jonibidur,
Bori ishda Haq oning jonibidur.
Va lekin saltanat nomusu nomi,
Yana surmak havoyi nafs komi.
Ani insof sori qo‘ymayin hech,
Solib ko‘ngliga fikri rech-darrech.
Ishorat aylabon Shorurg‘a band,
O‘zi g‘am bandida Shorur monand.
Buzurg Ummidni chorlab nihoni,
Arog‘a qo‘ydi rinhon mojaroni
Ki, bu ish anduhidin chiqti jonim,
Ko‘ngildin ko‘z sori mayl etti qonim.
Manga bu dard aro bir chora qilg‘il,
Halok o‘lg‘umdurur yo‘q ersa, bilgil.
Kim ul devona sori devrayvand,
O‘zi devu so‘zi devona monand.
Bu ra‘noni aningdek aylamish sayd
Ki, dev etgay kishini ozg‘urub qayd.
Singursam g‘ussadin o‘lmak kerakdur,
Ishimga borcha el kulmak kerakdur.
Kishi ko‘rgaymu mundoq turfa o‘lmak,
Ulusdin yig‘lamoq o‘rnig‘a kulmakg‘
Agar xud aylasam oshubu bedod,
Muning birla ham o‘lmas xotirim shod
Ki, majnunni bilurmen begunahdur,
Gunahsiz qong‘a mayl etmak tabahdur.
Kamandi rishtai fikrim uz oxir,
Manga bu ishda bir yo‘l ko‘rguz oxir.
Ikovlon aytibon afsona behad,
Ko‘p aylab bir-birining ra‘yini rad.
Ham oxir bo‘yla bo‘ldi ishga tadbir,
Qayu tadbirg‘ Makru revu tazvir
Ki, torqaylar nahusat intisobi
Ki, bo‘lg‘ay qatl anga ra‘yi savobi.
Degaylarkim borib devona sori,
Nuhusat o‘tidin urg‘ay sharori.
Degaykim, Xusrav Arman shahrin oldi,
Bori komin sirehr ilgiga soldi.
Ishi Shirin bila surmak durur kom,
Mihinbonu bila ichmak durur jom.
Qilib Bonu anga Shirinni hammahd,
Ikovdurlar nechukkim shakkaru shahd.
Chu ul ko‘rdi sanga Xusravni foyiq,
Anga oshiqlig‘ing emdi ne loyiqg‘
Chu sendin ketti ul, sen ham qo‘ru ket,
Yeriga yetti, sen ham mulkinga yet.
Shak ermas chun bu yanglig‘ nag‘ma tutqay,
Aning ko‘nglini Shirindin sovutqay.
Bu so‘z birla sovub mayl etsa bir yon,
Qurubon boshin olib ketsa bir yon.
Bular andin qachonkim bo‘lsa navmid,
Apoda qolmag‘ay bu ranji jovid.
Bo‘lur ko‘rguzmak oncha notavonliq

Ki, zohir qilg'ay ul oy mehribonliq.
Bu o'q gar tushmasa ko'ngliga kori,
Qiloli o'zga tadbir ixtiyori.
Bu yanglig' rishtag'a chun so'z tuguldi,
May istab shah qadah monand kuldi.
Ketur, soqiy qadahkim, bir g'amim bor
Kim, ul g'amdin ajoyib motamim bor.
Malolat xayli qasdi jonim etmish,
Qadah tutkim, qo'lumdin chora ketmish.

XLVIII

Zoli makkora, balki Farhodkushi xunxoraning tig'i zabonin tez etib, Farhod qatlini angez etgoni, dog'i ul tog' sori azimat etib, Farhod boshig'a ajaldek yetgoni va aning hayot qushi qasdig'a makr rishtasi domin ochib, tazvir ashki donasin sochqoni va jismi qafasin marg sangboroni bila sindurg'oni va umri bulbulin ul pora-pora qafasdin uchurg'on

Bu motam navhasozi o'rtaabon dog',
Aningdek so'z yuziga urdi tirnog'
Ki, chun ul nav' tadbir etti Rarvez,
Topib kelturdilar bir hiylatangez.
Qadi ikki bukulgan rir zole,
Falak zoli kibi hiylat sigole⁽¹⁾.
Xututi makrdin yuzinda yuz chin,
Tiliga o'tmayin umrida so'z chin.
Chu soz aylab fusunu hiylai shum,
Qo'lida xora yumshab, o'ylakim mum.
Berib surgach fusunliq mojaroni,
Atog'a qizni, o'g'ulg'a anoni.
Qo'yub ko'nglin chu afsunu hiyalg'a,
Quyoshni aylabon oshiq Zuhalg'a.
Atab ko'k rir zoli xola oni,
Ano deb Dallat ul-muhtola oni⁽²⁾.
Yetib tadbir ila ul xolani bikt,
Har oqshom Dallat ul-muhtolani bikt.
Kuyovga aqdidin sobit qilib sud,
Arastu bo'lsa aylab oni xushnud.
Qachon nosozliq aylab ipoda,
Buzub bir so'z bila yuz xonvoda.
Naxud folidin ahkomi yako-yak,
Jave yo'q elga ul ahkom aro shak⁽³⁾.
Qilib hukm ichra yuz Buqrotni Kim.
Bisotida naxudlar misli anjum.
Urarg'a zulm tig'in tezhush ul,
Demaykim tezhush, Farhodkush ul.
Chu hozir qildilar majlisqa oni,
Dedilar borcha ahvoli nihoni.
Qilib ko'p va'da birla ko'nglini garm,
QO'pub ul yo'lg'a tushti, qilmay ozarm
Ki, gar Farhod bo'lsun ko'hi ro'lod,
Beray afsun bila bir damda barbod.
Necha kun qat'i dasht aylab rayoray,
Gahi dashtu gahi vodi qilib tay.

Ham oxir yeshti ul tog‘ uzra mahmil
Ki, tutmish erdi Farhod anda manzil.
Ravon oning sori bo‘ldi ravona,
Yasab ko‘nglida yuz muhlik fasona.
Hisobi makrini qilmoqqa tavzih,
Osib sindurg‘udek bo‘ynig‘a tasbih.
Taharmuz tor-rudi birla miqna’,
Talavvun jinsi jinsidin muraqqa’⁽⁴⁾.
Degil Maryam haramda tormayin kom,
Kelibdur Tur uza tutmoqqa orom.
Ko‘rub Farhod yerdin qo‘rti filhol,
Salomig‘a, alifdek qad qilib dol.
Savol etti kelur kayfiyatini,
Bu kelmaktin ne erkan niyatini.
Dedi qalb oyati xolis namuna,
Urub holig‘a na’li bozguna
Ki, bordurmen zaifi xastajone,
Ulusdin rishta uzgan notavone.
O‘n-o‘n besh yil maqomim xilvat erdi,
Ishim xilvatda Haqqa toat erdi.
Jahon ichra kishi birla ishim yo‘q,
Ishim bu — Tengridan o‘zga kishim yo‘q.
Chu Arman mulkida amniyat erdi,
Mening holimg‘a bu kayfiyat erdi.
Bu shohekim, kelibtur oti Rarvez,
Aningdek fitna o‘tin ayladi tez
Ki, eldin bordi zavqi xonumoni,
Eshitmish bo‘lg‘asen sen dog‘i oni.
Chu ul mulk ahli bo‘ldi munqalib hol,
Manga ham munqalibvash bo‘ldi ahvol.
Huzuri toat anda qolmadi hech,
Dedimkim, erta kunni qilmayin kech.
Xaloyiqdin yiroqroq tiyra g‘ore,
Toray yonida oning chashmasore.
g‘izou qut olib zikri nihondin,
Kiray andoqki, hargiz chiqmay ondin.
Ajaldin yetsa umrum xaylig‘a zo‘r,
Hamul tiyra mag‘ok o‘lg‘ay manga go‘r.
Kezar erdim bu savdodin mushavvash
Ki, keldi ko‘ngluma bu sarzamin xush.
Yumishmen umrdin garchi ilik men,
Vale bu tog‘ aro men to tirikmen.
Vafosizdur chu xayli odamizod,
Vafosizni ne qilsun odami yod.
Qaro toshdin vafou mehr umidin
Tama’ qilmoq bo‘lur, yo‘q odamidin!
Eshitti chun bu afsunlarni Farhod,
Bag‘oyat bo‘ldi andin xotiri shod.
Tabarruk istabon tufrog‘in o‘rti,
Niyoz aylab, oyog‘in dog‘in o‘rti.
Dedi: «K-ey orazingda nuri tavfiq,
Zamiring maxzani asrori tahqiq.
Bukim dahr ahlig‘a nomuttafiqsen,

Muhiqsen, billahu vallahu muhiqsen!⁽⁵⁾
Vafosizliq jahon ahlig'a xo'dur,
Vafo eldin alarg'a justujo'dur.
Bo'lur ma'lumkim bir amri noxush,
Zamiring bu sifat qilmish mushavvash.
Magar Armanda amre bo'ldi tori
Ki, yuqti ko'nglunga oning g'ubori».
Dedikim: «Yey o'g'ul, chindur kaloming,
Javobin dog'i chin aylay rayoming.
Vido' etmish bu kishvardin amonlig',
Amonlig' o'rnig'a kelmish yamonlig'.
Nihoyatdin erur ko'p anda ofot,
Vale bukim ayon bo'ldi bu avqot.
Mihinbonu bila Xusrav yaroshti,
Xususiyat apoda haddin oshti.
Solib rayvand ishin Xusrav arog'a,
Bu ham berdi rizo ul mojarog'a.
Iki yondin yoyib vuslat bisotin,
g'animat bildi el ayshu nishotin.
Aningdek fisq ila lahv o'ldi oyin
Ki, bo'ldi bartaraf islom ila din.
Qolib may selig'a ul kishvaru taxt,
Saloh ahli aroding chektilar raxt.
Chu har kim bordi bir yon zoru g'amnok,
Bu sori soldi men g'amginni aflok.
Vale bu turfaroqkim, ul jamoat,
Unuttilar chu oyini salomat.
Xudo soldi apoda ranji jovid,
Murodidin borini qildi navmid».
Tana'um shomi sham'idin borib nur,
Mubaddal bo'ldi motam birla ul sur.
Hamul gulruxki, derlar oni Shirin,
Bu ma'nidin ekandur asru g'amgin.
Chu bo'ldi aqd amri oshkoro,
Chekib gardung'a afg'on bemadoro.
O'ziga qatl tig'in urdi filhol,
O'zin bu g'ussadin o'lturdi filhol.
Dedi ba'ziki: «No'sh etgan durur zahr
Ki, bo'lg'ay no'shidin Rarvez bebahr».
Bori taqdir ila ul sarvi navxez,
Baqo mulkiga soldi gomini tez.
Anga oshiq emish bir zori noshod,
g'aribe, dardmande oti Farhod.
Firoqi ichra yub ilkini jondin,
Aning ishq'i bila bordi jahondin.
g'amidin ohu afg'on birla bordi,
Aning vaslidan armon birla bordi.
Ishe qildiki, kelmas ul kishidin
Ki, yuz shayullah oning ul ishidin.
Ne ruhi pok edi ul sarvi cholok
Ki, keldi pok, oxir bordi ham pok.
Chekib Farhod uchun ohi halokin,
Aning yodida berdi joni pokin.

Borur dam og‘zida Farhod zikri,
Ichinda dog‘i ul noshod zikri.
Bori Rarvez ranjin zoyi‘ etti,
Vale Farhod yodi birla ketti.
Tilidin tortibon fartut7 tig‘e,
Der erdi har nafas ohu darig‘e.
Qilib fartut bu afsonani big‘,
Tushub Farhod ichiga yuz tuman tig‘.
Uzun tortib halok afsonasin bu,
Tushub oning ko‘zig‘a so‘ngg‘i uyqu.
Sovug‘ damlar bila ul zoli damsard,
Chiqordi ko‘kka ul tufrog‘din gard.
Debon har dam darig‘i otasholud,
Falakka chekti ul xoshokdin dud.
g‘irevi tortibon Farhodi mazlum,
Dedi: «Bas qilki, bo‘ldi qissa ma‘lum.
g‘araz gar jon edi, olding ana hoy!
O‘luk tandin ne istarsen yana, voy!
Ko‘ngul qonin ichardin to‘yg‘il emdi,
Meni o‘z mehnating‘a qo‘yg‘il emdi!
Debon qo‘rti jahondin silkibon qo‘l,
Adam dashtig‘a hanjor aylabon yo‘l».
Yoshidin tog‘da solib selrezi,
Demakim selrezi, rustaxezi.
Bu seli jismining qasrin qo‘ngorib,
Hayoti xayli ham ul suvg‘a borib.
Ketur, soqiy, qadah ul nav‘kim sel
Ki, qilg‘ay rangi oning qon sari mayl.
Aningdek may ichardin mo‘ya tortay,
Tutub Farhod so‘gin, ro‘ya tortay.

XLIX

Farhodning umri xayli vujud mulkidin jalo bo‘lg‘oni va ul jalo Parishonlig‘idin ajal xaylig‘a muftalo bo‘lg‘oni va hayoti yuz yoshurub, ya‘ni aning yoti bo‘lub umri quyoshi botib, ya‘ni ul umr anga talx ko‘runub qayo tig‘i bila ko‘ksin yorib, ko‘ngli chokidin yillar yoshurg‘on dardu anduh tikonlarin chiqarib bexudona afsonalar bila ko‘nglin xoli etgoni va marg jomin paymona qilib navmidlig‘ ashki mayi ravon bo‘lg‘oni va ul fano bodasidin paymonasining to‘lg‘oni va ul paymonani ajal soqiylari ilgidin sirqora ichgoni va sog‘olmas maydin jonon yodi bila mast bo‘lub jonidin kechgoni

Bu motamnoma yozg‘on kilki cholok,
Qaro mundoq kiyib, aylar yoqo chok
Ki, chun ul hajr dashtining shikori,
Yedi bag‘rig‘a andoq zaxmi kori
Ki, ul itik qilichdin sa‘b yora,
Ayirdi bag‘rin aylab ikki rora.
Fig‘on tortib, qo‘rorg‘a mayl qildi,
Vale har nechakim qo‘rti, yiqildi.
Ajal yag‘mosi oldi jismidin zo‘r,
Yorug‘ olamni ko‘rdi o‘ylakim go‘r.
Qatiq tosh uzra talrinmoqqa tushti,
So‘ngaklar jisimida sinmoqqa tushti.

Urub tosh uzra mahkam har zamon bosh
Ki, borib bosh, onsiz qolg'usi tosh.
Yetib har neki bor ashkin ravona
Ki, yig'lardin qutuldung jovidona.
Ko'nguldin tashladi har sori marham,
Ushotib anda novaklarni darham
Ki, o'tti andin ishkim, yora butgay,
Ajal raykoni etgan rora butgay.
Momug'lar tashladi har yon tugandin,
Ochib yuz chashma qon majruh tandin.
Tuganlar momug'idin har yon ul tog',
Ochib yuz lola, lekin borcha bedog'.
Chekib zaxmini tikkon rishta har yon,
Solib ul tori xunog'ushta har yon.
Bu yanglig' raxnalar birla ochib ul,
Ajal kirmakka, jon chiqmoqqa ham yo'l.
Ajal ko'ksini rora-rora aylab,
Chiqorg'a xayli umri chora aylab.
Chiqib ko'ngli o'tidin dudi anduh,
Tutub mehnat sahobi vodiya ko'h.
Boshi ustida oning zor yig'lab,
Yomon holig'a majnunvor yig'lab.
Yarodin jismi sarto-sar ochib gul,
Bu gullar qatra qonlardin sochib gul.
Sochilg'on gul bila atrofi gulrez,
Dema gullarki, o'tlar sochilib tez.
Guli zohir qilib har yon guli dard
Topib davron o'tidin otashin vard.
Debon boshimni yonch, ey charxi zarkor
Kim, ul ermas bukundin nori darkor⁽¹⁾.
Ko'zum o'y, ey baliyat qahramoni
Kim, ul ko'rmas bu kundin so'ngra oni.
Tilim, ey tig'i g'am, kes betavahhum
Ki, emdi istamon ondin takallum.
Damim yo'lini tut, ey charxi kinxoh
Ki, bordi emdi chekmak nolau oh.
Oyog'im sindur, ey anduh toshi
Ki, ketti ro'yadin emdi xaroshi.
Tanimni g'ayr kuydurgil demasmen
Ki, bu dard o'tidin rozi emasmen!
Ajal, ko'ksumni sarto-sar shigof et,
Borurda ranjdin ko'nglumni sof et!
Taab, ko'nglumni yuz ming rora ayla,
Adam sori borin ovora ayla!
Falak, bag'rimni qil rarkand-rarkand
Ki, emdi bordi ondin bizga rayvand!
Manga, ey ishq, hamdardona bording,
Qusure qilmading, mardona bording.
Boshimdin emdi, ey hijron g'ami, kech,
Xudo yoringki, taqsir etmading hech!
Tanim tufroqqa, ey g'am, muttasil qil,
Nekim mendin sanga yetmish, bihil qil.
Tilab qatlim boshimdin oshqil, ey yosh,

Yuzumga har ne sendin keldi, shobosh.
Azimat ayla mohim sori, ey oh,
Qo'shay jonimni, qil o'zungg'a hamroh!
Boqib sahrog'a to'kti ashki sofi
Ki, ey dardu g'am ahlining matofi!
Rafiqi xokiyu hamvoru soda,
Nekim vasf aylasam andin ziyoda.
Base ko'rdung ayog'im zarbidin ranj,
Base ro'yam bila bo'ldung alamsanj.
Yoshim seli bila bag'ringni yordim,
Yugurmak birla gardingni chiqordim.
Bu soat mehnatimdin forig' o'ldung,
Bihil qilg'ilki, ranjimdin qutuldung.
Bo'lub bu motamidin dasht g'amnok
Ki, vodiyydin yaqosin aylabon chok.
Boqib qildi vasiyat tog' sori,
Dedi: «K-ey, ofarinish burdbori.
Uluvvi qadring aylab ko'kka ohang,
Shukuhi hilmdin zoting garonsang.
Yetakdin notavonlarg'a ranahsen,
Hajardin xastalarg'a tak'yagahsen.
Sanga mendin yetibdur oncha yotliq
Ki, yuzungdin uyotliqmen, uyotliq.
Gahe bag'ring bo'lub tesham g'ilofi,
Gahe jismingda metinim shikofi.
Yuzung yoshimg'a xunolud gohe,
Damimdin boshing uzra dud gohe.
Bori jurmumg'a tig'i afv surgil,
Borur chog'imda afv aylab kechurgil».
Fig'oni birla tog' afg'oni ortib,
Sadodin har zamon yuz nola tortib.
g'amidin bag'rin aylab oncha rora
Ki, qondin la'l o'lub har rora xora.
Boqib gardung'a dedi: «K-ey, sitamkor,
Jafoda kavkabi baxting'a hamkor.
Shioring har necha javru jafodur,
Bihilmen, chun mening da'bim vafodur.
Agarchi sendin o'ldi jonima ranj,
Vale mendin ham o'ldung sen alamsanj.
Ham afg'onim bila rajmurda bo'ldung,
Ham ohim o'tidin ozurda bo'ldung.
Yuzungga ro'yadin gardim yoyildi,
Quyoshing dudi ohim tiyra qildi.
Emastur anjumungning zarfishoni
Ki, ohim o'qlaridindur nishoni.
Bukun ne oh qoldi, ne fig'onim,
Ne ohu ne fig'on, nomu nishonim.
Chu tufrog' o'lg'usi jismi jahongard,
Zamiring ichra ondin qolmasun gard.
Chu bo'ldim yo'q, meni yo'q erdi tutqil,
Agar bor erdi tutsang ham, unutqil».
Falakning bu so'zidin dardi oshib,
Shafaqdin joni ichra o't tutoshib.

Boʻlub sargashta tormay istiqomat,
Anga qilgʻondin aylab yuz nadomat.
Boqib metingʻa dedi: «Yey asirim,
Mashaqqat kunlarida dastgirim.
Yetib mendin sanga koʻp sarzanishlar,
Vale sendin manga koʻp rarvarishlar.
Urub men kuch ila boshingni toshqa,
Boshingni boshqayu noʻgungni boshqa.
Sen aylab saxtjonliq mehnatimda,
Qadam aylab boshingdin xizmatimda.
Manga bu navʻ zulmu javr resha,
Chekib bu mehnatim sen dogʻi, tesha.
Bukun maxlas Toparsiz mehnatimdin,
Ikov ozod oʻlursiz shiddatimdin.
Qiling rahmim Koʻrub bu navʻ holim,
Borur chogʻda ravo koʻrmang malolim.
Keching har neki qilmishmen jafodin,
Qoʻyung jonimgʻa minnatlar vafodin».
Urub metinu tesha tosh uza bosh,
Figʻonlar motami eldek qilib fosh.
Belidin osilib andoqki atfol,
Zaboni hol ila sharh aylabon hol
Ki, gar togʻu vagar yerdur yurarbiz,
Qaro tufroqqa kirsang ham kirarbiz.
Koʻrub atrofida darrandalarni,
Yana charrandau rarrandalarni.
Dedi: «K-ey borchangiz koʻnglumga munis,
Kecha-kunduz harifu yori majlis.
Vafo birla muxammar xilqatingiz,
Murakkab mehr birla tiynatingiz.
Nifoqu gʻadrdin tabʻingiz ozod,
Yoʻq ul yangligʻki xayli odamizod.
Boʻlub maʻnus ranji gʻurbatimda,
Kelib maʻluf dardi furqatimda.
Boʻlub baʻzi ichimga qutu moya,
Uchub baʻzi qilib boshimgʻa soya.
Boʻlub yolgʻuzlugʻumda qavmu xaylim,
Yerishib har qayonkim boʻlsa maylim.
Manga bilgurtmay bekasligimni,
Diyoringʻa qarın ermasligimni.
Figʻonimdin Koʻrub koʻp saʻb holat,
Biringiz qilmay izhori malolat.
Manga sizdin erur behad xijillik,
Ne til birla tilay oxir bihillik».
Ul aytib bu hadisu yigʻlabon zor,
Alar fahm aylab anda oʻzga ozor.
Sarosar unlarini tez tortib,
Ne un, gʻavgʻoyi rustoxez tortib.
Xurush aylab nechukkim motamiylar,
Yoʻq andoqkim vafosiz odamiylar.
Alar birla chu fasle nukta surdi,
Ajal dard oʻqini jonigʻa urdi.
Bu soʻzlardin oʻzini torti maʻzul,

Zamone bo'ldi o'z holig'a mashg'ul.
Tugangan fahm etib umri baqosin,
Sovug' oh urdi yod aylab atosin.
Anosi ham ko'zi ollig'a keldi,
Ko'zidin ikki qonlig' rud ochildi.
Falak boshig'a urdi bir katora
Ki, to ko'ksiga bo'ldi ikki rora.
Dedi: «Ne hol erur hayhot-hayhot;
Netar jonimni olsang, ey ajal, botg'!
O'lardin burna yuz o'lmak nedur bu,
Boshim yuz tig' ila bo'lmak nedur bug'
Kuyuk tang'a yolin urmoq ne erdi.
Momug' uzra choqin urmoq ne erdig'
Bular fikri ichimdin urmayin bosh,
Boshim tufroq aro kirgay edi kosh.
Buzug'luq, ey falak, ko'rguzdung oxir.
Buzulg'on xotirimni buzdung oxir.
Bu ne insof edi, ey soqiyi dahr,
O'lar chog'da qadah tutmoq to'la zahr.
O'luk boshig'a tig' urmoq ne ya'ni,
Bir-o'q bas, bedarig' urmoq ne ya'nig'!»
Chu bu sho'robag'a yetti nihoyat,
Dedi achchig'-achchig' yig'lab bag'oyat
Ki: Ey bodi sabo, tengri uchun qo'r,
Yetib Chinu Xito mulkiga yer o'r!
Demon, xoqon qoshida bu o'g'uldin
Ki, g'urbat ichra o'lgan xasta quldin.
Quyundek sadqa qil avval o'zungni,
Chu bo'lding sadqa, mundoq de so'zungni.
Kim, ul ovorai bexonumoning,
Bag'ir xunobidin bir qatra qoning
Itib, olamda hirmon birla o'ldi,
Yuzungni ko'rmay armon birla o'ldi.
Ne qonlar yuqti bag'ridin yoshig'a,
Ne ishlar tushti gardundin boshig'a.
Bo'lub afsunu makru, hiylatangez,
Anga ne zulmlarkim qildi Rarvez.
Agar tuzluk bila torsa hisobin,
BERur erdi ming andoqning javobin.
Va lekin egrilikni aylab oyin,
Yasab yuz nav' yolg'on, o'ylakim chin.
Birovkim xilqatin qildi qazo rost,
Qilur bovar, necha so'z bo'lsa norost.
Manga ne deyki ul kofir, ne qildi,
Qazodin erdi qildi, har ne qildi.
Budur komimkim, Bahromi dilovar
Ki, bor erdi manga ul yoru yovar.
Cheriklar jam' aylab bemadoro,
Bu yon qilsa azimat oshkoro.
Qilichi to'yg'arib Xusravni jondin,
Tilasa begunah qonimni ondin!
Eshitgach shoh bu o'tlug' fasona,
Agar boshidin ursa o't zabona.

Yomon ahvolima aylab yaqo chok,
O‘zin tufrog‘larg‘a ursa bebok.
Qo‘shub yig‘lasa bu ovarasini,
Qayu ovora, bag‘ri rorasini.
Bo‘tam deb goh bo‘zlab, goh o‘kursi,
Jafo toshin sinuq ko‘ksiga ursa,
Yer uzra tojini urmoqqa qo‘yma,
Terib taxtini sindurmoqqa qo‘yma.
Degil mendinki, ey shohi jahongir,
Torilmas Tengri taqdirig‘a tadbir.
Mening ishq ermish avvaldin sirishtim,
Yana g‘urbanda o‘lmak sarnavishtim.
Ne Haq yozg‘onni ko‘rmay chora bormu,
Davoyi bo‘lmayin ovora bormug‘!
Bu ishga ollinga hukmi qazo ber,
Ne ish Haqdin qazo bo‘lmish, rizo ber!
Meni gar umrdin charx etti navmid,
Jahon mulkida bo‘lsun shoh jovid.
Yiqilsa hujra, bo‘lsun qasr obod.
Qurusa sabza, bo‘lsun sarv ozod.
Anomg‘a bu xabardin tushsa oshub,
g‘amimdin xora uzra bo‘lsa sarko‘b.
Jahonga o‘t solib g‘avg‘osi har yon,
Yetardek bo‘lsa vovaylosi har yon.
Bu vahshig‘a xitob etsa «qo‘zum» deb,
Bu bekasni sog‘insa «yolg‘uzum» deb.
Aningdek bo‘lsa sho‘ru iztirobi
Ki, bo‘lsa bartaraf burqa’ hijobi.
Qilibon yod g‘amrarvardasidin,
Yugursa chiqsa to‘qquz rardasidin.
Debon «Yey rishtai jonimg‘a rayvand»,
Uzorin aylasa rarkand-rarkand.
Sochidin bo‘lsa yulmoq birla mahjur
Ki, Chinda bo‘lsa mushk o‘rnida kofur.
Damimdin dud olib ketgaysen oxir,
Xaloyiqqa hijob etgaysen oxir.
Degaysen: «Yey, yuzung ruhum g‘izosi,
Izing gardi ko‘zumning to‘tiyosi.
Manga bas erdi bu dardi g‘amandud
Ki, to Tengri vujudum qildi mavjud.
Bukim sen behad erding orzumand
Ki, bo‘lg‘ay munising bir turfa farzand.
g‘amimdin bo‘lmading bir lahza dilxush,
Hamisha bor eding zoru mushavvash.
Gar atfol etsa mayli sabzau bog‘,
Kichikdin erdi qismim dard ila dog‘.
Mening dardimg‘a qolib jismi zoring,
Mening dog‘imdin o‘rtanmak shioring.
Tilab yoqut, laxti xora torting,
Tilab xurshed, otashrora torting.
Ulug‘ bo‘lg‘on soyi bechora bo‘ldum,
Diyoru mulkdin ovora bo‘ldum.
Manga overalig‘ to charx berdi,

Firoqimdin ishing o‘rtanmak erdi.
Bas ermas erdi umre kuymaking bas,
Kuyub-kuyub, kul o‘ldung o‘ylakim xas.
Bu xusron baski, chun g‘am rudi tuzdum,
Sirishkim selidin ka‘bamni buzdum.
Bukim men-men, manga o‘lmak dag‘i hayf,
Ulus ahvolima kulmak dag‘i hayf.
Sen ar dardimdin o‘lsang ranjfarsoy,
Manga ul ranju g‘amdin voyu yuz voy!
Meni rozilig‘ingdin qilma navmid,
Manga do‘zax o‘tini solma jovid.
Vagar fahm etsa Mulkorou Bahrom
Ki, holim qayda bosh chekti saranjom.
Qarortib yuz, chekib qon yosh ila harf,
Raqam aylab siyohi uzra shingarf.
Qaro kizlar bo‘yunlorig‘a solib
Ki, yuzdin kizu kizdin yuz bo‘yolib.
Aningdekkim kiyar yirtib libosin,
Quyosh so‘gida olam tun ralosin.
Urub gah dashtu gah tog‘larg‘a o‘zni,
Ne dashtu tog‘ki, tufrog‘larg‘a o‘zni.
Ber avval qatla Mulkorog‘a taskin,
Degil, oqil qazog‘a aylamas kin.
Manga bo‘lg‘on qazoyi osmoniy,
Ne qilg‘oy erdim, oyo ko‘rmay onig‘!
Yana Bahromg‘a yetkur salomim,
Chu yetkurdung salomim, de rayomim
Ki, ey jonim topib joningg‘a rayvand,
Ko‘kaltoshu ini, shogirdu farzand.
Gar ohingdin chiqorsang charx uza dud,
Ne sud ondin sangau ne manga sud
Ki, istarsenki, tekkay yerga yonim,
Bo‘lub xushnud sendin xasta jonim.
Ne bir dam tin, ne bir soat tayong‘il,
Ne harbu kina surmakdin o‘song‘il.
Bu yon azm aylamak jazm ayla filhol,
Cherik jam‘ aylabon azm ayla filhol.
Bu ishdin rohati jonimni ista,
Topibon qotilim, qonimni ista!
Aning birla kelur xaylimg‘a bir-bir,
Hadisim daf‘a-daf‘a ayla taqrir.
Degilkim, oshkorou nihoni,
Mening o‘rnumg‘a ko‘rdik borcha oni.
Nekim hukm etsa ta‘xir etmasunlar,
Buyurg‘on ishda taqsir etmasunlar!
Xo‘tan mulkiki, jannatdin nishondur
Savodi uzra jannat jonfishondur.
Gar anda sayr bo‘lsa ixtiyoring,
Hadoyiq jonibi tushsa guzoring.
Hamono to‘rt bog‘i ravza oyin,
Ichinda to‘rt qasri xuld tazyin⁽²⁾
Ki, bo‘lmish erdi hukmimdin muhayyo,
Gulu asmori andoqkim Surayyo.

O'tarda jilvagohing bo'lg'usidur,
Esarda xoki rohing bo'lg'usidur.
Bahoriy ravza sori qilsang ohang,
Mening so'gum uchun to'k ashki gulrang.
Chu sayfiy ravzag'a⁽³⁾ mayl aylasang shod,
Halokim naxli shoxu bargin et yod.
Xazoniy ravzag'a⁽⁴⁾ qilsang xirome,
De anda bu sarig' yuzdin salome.
Shitoyi ravzani⁽⁵⁾ qilsang guzargoh,
Damim yod aylab, anda chek sovug' oh.
Yana Moniyg'akim naqqoshi Chindur,
Anga kilki qazodin ofarindur.
Degaysen ul mahalkim, kilki tahrir,
Chekib ul to'rt qasrim qildi tasvir;
Biri Yunong'a markab surganimni,
Qilib razm, ajdaho o'lturganimni.
Ikinci Ahramang'a aylabon kin,
Jahonni qilg'onim qon birla rangin.
Uchunch Iskandari Rumiyl tilismin
Ki, ochtim teng qilib yer birla jismin.
Bo'lub to'rtunch Suqrotga raqamkash
Ki, g'ori ichra kirdim ajdahovash
Ki, to'lam binosi bo'ldi bunyod,
Bu yanglig' qilmadi ish odamizod.
Chekibtur sa'y etib bisyor-bisyor,
Yudik boshtin-ayoq zinhor-zinhor.
Yug'ondin so'ng so'yub ayvondin oldik,
Haririn suvg'a yoxud o'tg'a soldik.
Nechukkim, foniyl o'ldi jismu jonim,
Jahondin bo'ldi Kim nomu nishonim.
Ishim gardun kuhan toqidin itsun,
Misolim charx avroqidin itsun.
Ko'ra olmasni bildik yaxshi gar dun,
Mening naqshimni devor uzra gardun.
Yana Qorang'a ham mendin salom ayt,
Nekim rayg'om qilg'umdur, tamom ayt!
Degil, har toshkim, tesham ushotti,
Yig'ib gardun borin boshimg'a otti.
Qachon yog'dursa gardun yuz tuman tosh,
Bular ostida netgay bir sinuq boshg'!
Falakvash tog'larkim, yerga soldim,
Qazodin borchaning ostig'a qoldim.
Manga bo'ldi falak qatl aylagan chog',
Uzolg'on turbatimning toshi bir tog'.
Ul o'ttikim, degaymen ko'hi g'ammen
Ki, ko'hi g'amning ostida adammen.
Qayu naqshimki xoro uzra qozding,
Boshida ismu alqobimni yozding.
Chekib metin xaroshi xora qilg'il,
Otimni men kibi ovora qilg'il.
Chu qoldi toshning ostida zotim,
Bo'lur gar bo'lmasa tosh uzra otim.
Yana olamda shahru tog'u vodiy,

Kezib ishq ahlig'a qilg'il munodi
Ki, Farhod o'ldi oshiqliq aro zor,
Vale yetti anga Xusravdin ozor.
Bukim, der erdingiz sultonimizdur,
Raiyat biz-bizu ul xonimizdur.
Bukun sultoningizg'a zulm yetti,
Jahondin notavonlig' birla ketti.
Kerakkim jam' o'lub tortib sirahlar,
Tutub so'g o'ylakim, o'lganda shahlar.
Burun Xusravg'a chun abri bahoron,
Qilib oh o'qlaridin tirboron.
Fig'on o'tidin o'rtab kishvarini,
Kul aylab toju taxtu afsarini.
Bo'lub giryon bu zori benavog'a,
Bering boru yo'qin seli fanog'a.
Vafo qasrin bu yanglig' aylab obod,
Ravonimni o'zungizdin qiling shod.
Yana Shorurg'a deb xayrbodim,
Degaysen: «K-ey rafiqi nomurodim.
Ne qonkim, yutmading hamdamlig'imdin,
Ne g'amkim, chekmading mahramlig'imdin.
Manga ul vaqtdinkim hamdam o'ldung,
Giriftori balou motam o'ldung.
Vafo oyinu sharti muncha bo'lg'ay,
Magarkim Tengri-o'q uzrungni qo'lg'ay.
Hamisha voqif o'l qabrim toshidin,
Ayog'ing chekma tufrog'im boshidin».
Chu bu yerlarga yetkurdi navoni,
Yetishti og'zig'a ozurda joni.
Bo'lub mundoq maqolotidan ogoh,
Dedi: «lohav!», etib «astag'firulloh».
Buzulg'on joni jononig'a tushti,
Balo o'ti buzuq jonig'a tushti.
Ul o't bir nav' kuydurdi vujudin
Ki, kul qildi vujudi toru rudin.
Qilib jononi otin tilga ta'lim,
Tutub jonon otin, jon etti taslim.
g'amu dardu balog'a tushti g'avg'o
Ki, gardun ahlig'a yovushti g'avg'o.
Bu motam ichra ishq'i otashangez,
Solib bo'ynig'a aynidin qaro kiz.
Qolib dardu balo beyoru munis,
Bo'lub hijron tuni besham'i majlis.
Falak mung birla oning jonin olib,
Bularni dog'i onsiz mungg'a solib.
Sibo' ul holni aylab nazora,
Qilib Farhodkushni rora-rora.
Ko'zidin ashki g'altonin oquzmay,
Yer uzra qatrai qonin tomuzmay.
Tishu changol ila yirtib damo-dam,
Dema Farhodkushkim, o'zlarin ham.
Ko'rub ul zoru bekas motamidin
Ki, hayvon beh vafosiz odamidin.

Ketur, soqiy, menga bir jomi qotil,
Labolab aylabon zahri halohil.
Chu tortim ishq aro Farhodvashliq,
Qilay ul jom ila Farhodkushliq!

L

Dahr evi bunyodsizlig'idakim, bir to'da tufrog'durur suv ichinda va charx gunbadi
baqosizlig'idakim, bir mutaharrik hubobdurur suv ustida va bu obo va ummahot zodasidinki,
inson bo'lg'ay — vafo imkoni yo'q muqtazosidin Xusrav bila Mihinbonu yarashqoni va
qo'rg'onda qabalg'onlarning tog' va dashtqa butrashqoni va Shirin mizoji Farhod o'lumidin
o'lum holiga yetgan uchun ani Armaniya tog'ining ravonoso fasosi va ruhafzo havosig'a
yiborganlari

Jahondin rahrav ersang bog'la mahmil
Ki, osoyish yeri ermas bu manzil.
Nedin derlar jahonni rub'i maskun
Ki, uch rub'idur oning suvg'a madfun.
Kishi nokom qayg'u uzra bo'lg'ay
Ki, tushgan manzili suv uzra bo'lg'ay.
Havodis tundbodi solsa bir mavj
Ne tong, suv tutsa ul rub' uzra ham avjg'!
Muni ma'man dema, degil xarobe,
Muni maskan dema, degil hubobe.
Hubob ar suv uza gunbaznishondur,
Ruf etkach ul hamondur, suv hamondur.
Uyekim bir nafasdin bo'lsa barbod,
Ne qo'ysun oqil andog' uyga bunyodg'!
Bu yanglig' uyda ya'ni tursa bo'lmas
Ki, forig' anda bir dam ursa bo'lmas.
Hubob ermas erur bir to'da tufroq,
Ne bo'lg'ay suv aro tufroq ishi boq!
Bu tufroq tegrasida charxi doyr,
Nechukkim oshyon davrida toyir.
Ajab toyirdurur charxi mutabbaq,
Ishi urmoq kabutardek muallaq⁽¹⁾.
Kabutar gar tutar orom o'lub rom,
Anga ne rom bo'lmog'liq, ne orom.
Hamonokim erur sahroyi ohang,
Bu ma'nining dalilidur anga rang.
Kabutar yo'q, kabutarxonadur ul,
Dema anjumki, sochqon donadur ul.
Kabutarbozin ustodi qazo bil,
Nekim ul aylasa avlo, rizo bil!
Kabutar sayd o'lur, sayyod erur bu,
Dema sayyodkim, jallod erur bu.
Hilolu mehr oning tashtu tig'i,
Qilurg'a qatl yo'q hayfu darig'i.
Yelidin mohvashlar bag'ri rora,
Nechukkim zarra, behaddu shumora.
Erur mashhurkim jallodi mag'bun,
Chu ming qon to'ksa aylar tig' madfun.
Bukim ming kimsa har kundur qatili,

Quyosh tig'ini ko'mmakdur dalili.
Bu yanglig' ming kishi qatli ishidur
Kim, oni desa bo'lg'oykim kishidur
Ki, borcha shoh yo shahzoda bo'lg'ay,
Va yoxud mufradu ozoda bo'lg'ay.
Aning bu nav' maqtulida so'zdur,
Menu sendekka xud ne boshu ko'zdur.
Kishining necha ko'rrak gavhari pok,
Aning bedodidin ko'rrak alamnok.
Chu asli pok gavhar keldi yoqut,
TEshib bag'rini qon aylar anga qut.
Quyoshkim koinot andin olur nur,
Qilur har tun qaro tufroqqa mastur.
Base sog'arning andin qoni to'lg'ay
Ki, bir dam fosiqe xushhol bo'lg'ay.
Yetib yuz javhari pokizani xok
Ki, andin bangiye bo'lg'ay farahnok.
Berib bir naxlg'a har dam shikaste,
Ki, ting'ay tobidin otashraraste.
To'kub Farhod qonin bemadoro
Ki, Xusrav maydin o'lg'ay majlisoro.
Maalqissa: chu Farhodi jigarso'z,
Fano bazmida bo'ldi majlisafro'z;
O'zin ko'p domu dad o'lturdi g'amdin,
Yana ko'p xastahol o'ldi alamdin.
Urub halqa aning davrida bori,
Azosidin qilib afg'onu zori.
Bo'lub ul nav' atrofida sokin
Ki, bo'lmay el yovumoq anda mumkin.
O'lar holida go'yo notavone,
Hamul marz ahlidin bexonumone⁽²⁾.
Ani ko'rmakka bormish erdi ranjur
Ki, bo'lg'ay xizmatidin shodu masrur.
Yetishgach fahm etib ul nav'i holot
Ki, o'tti sharh ila bori maqolot.
O'zin bir tosh darzi ichra solib,
Ko'rub holin aning hayratqa qolib.
Ishin to Haqqa vosil bo'ldi joni,
Qilib fahm, oshkorovu nihoni.
Tilabkim, aylabon qabrini zohir,
Aning boshi uza bo'lg'ay mujovir.
Vale qaytib, qilib ashkini xunrez
Ki, sheru babr changolin Ko'rub tez.
Kirib xalq ichrau ovoza solib,
Xabar har anjumang'a toza solib.
Chu deb bu so'zni ul afgor yig'lab,
Eshitgan xalq borcha zor yig'lab.
Chu bu mudhish xabar har sori yetti,
Ne Xusrav, balki Shirin ham eshitti.
Maqolotin qilib Xusrav taaqqul,
Tafakkur birla ko'p aylab taammul.
Necha kun qayg'udin kulgusi kelmay,
Necha tun vahmidin uyqusi kelmay.

Agarchi bu umid aylab ani shod
Ki, Shirindur aning, chun bordi Farhod.
Vale bu vahmdin har lahza g'amgin
Ki, netgay kinig'a, charx aylasa king'
Kelib chun jahl g'olib, nafs tolib,
Bo'lub ul nafs jo'yoyi matolib.
Muni bilmayki, tutqon zahrluk jom,
Qilur ham zahr oshomin saranjom.
Fatila dog' uchun o't solsa har dam,
Agarchi kuydurur, lekin kuyar ham.
Yilondin kimga zaxmi bo'lsa hodis,
Hamul zaxm-o'q bo'lur qatlig'a bois.
Dedi: «Bu ish kerakmas erdi mundoq,
Chu bo'ldi, bo'lmas ishda sust bo'lmoq».
Yibordi kordonlar qal'a sori,
Berib har birga so'zning ixtiyori
Ki, arz aylab sitam, taslim dog'i,
Umid etkaylar ifsho, biym dog'i.
Ko'p afsunlar bila bo'lub mulozim,
Iki tavsanni qilg'aylar muloyim.
Fusungarlar chu bu guftor topib,
Borib qo'rg'on ichinda bor topib;
Debon Bonug'a jondin ko'p sanolar,
Yana mahvashqa andin ko'p duolar.
Debon Xusravdin oncha mehribonliq,
Niyozu ajz birla notavonliq.
Fusundin ko'rguzub oncha daloyil
Ki, Bonuni qilib ul ishka moyil.
Kirib arkoni davlat ham arog'a,
Bo'lub hamdoston ul mojarog'a.
Debon xilvatda ko'p rozi nihoni
Ki, Xusravdur jahonning hukmroni.
Nasabda borcha sultonlar shahidur,
Hasab ichra nihonlar ogahidur.
Bizing birlaki qilmish mayli rayvand,
Ne derbiz bo'lmayin bu ishga xursandg'
Tirik bo'lsa edi Farhodi g'amgin,
Qilur erdi kiroy qilmoq munga kin.
Chu ul bordi, xusumat bejihatdur,
Bu shah ra'yig'a kirmak maslahatdur.
Nechuk qilg'ay bir ish ahli maoni
Ki, sudi ozu ko'p bo'lg'ay ziyonig'!
Kerak Rarvez paymonig'a kirmak,
Erur bevajh el qonig'a kirmak.
Bu kishvarniki zulmi qildi barbod,
Magar ham qilg'ay oning adli obod!
Harif ermas durur xorog'a shisha,
Chu tushti o't, kuyar xirmon hamisha.
Mihinbonu bu so'zlar aylagach go'sh,
Ko'rub ma'qul, bir dam bo'ldi xomush.
Bu ishni dog'ikim Farhodi mazlum,
Ne yanglig' o'ldi qilmish erdi ma'lum.
Aning dardig'a ko'p qon yutmish erdi,

Anolardek azosin tutmish erdi.
Yo‘q ul yolg‘uzki sarvi lolaruxsor,
Qilib so‘gida yuz rargola ruxsor.
Yetib ming zaxm jismi dardnokin,
Tilab albatta qilmoq o‘z halokin.
Necha qatla tilab zahri nihoni,
Icha olmay chu el fahm aylab oni.
Kuyarga aylab otashgah sori mayl,
Muyassar bo‘lmayin chun anglabon xayl.
Qo‘yub Bonu kecha-kunduz nigahbon,
Aningdekkim, but atrofida rahbon.
Bo‘lub ojiz ul oyni asramoqdin,
Xayolin lahza-lahza anglamoqdin.
Pari andoq bo‘lub devona rayvand
Ki, jismidin uzub tish birla rarkand.
Damo-dam nolau g‘avg‘osi tinmay,
Rayoray ohu vovaylosi tinmay.
Debon «Farhodu» tortib o‘yla faryod
Ki, tortib hajridin faryod, Farhod.
Gahe g‘urbatda holi zorin aytib,
Aodi makridin ozorin aytib.
Gahe ta‘rif etib husnu jamolin,
Viqoru hushu farhangu kamolin.
Gahi deb zoru navmid o‘limgidin,
Chekib hijroni jovid o‘limgidin.
Gahi qo‘shmoqta mazlumum deb oni,
Asiru zoru mahrumum deb oni.
Xayoli birla tunu kun maqoli,
Maqoli birla oyu yil xayoli.
Qolib Bonu bu ish fikrida hayron,
Bo‘lub holig‘a har dam ko‘ngli vayron.
Qila olmay dame bir ishga mashg‘ul
Ki, muhlik g‘amdin o‘lg‘oy joni ma‘zul.
Yana qo‘rg‘onda ham qolmay zaxira,
Bo‘lub el dog‘i Bonu birla tiyra.
Kichiklar aylabon ohu tazallum,
Ulug‘lar ta‘n ila aylab takallum
Ki, bu ish garchi elga dilkash erdi,
Va lekin filhaqiqat noxush erdi.
Ulusqa mehnatu nokomlig‘ ham,
Jahon xalqi aro badnomlig‘ ham.
Yamon gar yaxshi, har ne bo‘ldi hodis,
Anga bir turfa barno erdi bois
Ki, arzir erdi gar yuz muncha qilsoq,
Qayu yuz muncha, gar o‘lguncha qilsoq.
Chu bois bartaraf bo‘ldi arodin,
Ne ochilg‘ay sababsiz mojaroding‘
Bizing kishvarni bu shoheki olmish,
Base ajzu niyoz o‘rtog‘a solmish.
Tarab bu nav‘kim, qilmak keraktur,
Bu ishni mug‘tanam bilmak keraktur.
Bo‘lub Rarvez rayvandi bila shod,
Bu zindondin ulusni qilmoq ozod.

Yo‘q ersa bo‘lmish elning toqati toq,
Yaqindurkim bo‘lub Bonu bila oq⁽³⁾.
Berib tatvil mundoq guftu go‘g‘a,
Ochib qo‘rg‘onni bergaylar aduvg‘a.
Eshitgach bo‘yla har yondin takallum,
Tushub ko‘ngliga haddin ko‘p tavahhum.
Kirib Shirin qoshig‘a ochti rozin,
Falakdin oshurub so‘zu gudozin
Ki: «Yey jismimg‘a, bal jonimg‘a rayvand,
Yuzungga jismu jonim orzumand.
Bir ishdurkim takallum sursa bo‘lmas,
Netaykim oni ham yoshursa bo‘lmas».
Ulus bu nav’ deydurlar hikoyat,
Tamomin ayladi bir-bir rivoyat.
Dedi Shirinki: «Yey quti hayotim,
DeKimdur, garchi mone’dur uyotim.
Manga juft ul, ulusning fardi erdi
Ki, ko‘nglum quti, oning dardi erdi.
Chu kechti juftdin ul toqi ofoq,
Nechuk men juft ko‘zlay, ul borib toqg‘
Vafo ahli ishi mundoq bo‘lurmug‘
Vafo aylar kishi mundoq bo‘lurmug‘
Firoqida bukunluk-tonglaliqmen,
g‘amidin o‘ylakim, suvsiz baliqmen.
Baliq holi bu bo‘lg‘ay suvdin ayru
Ki, tolrinmoqdin o‘lg‘ay istabon suv.
Aning hajrida tolrinmoq ishimdur,
Chu tolrimdim, o‘lub tinmoq ishimdur.
Manga chun yo‘q tiriklikning falohi,
Siz aylang ulcha bo‘lg‘ay el salohi.
Ulusg‘a ko‘p shikanju ranj berdim,
Men archi bermadim, bois men erdim.
Tiriklikda xud ettim elni noshod,
O‘larda bori etmay zulmu bedod».
Mihinbonu chu torti bo‘yla ruxsat,
Chiqib xushdil, g‘animat ko‘rdi fursat.
Saloh amrida bog‘lab chust belni,
Tilab Xusrav qoshidin kelgan elni,
Dedi: «Shoh ollig‘a ayting salomim,
Yana bu nav’ arz aylang rayomim
Kim, ul kundinki doroyi zamona
Ki, bo‘lsun toju taxti jovidona,
Qilib rayvand e’lomin sarog‘oz,
Meni bu so‘z bila qildi sarafroz.
O‘pub maktubni qoshimg‘a qo‘ydum,
Sudo’ afsunidek boshimg‘a qo‘ydum.
Qilib qosidg‘a oyini muroot,
Chiqordim charx uza ko‘si mubohot.
Va lekin ko‘rguzub dilreshliq ham,
Qilib oyini durandeshliq ham.
O‘zum-o‘q qildim o‘z aybimni izhor,
Shikasti gavhari jaybimni izhor.
Ne bildimkim bu so‘zda rayb ekandur,

Demak o‘z aybini xud, ayb ekandur.
Bu dam hamkim yetubtur hukmi shohiy,
Erurmen ulcha mumkindur mubohi.
Agar shah ko‘nglida yo‘qtur kudurat,
Qilurbiz xizmatin jondin zarurat.
Vale voqe’ bo‘lubtur bir ajab ish
Ki, andindur manga ranju taab ish
Ki, bu muddatki darbandonliq erdi,
Falakdin bizga sargardonliq erdi.
Haroratdin havo erdi shararrez,
Yubusatdin yel erdi otashangez.
Xaloyiq kasratig‘a yo‘q taayyun,
Tushub qo‘rg‘on aro andin taaffun.
Latofat jo‘yborining tazarvi,
Malohat gulshanining zod sarvi.
Jamol ayvonida mohi dilorom
Ki, bo‘lsun shahg‘a oning vaslidin kom.
Bo‘lub ozurda ul noxush havodin,
Nishoti bulbuli qolmish navodin.
Haroratdin tushubtur bistar uzra,
Nechukkim axgare xokistar uzra.
Qavidur ul sifat ranju maloli
Ki, bordur har zamon bir o‘zga holi.
Magar shah lutfi-o‘q yovarliq etgay,
Mening jurmumg‘a uzrovarliq etgay.
Yiborgay lutf birla nomai afv,
Xato xattig‘a surg‘ay xomai afv
Ki, el ozod o‘lub mahbusliqdin,
Qutulg‘ay qal‘a ham madrusliqdin».
Ufunatdin qutulsa sarvi gulrux,
Bo‘lub xurram havodin shodu farrux.
Atibbo necha kun aylab taraddud,
Kam o‘lsa dardu ranjiddin tashaddud.
Shah ar ko‘rsa, aziz o‘lg‘ay azizi,
Vagar xud qilsa xor o‘lg‘ay kanizi.
Eshitganlar bu harfi jonfizoni,
Borib Xusravdin olib mujdagoni.
Nishotu aysh fartidin deolmay,
Eshitgach Xusrav o‘z holida qolmay.
Bashorat fartidin aylab ishorat
Ki, cholg‘aylar ravon ko‘si bashorat.
Tarabdin ho‘yu g‘avg‘o bo‘ldi har yon,
Qiyomat oshkoro bo‘ldi har yon.
Yarash birla solib ovozalarni,
Ochib, rust aylagan darvozalarni.
Qabolg‘on el kezib har yon havasdin,
Tamom andoqki qush chiqqay qafasdin.
Tuzub oncha nishot asbobi Rarvez
Ki, hayrat aylabon charxi sabukxez.
Yasab bir mahdi oliy xusravona,
Qilib arkoni davlatni ravona
Ki, Bonu mahd ichinda maskan etgay,
Aning oliy bisotin ravshan etgay.

Bo‘lub Bonu dog‘i amrig‘a ma‘mur,
Qilib Xusravning ayvonini rurnur.
Aroding raf‘ o‘lub kinu kudurat,
Nishotu aysh yer topib zarurat.
Chu suhbat bo‘ldi garm andoqki dilxoh,
Sanam holin tafahhus ayladi shoh.
To‘kub ko‘z yoshi Bonuyi alamsanj,
Dedi: «Tab‘ida bordur za‘fdin ranj.
Atibbo aylabon tashxisi holin,
Kelib xud arz qilg‘aylar malolin.
Vale qo‘rg‘on ufun, ul notavondur,
Burun vojib anga naqli makondur
Ki, tolibdur havoyi jonfizog‘a
Ki, mu‘tod erdi jonrarvar havog‘a».
Dedi Xusravki: «Har yerning havosi
Ki, anfa‘dur sen-o‘q sen rahshunosi.
Ishorat qilki tortib anda mahmil,
Quyoshqa qilg‘il ul ma‘voni manzil».
Dedi, Arman shimoli sori tog‘e
Ki, avjidadur oning qasru bog‘e.
Base zahmat chekib suv kelturubtur,
Hamono shah dog‘i oni Ko‘rubtur.
Agar xud shahdin o‘lsa hukmu farmon,
Hamul yerdur aning ko‘ngliga armon.
Eshitgach Xusrav o‘ldi ko‘ngli noshod
Kim, ul suvni keturmish erdi Farhod
Ki, ming Xusrav kibi yuz yil chekib ranj,
Ul ish bo‘lmas edi gar to‘ksa yuz ganj.
Rizo, lekin zarurat birla berdi
Ki, bermakda rizo bechora erdi.
Ravon Bonu ravon etti amori
Ki, oyni eltibon ul ravza sori.
Falakni oyg‘a mahmil ayladilar,
Chamanni gulga manzil ayladilar.
Quyosh ul jonfizo ayvong‘a bordi,
Pari sarchashmai hayvong‘a bordi.
Ketur, soqiy, mayikim jonfizodur
Ki, bu rangin chaman bas bevaforur.
Bo‘lay usrukki, bor ollida bir jav,
Demay Farhodu Shirin, balki Xusrav.

LI

Quyoshni shafaqgun amoriyga solib falak qo‘rg‘onidin chiqorg‘onda sahob monand amoriy zayli ochilmog‘i va Sheruyani bir ko‘rmoki zarradek sargashta qilmog‘i va Sheruyaga Shirin ona bo‘lur vahmidin otasin o‘lturg‘oni va raxshi tamanno aning shabistonig‘a surgoni va Shirin charzbazonlig‘ bila anga taskin berib, Farhod so‘ngagin Armaniyadan kelturgani va o‘z hamog‘ushlig‘i bila ul jismg‘a ruh kiyurgani, yo‘q-yo‘qki, jismin aning jismig‘a tegurganidek ruhing dog‘i aning ruhig‘a yetkurgani

Bu so‘zda iftitoh etgan kalomin,
Bu yanglig‘ ayladi so‘z ixtitomin
Ki, chiqqoch qal‘asidin sarvi gulchehr,

Aningdekkim falak qo'rg'onidin mehr.
Maqomi bo'ldi gulnori amori,
g'azoli tegrasida lolazori.
g'azole demakim, zarrin g'azola,
Shafaqdin har yon atrofida lola.
Harorat birla titratmak nishoni,
Quyoshdek rangin aylab za'faroni.
Surarda Armaniya sori mahmil
Ki, qilg'ay sihhat ayvonida manzil.
Chiqib Xusrav sirohining tamomi,
Tamosho sori borining xiromi.
Amorisig'a ul oyning qolib mot,
Quyosh atrofida andoqki zarrot.
Magar hodis qilib erdi havodis,
Ajab shahzoda shah mulkiga voris.
Sharar andoqki, bo'lg'ay o'tqa farzand
Bashoqdekkim, erur temurga rarkand.
Aning birla atosi tab'i noxush,
Ato tavrai dog'i kelmay anga xush.
Ato hargiz o'g'ul ko'ngliga boqmay,
O'g'ulg'a ham ato af'oli yoqmay.
Bu kunkim xalq chiqti beshumora,
Chiqib ul ham qilur erdi nazora.
Quyosh mahdig'a boqqach tund bode,
Amori zaylig'a berdi kushode.
Bulut chun ketti, zohir bo'ldi ul oy,
Dema oy, oftobi olamoroy.
Ko'rub Sheruya ul husni jahontob,
Ichiga ishq o'ti soldi nihon tob.
Borib manzilg'a chun tushti dilorom,
Munung ko'nglidin itti hosil orom.
Tunu kun zoyil o'ldi xo'rdu xobi,
Bo'lub afzun damodam iztirobi.
Chu bildikim o'lar bu g'amda beshak,
Dedi ko'nglida «o'lmakdin tirilmak».
Kerak tadbir ila qilmoq xayoli
Ki, mumkin bo'lg'ay ummidi visoli.
Ato qatlig'a bu ish munhasirdur,
Bu ishga ishq g'avg'osi musirdur.
Chu oshiq bordur o'z qatlig'a bebok,
Yanalar qatlidin ko'nglida ne bok.
Dedi: «Xusrav agar chiqsa arodin,
Bo'lur komim ravo ul dilrabodin.
Ani daf' aylasam olam meningdur,
Bu mehri olamoro ham meningdur.
Emas ummid yalg'uz rodshahliq
Kim, oning vasliyu yuz rodshahliq».
Chu fikr etti bu tadbiri xatoni,
Ulusqa va'dalar aylab nihoni.
O'ziga chekti Xusrav qavmu xaylin,
O'zi sori borining torti maylin
Ki, Xusrav zulmi haddin oshmish erdi,
Jafosi tund seli toshmish erdi.

Falak chun zohir etti bo'yla san'at,
Qilib Sheruya birla borcha bay'at
Tutub Xusravni mahbus ayladilar,
Yuziga raxna madrus ayladilar.
Chu ul bo'ldi muqayyad qildilar jahd
Ki, qilg'aylar ani tufroqqa hammahd
Ki, nogah uzmagay ul qush bu domin,
Alarg'a zohir aylab intiqomin.
Nayomidin chiqorg'ay tig'i bebok,
Alardin yer yuzini aylagay pok.
O'g'ul qatl etgali ohang qildi,
Ato qonig'a tig'in rang qildi⁽¹⁾.
O'g'ul qilmadi oning qasdi joni
Ki, davron istadi Farhod qoni.
Agar Farhodqa zulm etti Xusrav,
Yevaz bot ayladi charxi sabukrav.
Anga gar bu yeturdi tig'i bedod,
Munga davron keturdi tig'i ro'lod.
To'kub qon xalq bag'ri yorasidin,
Ham oqti qoni bag'ri rorasidin.
Agar qotil gado, gar komrondur
Ki, shar'i ishq aro ham qong'a-qondur.
Falak cholok erur gar zulm chog'i,
Erur chobuk mukofotida dog'i.
Birovg'akim, birovdin yetti ofot,
Hamonokim qatig'roqdur mukofot.
Birovkim rishtaye uzdi jafodin,
Yevaz tutmoq kerak ko'z ajdahodin.
Kim etti kul bir uchqunni nihoni
Ki, barqi qilmadi kul oxir onig'!
Qasos amrida davron keldi cholok,
Dema davronki, soyir to'qquz aflok.
Sitamdin bas ilikni chekmak avlo,
Vafou mehr tuxmin ekmak avlo.
Chu mazra' ichra sochting har ne dona,
Hamul dona, ko'targung jovidona.
Chu mahsulidin o'lmas kimsa qochmoq,
Keraktur yaxshiliq tuxmini sochmoq
Ki, Xusrav zulm tig'in urdi chun tez,
Ham urdi zulm tig'i charxi xunrez.
Agar Sheruya dog'i etti bedod,
Anga dog'i falakdin yetti bedod.
Chu ul bu ishni qildi bemadoro,
Xilofat ko'sin urdi oshkoro.
Chiqib taxt uzra qo'ydi boshig'a toj,
Qoshida tojvarlar bo'ldi muhtoj.
Chekib Bonuni o'tkan mojarog'a.
Sanam aqdida so'z soldi arog'a.
Dedi Bonuki: «Mahvash notavondur,
Mizojida takassurdin nishondur.
Agar zotig'a sihat qilsa yori,
Erur o'z ilgida o'z ixtiyori.
Necha ul oydin ayru kishim yo'q,

Vale har ishki ul qilsa, ishim yo‘q.
O‘zi birla hikoyat qilmoq avlo,
Tamannoni rivoyat qilmoq avlo.
Chu oshiq johil erdi, ishq-qattol,
Sanam o‘llig‘a holin qildi irsol
Ki, bir ko‘rmak bila husningni, ey hur,
Ul o‘tdin ko‘nglum andog‘ bo‘ldi mahzur
Ki, andin shu‘la chun jonimg‘a tushti,
Qurushmoq tandag‘i qonimg‘a tushti.
Manga andoqki ul o‘t soldi rartav,
Ne Farhod ul sifat kuydi, ne Xusrav.
Dalil istar esang, da‘vo surubmen
Ki, ishqingda atomni o‘lturubmen.
Qazodin bo‘lg‘oli olam binosi,
Anga tegruki bo‘lg‘ay intihosi.
Bu yanglig‘ ishq javru zulmidin rech,
Manga tushgan kishiga tushmamish hech.
Sirehr avroqini axtarsa bir-bir,
Ne o‘tkan ish rayig‘a borsa bir-bir.
Manga arzir agarchi komronmen,
Demak ishqingda rasvoyi jahonmen.
Ishim rasvoliq ichra bebadaldur,
Ulusqa to jahon bo‘lg‘ay masaldur.
Vafo qilmoq bila komim ravo qil,
Visoling va‘dasi aylab vafo qil.
Ibo qilmoqlig‘ing ham gar bilurmen,
Yaqin bil, ne qila olsam, qilurmen.
Manga bu ishq aro yo‘q oncha yoro
Ki, va‘dang birla qilg‘aymen madoro».
Rayomovar chu yetkurdi bu rayg‘om,
Borib o‘z holidin sarvi gulandom.
O‘ziga zulfi yanglig‘ urdi ko‘p rech,
Vale onglatmay oni ozg‘idek hech.
Taammul birla torti ish yuzin pok
Ki, bordur ul fidoyi asru bebok.
Tilab joh ulki o‘lturgay atoni,
Ajab yo‘q, kom uchun ne qilsa onig‘!
Dedi: «Ko‘rmak ani mendin yiroqdur,
Ani ko‘rmakdin, o‘lmak yaxshiroqdur.
Agar torsam o‘lumni ko‘rmay oni,
Bu o‘lmakdur hayoti jovidoniy».
Taammul birla roye torti shofi
Ki, bor erdi aning fikriga vofi.
Dedi so‘z homilig‘a lutf etib ko‘r
Ki, har so‘z kim deding bori erur jo‘b.
Degil shahg‘a duo birla niyozim,
Duodin so‘ngra sharh et ushbu rozim
Ki, har amriki ul bo‘lg‘ay qazodin,
Ul ishdin o‘tmamak avlo rizodin.
Bu erkondur qazoyi osmoniy
Ki, Xusrav sanga bergay mulki foniy.
Sening ilgingda qilsa, Kirdigoring
Aning qatlin, sening ne ixtiyoringg‘!

Xirad har kimgakim, Haqdin atodur,
Bu ishda e'tiroz etmak xatodur.
Sanga bo'lg'on kibi ishqim balosi,
Manga ham tushmish erdi ibtilosi.
Qatilikim atongdin ko'rdi bedod,
Bori ishq ahlining sarxayli Farhod,
Bo'lub ishqim kamandining asiri,
Men oning ishq bandining asiri.
Bu ikki ishqdek har lavsdin pok,
Kerak ko'rmaydur erkin davri aflok.
Mening ishqimda etti tarki jon ul,
Adam sarmanzilin qildi makon ul.
Aning hajrida men bemori bedil,
Qushemenkim, qilurlar nim bismil⁽²⁾.
Erur za'fim dog'i oning g'amidin,
Halokim dog'i oning motamidin
Ki, ishqimda aningdek fardi olam,
Vafo bobida g'amrarvardi olam.
O'lub men qilmasam zohir vafoye,
g'amidin tutmasam so'gu azoye.
Ko'ngulning aytkim, ne holi o'lg'ay,
Nechuk oning g'amidin xoli o'lg'ayg'!.
Ishorat qilsa shah aylab meni shod
Ki, Shorur o'lsa g'am qaydidin ozod.
Ani bir xayl ila qilsam ravona,
Anga tegruki o'lmish ul yagona.
Qaro kiysam, dog'i tutsam azosin,
Kim etsam jon aro ishq balosin,
Xalos aylab badanni mehnatidin,
Ko'ngulni xoli etsam furqatidin.
Bu ish bo'lg'och, ne shah qilsa ishorat,
Manga xud bo'lg'usidur ul bashorat.
Tunu kun soyadek yonida bo'lsam,
Ne qilsa, hukmu farmonida bo'lsam.
Agar bu ishga rozi bo'lmasa shoh,
O'luk torqay meni, bo'lguncha ogoh.
Borib Sheruyag'a farxunda qosid,
Chu qildi arz bu yanglig' maqosid.
Bo'lub ko'ngli bag'oyat shodu xurram,
Qo'yub Shorurni hukm etti ul dam
Ki, sarvi lolarux qilsun degandek,
Muborak xotiri ne istagandek.
Ko'rub Shorurni mohi Parichehr,
Atorud birla qilg'ondek qiron mehr.
Tushub tufroqqa Shoruri jigaxun;
Qilib qon yoshi mujgonin tabarxun.
Chekib devonalardek un Parizod,
Ani ko'rganda Farhodin qilib yod.
Zamone tuttilar bir nav'i motam
Ki, bo'ldi qiyrgun feruza xotam⁽³⁾.
Jaza' to'fonig'a chun bo'ldi taskin,
Dedi Shoruri mehnatkashg'a Shirin.
Nekim Sheruyadin kelgan maqolot,

O'zi ma'ruz qilg'on ham xayolot.
Chu ul bu kayfiyatdin bo'ldi ogoh,
Anga o'z taxti mahdin qildi hamroh.
Iki-uch yuz kishi aylab mulozim,
Hamul maqsudi sori qildi ozim⁽⁴⁾.
Buxuru udu so'zu, nofai tiyb,
Nihoyatsiz qilib shohona tartib
Ki, ko'hsor ichra topib ko'hkanni,
Balo tog'i kibi jonsiz badanni,
Amori ichra solib shoh monand,
Falak mahdi ichinda moh monand.
Keturgaylar badanni jon qoshig'a,
Badan yo'q, jonni bal jonon qoshig'a.
Borib Shoruru ul xayli sitamkash,
Anga tegruki ul maqtuli g'amkash.
Ko'rubkim halqa urmishlar dadu dom,
Tutub ul nuqtadek davr ichra orom.
Bulardin ko'hiyu dashtiy qilib ram,
Alar o'rnin tutub bir dam bular ham.
Muborak jismini nur ichra topib,
Hariru hulla birla oni yorib.
Qilib shohona bori ehtiromin,
Parivash mahdida aylab maqomin.
Qilib Shoruri miskin nolalar ko'r,
Uzub o'z jismidin rargolalar ko'r.
Amorini qo'yub bo'ynig'a bori,
Kishidin royalar topib amori.
Fig'on birla vido' aylab dadu dom,
Hamul yer tegrasida topib orom.
Alar kelturdilar Armang'a oni,
Qo'yub qasr ichra mahvashdin nihoni.
Chu bori ishni tayyor ayladilar,
Parivashni xabardor ayladilar.
Chu mahvash bildikim ne ish ochilmish,
Nechuk mehmon shabistonig'a kelmish.
Yuzi ul mujdadin guldek ochildi,
QO'pub mehmonsarog'a azm qildi
Ki, mehmonig'a qilg'ay mizbonliq,
Demaykim mizbonliq, jonfishonliq.
Bakulliy raf' o'lub ranju maloli,
Simo' aylab surud aytib visoli.
Dedi Bonug'a: «Budur iltimosim
Ki, bir dam tutmag'aylar xalq rosim
Ki, ul yoreki mahrum erdim ondin,
To'yub erdim g'amida xasta jondin.
Eshitgan birlakim Shirin o'lubtur,
Mening dardimdin ul miskin o'lubtur.
Vafodin qilmamish ishqimda taqsir,
Bu dam navbat manga yetmish, ne tadbir.
Gar ul ishqimda hirmon birla ketti,
Vale ishq kamolin sobit etti.
Manga ham bor edi ishqida lofe,
Tilarmen bo'lmag'ay lofim gazofe.

Vafoda ul o‘z insofini olmish,
Ul aylab o‘z ishin, ish bizga qolmish.
Umidim ulki, yetgay o‘yla holat
Ki, mehmondin manga yetmay xijolat,
Vafosin jonda rinhon aylagaymen,
Nisori maqdami jon aylagaymen.
Agarchi bor edim Bonug‘a yotliq,
O‘lar damda uyotliqmen-uyotliq.
Bihillik istabon yer o‘rti filhol,
Qilurg‘a azmi xilvat qo‘rti filhol».
Yurub uy sori, jondin yub ilikni,
Kirib rust etti ichkardin eshikni.
Malolat qolmayin ko‘nglida chandon,
Xirom etti amori sori xandon.
Chu ul mahd ichra kirdi sarvi gulro‘,
Ko‘rarkim, eltmish mehmonni uyqu.
Munungdek uyquni kim ko‘rdi jovid.
Ki, uyg‘onmay yetib boshig‘a xurshed.
Bu yanglig‘ uyqu ko‘rgach sarvi cholok,
Anga hamxobaliq qildi havasnok.
Qo‘yubon ro‘y-barro‘, do‘sh-bardo‘sh,
Bo‘lub o‘z bedili birla hamog‘ush.
Ko‘nguldin shu‘laliq ohe chiqordi,
Ko‘zi hamxobadek uyqug‘a bordi.
Ne uyqu, kimsa andin qonmas uyqu,
Qiyomatqa degin uyg‘onmas uyqu.
Bu bo‘lsa uyqu, uyg‘onmoq ne ya’nig‘!
Munungdek uyqudin qonmoq ne ya’nig‘!
Ketur soqiy, qadah tutqil manga qo‘sh
Ki, bo‘ldum gulruxum birla hamog‘ush.
Bir uyqu bo‘lsun ul maydin radidor
Ki, bo‘lgaybiz qiyomat subhi bedor.

LII

Shirinning Farhod ishqida jon berganin bilib, Mihinbonu dog‘i joni shirin tarkin qilib, bu holatda Bahromi dilovarning Chin mulkidin kelgani va bu vaqoyi’ vahshatidin yorug‘ jahong‘a qarong‘u go‘rni tarjih qilg‘oni va Sheruyai zolim amvolidin Farhod uchun raddi mazolim qilib, Armanda rodshohi odil tayin etgani va Chin bila Mag‘ribzamin cheriklariga ijozat berib qaytarib, o‘zi zohir saltanati tarkin etgani va ma’naviy saltanatqa yetgani

Bu motamxona ichra navharardozi,
Bu yanglig‘ etti lahni navha og‘oz
Ki, chun mahvash ul uy ichra kirib chust,
Eshiklarni kiyirdin bog‘ladi rust.
Mihinbonu bila xaylu tabori,
Necha chektilar oning intizori.
Sanam qo‘ymodi uydin tashqari gom,
Yorilg‘uncha jahong‘a rardai shom.
Tahammulsiz bo‘lub uy sori borib,
Eshik ochilmog‘ondin so‘ng qo‘ngorib.
Amori sori qo‘ydilar qadamni,
Ochibon rarda, ko‘rdilar sanamni

Ki, Farhodi bila yotib hamog‘ush,
Qo‘yubon ro‘y-barro‘, do‘sh-bardo‘sh.
Ko‘ziyu qoshi uzra, ko‘zu qoshi,
Sari mo‘ bo‘lmayin zohir tahoshi.
Ketib ul furqati behaddu g‘oyat,
Bo‘lub ro‘zi visoli benihoyat.
O‘luk oshiq bila ma‘shuqi bejon,
Nechukkim sarv birla ishqrechon.
Quchub o‘z oshiqin ma‘shuqi mahkam,
Nechukkim, oshiq o‘z ma‘shuqini ham.
g‘alat qildim, bo‘lub Farhodu Shirin,
Riyozi jannat ichra ishratoyin.
Falakda ikkisining ruhi poki,
Qolib tufroqqa ikki jismi xoki.
Chu Bonu ko‘rdi mundoq turfa holat,
Anga xud bor edi jondin malolat.
Chiqib gardun sori afg‘oni oning,
Fig‘oni birla chiqti joni oning.
Chu Shirin joni erdi, onsiz o‘ldi,
Damekim o‘ldi onsiz, jonsiz o‘ldi.
Magar jon keynicha chiqti fig‘oni
Va yo chiqti fig‘oni birla joni.
Aning naxli hayoti dog‘i sindi,
Zamona ko‘ngli andin dog‘i tindi.
Ajab nav’ o‘ldilar ul notavonlar,
Fido bu nav’ o‘lmaklikka jonlar.
Eshittimkim, hamul aqshom guruhe,
Riyoziat birla qozg‘olg‘on shukuhe.
Adadda qirq ul xayli kiromi,
Bu yanglig‘ tush Ko‘rubturlar tamomi
Ki, jannat ichra bog‘e osmoncha,
Munungtak bog‘ aro qasre jahoncha.
Hamul dilkash chamandin ruh olib qut,
Ham ushbu qasr o‘lub bir dona yoqut.
Safovu ziynati imkondin ortuq,
Nekim vasf aylagaylar ondin ortuq.
Aning ta‘rifida ketmak ne hojat,
Kishi uchmoqni vasf etmak ne hojat.
Bu qasr ayvoni ichra nurdin taxt,
Bu taxt uzra hariru hulladin raxt.
Chiqib ul taxt uza Farhodu Shirin,
Nechukkim gulshan ichra sarvu nasrin.
Jamolu ziynatu zebu safoda,
Bo‘lub yuz onchakim, dori fanoda.
Aning sori ato birla ano ham,
Kelib Bonu munung sori yano ham.
Jamolu mulku johi har birining,
Bo‘lub olamda bo‘lg‘onning biri ming.
Alar so‘rg‘on emishkim bu jamoat,
Ne qilmishlar ekin taqviyu toat
Ki, bu qasr ichra manzil aylamishlar,
Muningdek roya hosil aylamishlar,
Deb ermish xozini jannatki, Farhod

Jahonda ishq tarhin soldi bunyod.
Aningdekkim kechib sultonlig'idin,
Jahon mulki ichida xonlig'idin,
Murodu orzudin tortibon qo'l,
Havoyi nafs sori tutmayin yo'l,
Bo'lub ma'shuqidin hirmon bila xush,
Balovu mehnati hijron bila xush,
Vujudin o'rtab otashnok ishq,
Solib o't olam ichra pok ishq.
Kechib avval diyoru xonumondin,
Vale so'ngra jahondin, balki jondin.
O'tar dam o'yla foni bo'ldi mutlaq
Kim, ul ishqini boqiy ayladi Haq.
Vujudin o'rtab ul so'zu gudozi,
Haqiqatqa badal bo'ldi majozi.
Tutub soqiyi vahdat jomi tavfiq,
Nasibi ayladi Haq rohi tahqiq.
Baqo shahrida sultonliqqa yetti,
Haqiqat mulkida xonliqqa yetti.
Aning dardida ko'rganlar vaqoye'
Ki, qildilar murodu kom zoye'.
Kechib iqboli beroyonlaridin,
Ilik bori yudilar jonlaridin.
Alar ranjini ham Haq zoye' etmay,
Munga xijlatlarini shoye' etmay.
Ato birla ano o'lmishlar erdi,
Firoqinda fano bo'lmishlar erdi.
Yana Shirin kibi ma'shuqi cholok,
Aning hijronida Bonuyi g'amnok.
Bularning ham aning komi uchun Haq,
Qilib bori gunohin mahv mutlaq.
Borig'a bahri rahmat ro'zi etti,
Bu yanglig' bog'i jannat ro'zi etti.
Berib bu qasri davlatni muabbad,
Riyozi xuldni tutti muxallad.
Bular aylab anga jonlarni rayvand,
Aning vasli bila jannatqa xursand.
Vale vahdatda joni poki oning.
Bo'lub Haq birla istihloki oning.
Bu tush ko'rganlar uyg'ong'och hamul dam,
Bo'lub voqif bu ishdin ahli olam.
Chu dahr avroqin axtardim bag'oyat,
Bu yanglig' dog'i tortim bir rivoyat
Ki, oshiqlik aro Farhodi mahjur,
Chu bo'ldi borcha olam ichra mashhur.
Yetishti ahli kufri ding'a dog'i,
Xabar bordi Xitou Ching'a dog'i.
Vale ul xitta avzoig'a taqdir,
Solib erdi base tabdilu tayg'ir.
Aning hajrida Xoqon o'lmish erdi,
Kichik qardoshi xoqon bo'lmish erdi.
Ano dog'i ani istarga jozim
Bo'lub erdi fano mulkiga ozim.

Vale ul vaqt Bahromi dilovar,
Nahange erdi qon ichra shinovar.
Qilichi suyi daryoyi maxofat,
Bo'lub javharlar anda mavji ofat.
Falak bahromig'a gar ko'rguzub kin,
Ko'runub ollida Bahromi cho'bin⁽¹⁾.
Falak raxshin zabun aylab samandi,
Zuhul qaddin nigun aylab kamandi.
Qarong'u kecha chiqqach o'qi yodin,
O'tub yetti falakdin, yo'q Suhodin.
Tutub Chinu Xito ahli musallam
Ki, ish vaqti emas Farhoddin kam.
Valek ul soyir eldin jovidona,
SO'pub Farhod holidin nishona;
Chu ul ish tutti shuhrat Hind to Rum,
Xito ahlig'a dog'i bo'ldi ma'lum.
Bu so'z yetgan zamon Bahromi bixrad,
Xito xonig'a bor erdi sirahbad.
Vale Farhodsiz bor erdi ranjur,
Nechukkim yorsiz Farhodi mahjur.
Chu xon ham bor edi Farhodg'a a'm,
Aning soridin ermas erdi beg'am.
Kelib xon ollida arz etti Bahrom
Ki, bu yanglig' xabar bo'lmish durur om.
Ki: «Mag'rib sori mulki Arman otlig',
Bor ermish yuz Eram andin uyotlig'.
Bu mulk ichra bor ermish bir Parizod
Ki, bo'lmish ishqidin devona Farhod.
Agar hukm etsa xon lutfu atodin,
Cheriklar jam' etib Chinu Xitodin
Azimat aylabon Mag'rib zaming'a,
Yetursam o'zni Farhodi guzing'a.
Torilsa, qilsam ul holig'a tadbir,
Yo'q ersa, ko'rsam ulkim bo'lsa taqdir».
Ijzat berdi xon, royin Ko'rub xo'b
Ki, vahmi bor edi Bahromdin ko'r.
Dedi: «Ul xud o'lubtur, bu ham itsun.
Qayonkim, xotiri mayl etsa, ketsun!»
Ijzat torti chun farxunda Bahrom,
Cherik tortib zamone tutmay orom,
Kelib Mag'rib zaming'a ko'ch-barko'ch,
Qilib elning iki ko'chicha bir ko'ch.
Chu Arman sori soldi zilli iqbol,
Tilab ul elni tahqiq ayladi hol.
Mukarrar ko'p qilib so'rmakda tadqiq,
Aningdekkim, bor erdi qildi tahqiq.
Urub dard o'ti ko'nglidin zabona,
Hamul madfan sori bo'ldi ravona.
Qilib ta'jil, yetti xotiri resh,
Hamul dam go'yiyo charxi jafokesh.
Ulus Farhod so'gin qilmay oxir,
Bu ikki motam etmish erdi zohir.
Chekib vohasrato ul kishvar ahli,

Faza' ichra nechukkim mahshar ahli.
Birovni istadi Bahromi ranjur
Ki, holat fahm qilg'ay keldi Shorur.
Eshitmish erdi oning vasfini ham,
Guzin Farhodg'a erkanni hamdam.
Ham eshitmish edi Shoruri miskin,
Ani Farhodning dardig'a taskin.
Torishtilar chu bir-birni so'rushub,
Base yig'lashtilar keb-keb ko'rushub.
Bilib Bahrom chun so'rmoq qilib fan
Ki, ul gunbaz durur yorig'a madfan.
Kirib, gunbazg'a ko'kdin voyi oshib
Ki, ko'k gunbazlarig'a o't tutoshib.
Qilib bir nav' shevanlarki ul bum
Yerib ohi o'tidin o'ylakim mum.
Jahong'a o't solib bir kecha-kunduz,
Debon Farhod ayog'ig'a qo'yub yuz
Ki: «Yey jondin meni navmid qilg'on,
Balou mehnatim jovid qilg'on.
Ko'zum chiqsun, seni ko'rguncha mundoq,
Kesilsun til, so'zung so'rguncha mundoq.
Nelar kelmish boshingg'a g'urbat ichra,
Ne g'urbatlar chekibsen shiddat ichrag'!
Nasibing so'zu ohe bo'lg'on ermish,
Taning ko'hi chu kohe bo'lg'on ermish.
Qani ul ajdahog'a surmak oxirg'
Qani ul Ahraman o'lturmak oxirg'
Qani ulkim, chu bo'lg'och king'a moyil,
Bulutni charx etib ollig'a hoyilg'
Qani tig'ingdin o'lmoq tog' aro darzg'
Qani gurzingdin o'lmoq dasht aro larzg'
Firoq ayyomi tovsholg'on emishsen,
Bas og'ir uyqug'a qolg'on emishsen.
Ko'zung ochib, ko'targil boshing oxir
Ki, kelmish bir hazin qo'ldoshing oxir!
Ne uyqudurki yetti ko'kka ho'yum,
Jahong'a o'rt soldi guftu go'yum.
Yetib gardung'a un seskanmaging yo'q,
Tushub olamg'a o't tebranmaging yo'q.
Ko'z ochmassen, debon: «kelgan qulumdur»,
Masal chin bo'ldikim: «Uyqu – o'lumdur!
Meningdek qul sanga olamda mavjud,
Sen a'do zulmidin bu nav' nobud.
Bu ishning toqati mendin yiroqdur,
Muni ko'rguncha o'lsam yaxshiroqdur.
Sening qoningg'a tortib tig'i kinni,
Teng etsam yer bila Mag'rib zaminni.
Qazib tog'ini daryosig'a solsam,
Tengiz suyini sahrosig'a solsam.
Bilodi bahr ichinda bo'lsa noyob,
Minoridin nishonlar bo'lsa girdob.
Tuman ming qonning o'lsam razmsozi,
Sening qoningg'a bo'lg'aymu muvozig'!

Bulardin tormasam ruhungni xushnud,
Bu qonlardin manga ne bo'lg'usi sudg'
Netay mundin nari tig'u kamarni,
Boshimg'a toj yanglig' dardisarnig'
Zirihni ne qilay, xaftonni naylay,
O'qu yoni netay, qalqonni naylayg'
Ne deb o'zni xayol aylay dilovar,
Nedin aylay havas minmak takovarg'
Ne deb emdi qilay maydong'a ohang,
Boshimg'amu uray gurzi garonsangg'
Ne nav' emdi tutay bazm ichra orom,
Ne ko'nglum birla tortay la'lgun jomg'
Manga hajringda may zahr o'ldi, billah,
Tarabdan umr bebahr o'ldi, billah!
Nasibim g'ussau dard ayladinglo,
Vujudum tufrog'in gard ayladinglo!»
Anga bu navhalar birla o'kurmak,
Ish elga ashkidin xunoba surmak.
Bo'lub ul dard birla navharardoz,
g'amin Shorur yonida hamovoz.
Chu bu oshubi bir dam torti orom,
O'pub yer, qo'ydi uydin tashqari gom.
Yibordi kimsakim, Sheruya kelsun,
Nekim so'rsam, javobin arz qilsun!
Agar torsam oni har jurmdin pok,
Qilay lutfu karam birla tarabnok.
Vagar xud begunahlig'inda shakdur,
Bilay ul damki, ne qilmoq kerakdur.
Bo'lub Sheruya ul ma'nidin ogoh,
Tavahumdinki, surgay kina nogoh.
Shah ollindaki qohirlik ishidur,
Gunahsizroq, gunahlikroq kishidur.
Agarchi ul dog'i shoh erdiyu tund,
Temur tig'in qayo tig'i qilur kund.
Qilib Shorur ihzarin tavaqu',
Aning ollinda ko'p qildi tazarru'.
Dedi: «Bu so'z aro sensen guvohim
Ki, Farhod amrida yo'qtur gunohim.
Anga har kimnikim qotil bilibmen,
Atom ham bo'lsakim, qatlin qilibmen.
Muni Bahrom shoh ollinda qil arz,
Vale bilmim qilibmen xizmatin farz.
Agar tutsa meni kelmakda ma'zur,
Ne hukm etsa bo'lay jon birla ma'mur.
Ani ko'rmakda g'olibdur harosim,
Sening ollingda budur iltimosim
Ki, bu ma'nidin o'tkorgaysen oni,
Karam yo'lig'a boshqorgaysen oni.
Erurmen gar bu nav' etsang muruvvat,
Qiyomatqa degin mamnuni minnat».
Chu oni ko'rdi Shorur asru mazlum,
Kelib ahvolin etti shahg'a ma'lum
Ki: «Men yo'q, balki Tengridur guvohi

Ki, bu ishlarda yo‘q oning gunohi.
Vale kelmakda ojizdur bag‘oyat,
Manga qilsang bu kelmakni inoyat.
Nekim holi desang, jon birla qilsun,
Ne so‘ngra ahdu paymon birla qilsun».
Ko‘rub Shorurg‘a ul qissani kom,
Aning kelmokligidin kechti Bahrom.
Dedi: «Lekin bu kishvar ahli ta‘yin
Qila olmosa nekim qilsa taxmin
Ki, to Xusrav cherik chekmish bu sori,
Ne nuqson bo‘lmish andin elga tori.
Ham oncha vajh andin elga yetsun,
Ani yetkurgach o‘z mulkiga ketsun.
Vale ahd aylasunkim, yetsa filhol,
Yana bir oncha andin qilsun irsol».
Degach Shorur hukm ul notavong‘a,
Eshitgach hukm, minnat qo‘ydi jong‘a.
Nekim el istadi to‘kti xizona,
Xizona sarf etib bo‘ldi ravona.
Yana oncha yibormakka qilib ahd,
Ani ham yetkurub ko‘p aylabon jahd.
Yig‘ib Arman elin farxunda hokim,
Qilib Farhod uchun raddi mazolim
Ki: «Xusravdin ne ishkim bo‘ldi hodis,
Kishikim desa Farhod erdi bois;
Nekim arz etsa nobudu ziyondin,
Olib za‘fini, xushnud o‘lsun ondin».
Bu so‘zdin sho‘ru g‘avg‘o tushti har yon,
Fig‘on birla alolo tushti har yon
Ki: «Haqdin borimizning iltimosi
Bu erdikim, aning bo‘lsoq fidosi.
Chu biz yo‘lida so‘z jondin degaybiz,
Ne bo‘lg‘ay molkim, ondin degaybiz.
Emas el royi birla hukmi taqdir,
Nekim taqdir anga bo‘lmish ne tadbir.
Duosig‘a hamisha mushtag‘ilbiz,
Ne qilmish har ne qilmish ham bihilbiz».
Muhosiblarg‘a ta‘yin etti filhol
Ki, ul el ichra qismat torti amvol.
Tuzarga mulk aro hashmat asosin,
Tilab el ichra Bonu aqrabosin.
Birovnikim, topib borig‘a foyiq
Ki, bo‘lg‘ay saltanat amrig‘a loyiq.
Qilib Arman elining rodshohi
Ki, bo‘lg‘ay kishvar ahlining ranohi.
Qilib ul adl oyinini bunyod
Ki, adlidin bo‘lub vayronlar obod.
Ne yerkim buzdi beandoza Xusrav,
Ani aylab imorat toza xusrav.
Berib Bahrom anga hashmat asosin,
Livou toju ganji beqiyosin.
Topib ham maqdamidin taxt roya,
Solib ham boshi uzra chatr soya.

Aning sultonlig‘in chun shohi Bahrom,
Nechukkim istabon aylab saranjom,
To‘kub Chin ahlig‘a ko‘p naqd ila ganj,
Qo‘lub ko‘p uzrlarkim, ko‘rdunguz ranj.
Yeting ahlu ayolingizga yonib,
Diyoru mulku molingizg‘a yonib.
Alar ham chun Ko‘rub bu nav‘ surat,
Base yig‘lab, vale yonib zarurat.
Dedi: «Xoqong‘a elting bo‘yla e‘lom
Ki, torti bir-birin Farhodu Bahrom».
Alar chun tuttilar xushluq sori yo‘l,
«Qayonkim bor esang sen dog‘i xush bo‘l».
Sirahni chun bu so‘z birla uzotti
Taayyun band ila qaydin ushotti.
Yetib Farhodning qabrini zohir,
Ulu Shorur bo‘ldilar mujovir.
Fano tufrog‘ig‘a chun bo‘ldilar rast,
Baqo fayzi yeta boshlodi rayvast.
Qo‘yub shahliq, chu qildi xoki rahliq,
Chu yaxshi boqti, xud ul erdi shahliq.
Navoiy foniy o‘l, istar esang kom,
Nechukkim bo‘ldilar Farhodu Bahrom!
Ketur soqiy, manga jomi fano ber,
Nechakim oni sirqorsam, yano ber!
Magar qilg‘ay meni bu jom rayvast,
Alar yanglig‘ fano tufrog‘ig‘a rast!

LIII

Saltanat shajarasining samarasi va xilofat bog‘ining shajarasi, hidoyat avjida manzil etgan, tamalluqning nihoyatig‘a yetgan, riyo qasri bunyodin qo‘nqorg‘on, balog‘at ayvonida ot chiqorg‘on, ya‘ni sulton zodai olam Abulfavoris Shohg‘arib⁽¹⁾ Bahodir xallada davlatuhu⁽²⁾ madhida bir necha so‘z surmak va nasihatimiz nuktalar arzg‘a tegurmak, umid ulkim bu shohvor durlarni tufrog‘din olg‘ay va adosida quloq solg‘ay, balki ul garonmoya gavharlarni quloqqa solg‘ay

Jahon bog‘iki, rashki naqshi Chindur,
Qayu Chin, g‘ayrati xuldi barindur.
Bu bog‘ ichra kishi qilsa taammul,
Topar har bir chaman sahnida yuz gul
Ki, bo‘lg‘ay har birida rangu bo‘yi
Vale yo‘q rangu bo‘dek guftu-go‘yi.
Guli xandonda gar bo‘lsa tabassum,
Vale bulbul kibi yo‘qtur tarannum.
Gulekim bo‘lsa rangu bo‘yi oning,
Ham o‘lsa nuktai diljo‘yi oning.
Namudor ichra gulkirdor bo‘lsa,
Takallum ichra bulbulvor bo‘lsa.
g‘arib o‘lg‘ay nihoyatdin ziyoda,
Bu yanglig‘ gulkim o‘lg‘ay shohzoda.
Qayu shahzoda ul koni malohat,
Takallum vaqti daryoyi fasohat.
Fasohat bobida shahg‘a qarib ul,

Bori shahlar fasihi Shohgʻarib ul.
Zihi nutqung takallum vaqti jonbaxsh,
Masiho yangligʻ anfosing ravonbaxsh.
Ne maʼni boʻlsa diqqatdin nihoning,
Hal aylab oni tabʼi xurdaoning.
Kichik yoshda qilib tabʼing shumora,
Xirad ririni tifli shirxora.
Sening zotinggʻadur bu soʻz furugʻi,
Kichik yoshdin ulugʻlarning ulugʻi.
Erurda kavkabi baxting yangi oy,
Erursen badr yangligʻ olamoroy.
Qachonkim badrligʻ torsa hiloling,
Quyoshdin boʻlgʻay ortuqrogʻ kamoling.
Yangi oy badrliqdin keldi mahjur,
Quyoshdin har kecha kasb etmasa nur.
Quyoshliq istasang kasbi kamol et,
Kamol ar kasb etarsen, bemalol et.
Kishi taʼlimdin torsa malolat,
Topar ilm ahli ollinda xijolat.
Kishi farzan avonu zolim oʻlsa,
Va lekin nuktadonu olim oʻlsa.
Baso zohid kishikim om ichinda,
Anga muhtoj oʻlur islom ichinda.
Birovkim qilsa olimlarga taʼzim,
Qilur goʻyoki raygʻambargʻa taʼzim.
Hadis oʻlmish nabiyydin boʻyla hodis
Ki, olim keldi raygʻambargʻa voris,
Kishikim boʻlsa olam rodshohi,
Aning ummatligʻidindur mubohi.
Birovkim ilm ila boʻldi barumand,
Angakim voris oʻldi – boʻldi farzand.
Erursen shoh — agar ogohsen sen,
Agar ogohsen sen — shohsen sen.
Chu boʻldi nuktadin ogoh toʻti,
Ani derlar xaloyiq shoh toʻti.
Vale tovuskim, ming zevari bor,
Ne zevarkim, boshida afsari bor.
Bu afsar birla shah dEmaslar oni
Ki, bor asli yamon Hindustoni.
Bilik shoh aylasa hayvonning otin,
Ne tong, gar shoh qilsa kimsa zotingʻ
Shahekim, ilm nurin torti zoti,
Aning to hashr qoldi yaxshi oti.
Sikandar torti chun ilmu hunarni,
Ne yangligʻ oldi koʻrgil bahru barni.
Aningdek saltanat ahli koʻp erdi,
Qayu birga bu navʼ ish dast berdigʻ
Iki ming yil oʻtub yuz ming xiradmand,
Boʻlub hikmatlari birla barumand.
Temurxon⁽³⁾ naslidin sulton Ulugʻbek⁽⁴⁾
Ki, olam koʻrmadi sulton aningdek.
Aning abnoyi jinsi boʻldi barbod
Ki, davr ahli biridin aylamas yod.

Valek ul ilm sori torti chun dast,
Ko'zi ollinda bo'ldi osmon rast.
Rasadkim bog'lamish — zebi jahondur,
Jahon ichra yana bir osmondur.
Bilib bu nav' ilmi osmoniy
Ki, andin yozdi «Ziji Ko'ragoniy»⁽⁵⁾.
Qiyomatg'a degincha ahli ayyom,
Yozorlar oning ahkomidin ahkom.
Bilik garchi ko'runur ko'zga ziynat,
Vale shahlarg'a bordur o'zga ziynat.
Vagar ilm ichra bo'lmay birga qone',
Baridin bahravar bo'lsang ne mone'.
Guzar qil har necha ilm o'lsa hosil,
Chu din ilmig'a yetsang ayla manzil.
Shah uldurkim, shiori ilmi dindur,
Nedinkim ilmi din ilm ul-yaqindur⁽⁶⁾.
Ulum ichra o'qusung yuz tuman fasl,
Tamomi far'u, din ilmi erur asl.
Bu din ilmiki xomam qildi tahrir,
Erur fiqhu hadisu so'ngra tafsir.
Chu takmil o'ldi bu uch ilm sen bil,
Yana har ilm maylin qilma, yo qil.
Va lekin tibbu hikmat ham erur xo'b
Ki, sihatdur kishi jismida matlub.
Qayu jismeki oning sihhati yo'q,
Qilurg'a Tengri amrin quvvati yo'q.
Birovkim raxta birla suvni yutqay,
O'zung dekim, ne yanglig' ro'za tutqay.
Netib qilg'ay safodin sajdaye fosh,
To'shakdin ulki olmas lahzaye bosh.
Ul uch din ilmiyu bu bir badandur,
Bular muhtoji yaxshi, gar yomondur.
Ko'rardin bu ulum o'lg'ach kaloli,
Muborak tab'inga yetsa maloli.
Ravon tarix sori rag'bat ayla,
Salotin birla azmi suhbat ayla.
Jahondin ko'rki kimlar kom olibdur,
Bu eski dayr kimlardin qolibdur.
Qani Tahmurasu⁽⁷⁾ Jamshidu, Zahhok⁽⁸⁾
Ki, har bir oldi olam mulkini pokg'
Nazar qilkim, olib nettilar oxir,
Nekim borin solib kettilar oxir.
Alar xud kettilar gar kech, agar bot,
Vale qoldi alardin dahr aro ot.
Bu ot gar yaxshidur, yoxud yomondur,
Qilurg'a oni bois ko'r, ne fandur.
Qayu fankim shuru' etmaklik onda,
Kishidin yaxshi ot qolg'ay jahonda.
Qila olg'oncha ul bo'lsun shioring
Ki, yaxshi ot qolg'ay yodgoring.
Chu din ilmig'a komil bo'ldi roying,
Hal etti xotiri mushkilkushoying.
Emas hojat ne qil deb kimsadin rand

Ki, ham olimsen ul dam ham xiradmand.
Nazar qilkim ne amru nahy etar Haq,
Haq amru nahyidin bosh chekma mutlaq.
Ne kim qil deb turar favt etmagil hech,
Nelarkim qilma debtur borchadin kech.
Vagar hikmatqa bo'lsa iltifoting
Ki, bo'lsun Nuh umricha hayoting.
Burun qil o'z mizojingg'a taammul,
Ne holi bor ekonni angla bilkul.
Chu tahqiq anglading hikmat musirdur,
Mungakim ne mufidu ne muzirdur⁽⁹⁾.
Mufid ashyog'a doyim ishtig'ol et,
Vale bor ishda mayli e'tidol et.
Nekim bo'lsa muzir, bo'lg'il haroson
Ki, bo'lg'ay tab'inga mushkillar oson.
Nekim bo'lsa mizojingg'a guvoro,
Anga ko'p mayl qilma oshkoro.
Bu so'zni ahli hikmat deb durur xo'b,
«Yamondin oz behkim, yaxshidin ko'r»⁽¹⁰⁾.
g'izo bo'lsa mufidu tab' rog'ib,
Bas et tab'ing hanuz o'lg'onda tolib.
Bu dog'i tormag'uncha hazmi komil,
Badanni qilma ortuq yukka homil.
Agar hayvon suyidur g'ayri maqdur,
Erur gar me'da qilmas hazm, ma'zur.
Bu yanglig' hikmat oyinida chust o'l
Ki, doyim komronu tandurust o'l.
Vagar tarix sori aylagung mayl,
Muni bilgachki ne ish qildi har xayl.
Salotineki bo'ldilar jahongir,
Ne yanglig' qildilar har ishda tadbir.
Qayu zulm ayladi, qay bir adolat,
Ne ishga ayladi har bir dalolat.
Ne ishdin mamlakat obod bo'ldi,
Qayu ishdin ulus barbod bo'ldi.
Nedin torti mamolik istiqomat,
Ne ishdin elga yuzlandi salomat.
Cherik oyini ne ishdin tuzuldi,
Aduvning xayli ne ishdin buzuldi.
Ne nav' ish birla torti din ishi sud,
Ne ishdin oxirat torti ziyonbud.
Ne ish har shohning bo'ldi sifoti
Ki, qoldi olam ichra yaxshi oti.
Topibdur daf'a-daf'a borcha tahrir,
Chu solg'ungdur nazar borig'a bir-bir.
Shak ermas anglabon ravshan zamiring,
Anga mayl aylagay royi muniring
Ki, bu olamda borcha sudung o'lg'ay,
Yana olamda ham behbudung o'lg'ay.
Nechukkim, shoh tormish dinu dunyo,
Sanga ham yetgay ushbu ikki ma'no.
Bu ikki ishni gar qilsang tavaqqu',
Ne ishkim shah qilur, qilg'il tatabbu'.

Bu ma'nilarki xomamdur raqamkash,
Agar xud kelmayin tab'ingga noxush.
Shak ermasturki, hangomi havoyij,
Amalg'a kelturub, torqung natoyij.
Yetursa naf'i kulliy har bir irshod,
Mening ruhum duodin qilg'asen shod.
Sanga bu rand har dam naf' bergay,
Duo qilsang manga ham naf' bergay.
Ketur soqiy, mayu ko'nglumni shod et.
Qadimiy qullug'um haqqini yod et!
Ishim chun rand bermaktur rayoray,
Eshit randu manga tut bir qadah may.

LIV

Bu noma itmomig'a xoma tuzmakdin taronasoqliq' va bu hangoma ixtitomida sa'y ko'rguzmakdin fasonarardoqliq' va bashariyat iqtizosi bila hadsiz lof zohir qilmoqdinkim o'z nafyig'a «Lo»⁽¹⁾durur — uyolmoq va yarimchuq da'vo ko'rguzmakdinkim o'z man'ig'a «da'»⁽²⁾durur — xijolatqa qolmoq va bedilona ajzg'a tushmakdin g'oyatsiz izzat ko'rmoq va dilso'xtavor faqr ko'rgazmak bila nihoyatsiz farah tormoq, «Alhamdulillahil-lazi vaffaqani min iftitohihi ilo ixtitomihi; va sallalohu alayhi va olihi va ashobi kiromihi»⁽³⁾

Manga chun fikrati xurshedsoya,
Bu oliy toram uzra berdi roya
Ki, gardun qal'asig'a raxsh surdum,
Quyoshni gardi markabdin yoshurdum.
Kumaytim⁽⁴⁾ ro'ya chun gardung'a soldi,
Atorud kilku sanduqi usholdi.
Aningdek chirmadim Birjisdin⁽⁵⁾ toj
Ki, boshi taylasong'a⁽⁶⁾ bo'ldi muhtoj.
Falakdin yerga sochdim oncha anjum
Ki, ofoq o'ldi ul anjum aro Kim.
Qolib anjum aro bu dori shevan,
Diram ostida ul yanglig'ki, maxzan.
Ne axtar, har biri Birjisu Nohid⁽⁷⁾,
Ne Birjisu qayu Nohidu xurshid.
Sirehr avji uza chun roya tortim,
Quyosh jirmi bila olamni yortim.
Bori olamni tutqoch mehr nuri,
Yorudi el ko'zi andin zaruri.
Basorat ahli nekim tuttilar ko'z,
Nechukkim kom edi, yoruttilar ko'z.
Vale chun ko'ri modarzod yetti,
Bu beroyon ziyoning nafyin etti.
Ko'zikim anga kunduz, kecha bo'lg'ay,
Muayyandur jahonda necha bo'lg'ay⁽⁸⁾.
Quyoshkim soldi olam ichra yog'du,
Yetishti rashshadin anqog'a tegru.
Vale yuz muncha gar nur o'lsa ma'lum,
Ne ma'lum aylagay xuffosh ila bung'
Danilarg'a birovkim zarfishondur,
Yeshak ollib'a to'kmak za'farondur.
Ne torqay ko'ralak sham' o'tidin zavq,

Kerak rarvona kuygay ko'rguzub shavq.
Gulikum dahr bog'in gulshan aylar,
Nasimi ko'z charog'in ravshan aylar.
Nechakim rangu bo'yi jonfizodur,
Jual xaylig'a atridin vabodur.
Jual ko'ngli uchun bog' ichra bulbul,
Deyolg'aymuki, ruhafzo emas gulg'
Jual andoqki, lo'liyi siyahro'y,
Yasar rayvasta sahro dashtida go'y.
Ani elturda naqdi jon masallik,
Nigun aylar boshin chavgon masallik.
Bu go'y o'lmish duri g'altoni go'yo,
Dema dur, balki naqdi joni go'yo.
Aning tab'i aro bo'lg'onni marg'ub,
Desunmu soru bulbulkim erur xo'bg'
Jualg'a xirmani gul rangu bo'yi,
Bil andoqkim, aning bulbulg'a go'yi.
Vale har kimsakim tab'i mudiqdur,
Bilur bu ikkidin qay bir muhiqdur⁽⁹⁾.
Hamul bulbul bukun menmenki, aflok
Qushe fahm aylamas mendek shag'abnok⁽¹⁰⁾.
g'ami ishq ichra ming afg'oni oning,
Har afg'onida ming dostoni oning.
Bu gulshan bulbuli bo'stonsaroyi,
Dema bo'stonsaro, dastonsaroyi.
Navoiy, haddin oshti so'zda lofing,
Bilindi ayni voqe'din gazofing.
Bu da'vi dastgohin bir zamon yig',
Chu da'vi ichra ma'ni yo'q, ne osig'g'
Qo'yay bir lahza shoirliq shiorin,
Chin aytay o'z shiorim yo'qu borin.
Men ul tufrog'menkim, charxi bebok,
Natija bermas ondin g'ayri xoshok.
Yo'q ulkim garddek el farqin olmish
Ki, xas yanglig' ayog' ostig'a qolmish.
Lagadko'bi zamondin yuz maloli,
Bo'lub olam elining roymoli.
Nechakim el ayog'idin topib ko'b,
Quyundek tushmayin holig'a oshub⁽¹¹⁾.
Mashaqqat xaylidin bo'lg'on soyi rast,
Yetib ul xayl-xayli dast-bardast.
Gahikim sarsari mehnat yetib tez,
Qilib ajzosin oning vahshatangez.
Havodis tundbodi qo'zg'oloni
Qazib bir damda bunyodidin oni.
Ayirib bir-biridin uzv-uzvin,
Demakim uzv-uzvin, juzv-juzvin.
Havoyilar kibi bechora aylab,
Maqomi aslidin ovora aylab.
Urub gah tog'u gah homung'a oni,
Chekib xasdek gahi gardung'a oni.
Qilib yel xaylidek bir dam jahongard,
Buxor ajzosi yanglig' osmongard⁽¹²⁾.

Chekib yel ho'yidin afg'onin oning,
Olib sargashtalig'din jonin oning.
Havodis tundbodi chun bo'lub sust,
Qaro tufroqqa oni tashlabon rust.
Chu eltib osmon uzra jahondin,
Yana tufroqqa otib osmondin.
Hamono ko'kka chekmaktin xayoli,
Bukim, urgay yana tufroqqa holi.
Tuganmay charxdin bu ranju oshub,
Yana yetib havodisdin lagadko'b.
Balo dashtida mundog' bir ovuch xok
Ki, muncha kin anga yetkurgay aflok.
Ayog' ostida kohi dardrarvard,
Yana bir lahza bosh uzra bo'lub gard.
Chu taskin davlatidin topibon bahr,
Qaro tufroqqa o'lturtub ani dahr.
Bu tufroq torsa ham bir yerda orom,
Ne torqay xasdin o'zga andin ayyom.
Bu xas ham yo'qki, andin zoda bo'lg'ay,
Sukunu sayr aro balkim qo'shulg'ay.
Natija bersa bu tufroq ila gard,
Xasu xoshok o'lur, yo'q sabzau vard.
Bo'lur ul nav' tufroq hamki dehqon,
Ichi fikrida bog'lab yuz gireh qon.
Berib surmak bila jismig'a xorish,
Yuziga bal xututidin nigorish.
Chekib hifzi uchun davrida devor,
Qilib doyin hisori ohanivor.
Sochib har nav' guldin dona anda,
Chu sochti gom qo'ymay yona anda.
Yetishmay anda yot elning ayog'i,
Ne yot elkim, uzub yot o'tni dog'i.
O'turmay⁽¹³⁾ vaqtidin bir lahza suyini,
Tama' aylab bu suvdin obro'yni.
Topib muncha navozish qil taammul
Kim, ul tufroq nevcun bermasun gul.
Muqarrardur ochilmoq qilsa ohang,
BERur bir rang gul yo'q, balki yuz rang.
Bo'lub olamg'a ziynat rangu bo'yi,
Chiqib bulbullarining hoyu ho'yi.
Meni xokiga ham charxi sabukgom,
Sukun manzilgahida bersa orom.
Taraddud mehnatidin shod qilsa,
Ulus bedodidin ozod qilsa.
Mahol ummid ila har bir jafokesh,
Damo-dam urmasa bag'ring'a yuz nish.
Bo'lub ming g'ussa o'qig'a nishona,
Zamirim bo'lmasa zanburxona.
Topib taskin jafogarlari hujumi,
Terukdin tinsa ko'nglum marzu bumi.
Chu ko'rmay kom shahdin har tabahkor,
Meni qilmosa ollinda gunahkor.
Birov bo'lsa shah ollinda muotab,

Meni qilmosa ul ishda muxotab.
Bo‘lub mundoq g‘amu ranjimdin ogoh,
Tarahhum aylasa ahvolima shoh.
Nishotim bog‘ida bir fikr qilsa
Ki, gohe g‘unchadek ko‘nglum ochilsa.
Yigirmi to‘rt soat kecha-kunduz,
Yigirmi to‘rt dam ursam nafas tuz
Ki, andin vaqtima yetsa huzure,
Birovdin tormasa ko‘nglum future.
Raqam qilg‘on Parishon nomalardin,
Yozilg‘on rabti yo‘q hangomalardin.
Hamono teztak aylab qalamni,
Ravonroq torta olg‘aymen raqamni.
Ham o‘lg‘ay bu raqamdin san‘ati ko‘r,
Ham o‘lg‘ay san‘atida diqqati ko‘r.
Vagar tole’ bo‘lub kulliy madadgor
Ki, bo‘lmay axtari baxtim hasadgor.
Farog‘at kunjida bir go‘sha tutsam,
Meni el, men dog‘i elni unutsam.
Bori ashg‘oldin shah tutsa ma‘zur
Ki, bo‘lsam so‘z demok shug‘lig‘a ma‘mur.
Yana shoh iltifoti bo‘lsa goh-goh
Ki, bo‘lsa nazm yo nozimdin ogoh.
So‘zumga gah berib islohdin zeb,
Gahi in‘omi etsa so‘zga targ‘ib⁽¹⁴⁾.
Deyolmasmenki, Xusrav yo Nizomiy,
Va yo nazm ahlining sarxayli Jomiy
Nechukkim chektilar til xanjarini,
Sarosar oldilar so‘z kishvarini.
Alar o‘trusida men ham chekib tig‘,
Chekarga so‘z sinonin qilg‘amen big‘.
Vale Haq lutfig‘a eltib ranohi,
Shah iqbolidin istab takyagohi.
Deyolg‘aymenki, ko‘p aylab tazarru’,
Bularg‘a aylay olg‘aymen tatabbu’
Ki, arz etsam manga yetmay malolat,
Havodorimg‘a yuzlanmay xijolat.
Bo‘lub ahsanta lafzi elga oyin,
Yetishgay shahdin ehson, dog‘i tahsin.
Nizomiy olsa Barda⁽¹⁵⁾ birla Ganja,
Qadam Rum ahlig‘a ham qilsa ranja.
Chekib Xusrav dag‘i tig‘i zabonni,
Yurub fath aylasa Hindustonni.
Yana Jomiy ajamda ursa navbat⁽¹⁶⁾,
Arabda dog‘i cholsa ko‘si shavkat.
Agar bir qavm, gar yuz, yo‘qsa mingdur,
Muayyan turk ulusi xud meningdur⁽¹⁷⁾.
Olibmen tahti farmonimg‘a oson,
Cherik chekmay Xitodin to Xuroson.
Xuroson demakim, Sherozu⁽¹⁸⁾ Tabrez⁽¹⁹⁾
Ki, qilmishdur naye kilkim shakarrez.
Ko‘ngul bermish so‘zumga turk jon ham,
Ne yolg‘uz turk, balkim turkmon ham.

Ne mulk ichraki bir farmon yibordim,
Aning zabtig'a bir devon yibordim⁽²⁰⁾.
Bu devon tutti ul kishvarni andoq
Ki, devon tuzmagay daftarni andoq.
Necha daftar qaro qilg'aymen oxir,
Jihatsiz mojaro qilg'aymen oxir.
Navoiy necha degung so'zni hazyon,
Bu hazyonlarni qo'y, bir Tengriga yon.
So'zing hazyon, magar uyqudadursen
Ki, ma'ni qasdidin osudadursen.
Bu g'aflat uyqusidin bir ko'z ochqil,
Yuzungga ashk – uyqu daf'i sochqil.
Urub yuzga nadomat ashkidin suv,
Magar ketgay ko'zungdin bo'yla uyqu.
Bu suv yo'q ko'zni qilg'ay uyqudin pok,
Ko'ngulni dog'i qilg'ay qayg'udin pok.
Demon ko'zu ko'ngul hangomasin ham
Ki, pok etgay amalning nomasin ham.
Nadomat ashkidin har zori g'amnok,
Yub etsa nomai a'molini pok.
Ul ashkin abri rahmat yomg'uri bil,
Ne yomg'ur, fazl bahrining duri bil.
Ilohiy, so'zni chektim rech darrech,
Hijo tumori yanglig' sarbasar hech.
Kimon qilmon xatokore o'zumcha,
Xato ham sarbasar tormon so'zumcha.
O'tub umr etmayin bir safha oro
Ki, bo'lmay yuz varaq jurm oshkoro.
Chu mushkafshon bo'lub xomam qarosi,
Bo'lub ul mushklar nomam qarosi.
Va lekin men necha bo'lsam xatokor,
Bihamdillah, sen ermassen jafokor.
Manga garchi xato sondin fuzundur,
Sanga bahri ato ondin fuzundur.
Chu tushsa bahri afvungga talotum,
Ajab yo'q yuz jahon jurm o'lmog'i Kim.
Kishi o'z jurmidin ne uzr qo'lg'ay
Kim, ul daryo aro bir qatra bo'lg'ay.
Agarchi qatra bo'ldi ersa nopok,
Bo'lur ul damki, tushti bahr aro pok.
Chu bahri afvung o'lsa uzrxohim,
Nedur men-menki, ne bo'lg'ay gunohim.
Karamdin aylasang jurmumni nobud,
Sanga yo'qtur ziyon, ko'rtur manga sud.
So'zum xo'b ersa rahmat ayla hamroh,
Vagar dedim yomon: astag'firulloh.
Bihamdillahki, bu g'am dostoni,
Firoq ahlig'a motam dostoni.
Tugatmay nomai umrumni ayyom,
Visol ayyomi yanglig' torti itmom.
Chu tarixi yilin onglay dedim tuz⁽²¹⁾,
Sekiz yuz sekson erdi dog'i to'qquz.
Navoiy sayr etib so'z bo'stonin,

Raqamzad qildi chun bir dostonin.
Chu qolmay dostondin nukta boqiy,
Tutub sog'ar to'la ber turfa soqiy.
Labolab chun yetib ul jom rayvast,
Damo-dam so'z demakda ul bo'lub mast.
Vale bu doston qilg'uncha mastur,
Ko'p aytib so'z, bag'oyat bo'ldi maxmur.
Ketur soqiy, anga bir do'stgoniy
Ki, tutqay do'stlarg'a do'st oni!
Manga tutqilki, so'zni ko'tah ettim,
Tinay bir lahza chun manzilg'a yettim.

Sharh Va Izohlar

I

Muqaddima o'rnidagi bu bob adabiy an'anaga ko'ra, «hamd» – Alloh taoloning maqtoviga bag'ishlangan bo'lib, Navoiy yaratuvchining qudratini ta'riflab, uning irodasi bilan qalamga olmoqchi bo'lgan g'oyaviy niyati haqida so'z yuritadi.

1. Baytning birinchi misrasi arabcha: Ma'nolar eshiklarining ochilishi sening (ya'ni Ollohning) maqtovining bilan, degan mazmunini bildiradi. Keyingi misrada esa, shoir so'z o'yini san'atini ishlatadi – «fath» so'zining ikki ma'nosidan foydalanadi: ma'nolar eshiklarinn ko'nglimga «ochib» ber va ularni «zabt» etishni nasib qil, mazmunida qo'llaydi.

Keyingi baytlarda shoir ma'nolar xazinasini qulfiga qo'lining kalit bo'lishini, shu vosita bilan barcha umidlariga yetishishni tilaydi, ana shu ma'nolar xazinasidan olamni, olam ahlini manfaatdor etishni umid qpladi. Bu baytlarda «maxzan», «durafshon», «gavhartosh», «dur», kabi so'zlar majoziy, ya'ni ko'chma ma'noda ishlatiladi. Ular mazmun, ma'no bilan aloqador bo'lib, buni badiiyat haqidagi ilmda «istiora» san'ati deb yuritiladi.

II

1. Navoiyning «Farhod va Shirin»i boblari sarlavhalari boshqa dostonlaaridagi kabi ma'lum g'oyaviy va badiiy funksiyalarni bajaradi. Shoir ularda asos-e'tibori bilan har bir bobdagi yetakchi g'oyani izohlab beradi. Shuningdek, ular badiiy jihatdan ham muayyan vazifani o'tab, o'quvchining bobda bayon etiladigan voqealarga munosabatini belgilashga xizmat qiladi.

Bu bob sarlavhasida shoir arab yozuvidagi harflar ifodasiga ishora qilib, shavq dostoni bo'lmish «Farhod va Shirin»da sarvqadlar bo'yiga o'xshash «alif», binafsha sochlar jingalagiga o'xshash «lom»larda «Olloh» so'zi nazarda tutilishini yozadi. Binobarin, bu yerda Navoiy xudo ta'rifi berilishini bayon qiladi.

Bu bobda shoir yozishga kirishayotgan «Farhod va Shirin» dostonining umumiy talqini, undagi qahramonlar, personajlarning muxtasar tavsifini beradi, «dard bog'i» deya ta'riflangan ishq bilan aloqador barcha hayajon va iztiroblar haqida yozadi. Shoir xoliq –yaratuvchi xudo sanosi – maqtoviga kirishar ekan, eng avvalo, u inson ko'nglini ishq gulshani, bu gulshanda esa ishqni xazinaga aylantirganligini madh etadi. Ishqqa «jahonni kuydiruvchi» qudrat baxsh etadigan yaratuvchi husni, go'zallik ta'rifi esa Navoiy davridagi keng tarqalgan tasavvufdagi panteizm ta'limoti tushunchalarita aloqadordir. Bu ta'limot «ilg'or fikrli mutafakkirlar uchun hayot va insonni kuylashga keng imkoniyat tug'dirar va o'z davri uchun taraqqiyparvar yo'nalish edi. Demak, Navoiyning yaratuvchi go'zalligini kuylovchi ilhomli misralarini dunyo va koinot

go‘zallig‘ning tavsifi desa bo‘ladi» (Qayumov A. «Farhod va Shirin» sirlari. Toshkent. 1979. 6-bet). Bobning avvalgi yetti baytida shoir yana majoziy ma‘nodagi «dard bog‘i», «dola», «gul bargi», «sunbul», «o‘qar suv», «g‘uncha», «otashin vard» (Kizil gul) kabi so‘zlar orqali ishq, uning alamlari, iztiroblari haqida so‘z yuritadi. Buni shoir ilmi bade‘dagi uyg‘unlashtirish san‘ati vositasida amalga oshiradi. Shuningdek, bobdagi «qazo Farhodi amri rahnamuni» misrasidan to «Kelib kam zarralardan dog‘i Xusrav» misrasigacha bo‘lgan qismda «Navoiy qazoni Farhodga, osmonni Farhodga aloqador Besutun tog‘iga, aqlni Chin xoqonining vaziri Mulkoroga va Suqrotga, tunnn Xusrav Parvezning oti Shabdezga, qadarni Farhodning do‘sti Shopurga, ajalni otasini o‘ldirgan Parvezning o‘g‘li Sheruyaga, zamoni Parvezning sozandasi Nigisoga o‘xshatgan holda «shirin», «tilism» so‘zlari Besutun, Xusrav va uning xonandasi Borbad nomlarini tilga olib, muqaddimani dostoniing mundarijasiga uyg‘unlashtirgan» (Rustamov A. Navoiyning badiiy mahorati, 149-bet). Ayni choqda, bu o‘xshatishlar zamirida shoir doston mundarijasida qahramon va personajlar faoliyatni qaysin ko‘lamda kechishi, ular dostonida ijobiy, salbiy rol o‘ynaydimi yoki o‘tkinchimi degan masalalarga ham e‘tiborni jalb etadi.

2. Fafham – arabcha (undov so‘z). Tushun! Angla! Diqqat qil! demakdir.

3. Vallohu a‘lam– arabcha: xudo biluvchandir demakdir.

Bu baytda shoir yana o‘sha panteistik ta‘limotlarga ko‘ra yaratuvchi bilan yaratilganlar bir-biriga oshiq, buni idrok etish kerak, demoqchi bo‘ladi.

4. Moarafnok – arabcha: seni keragicha bilmaganmiz, ma‘nosini bildiradi.

5. Navoiy yozishga kirishayotgan dostoniing personajlari ta‘rifini bosh qahramon Farhoddan boshlaydi. Ma‘lumki, o‘z manmalarini fol’klordan olgan Farhod obrazi Firdavsiy «Shohnoma»sida Afrosiyobning jangovar sipohsolori sifatida tilga olinadi. Dastavval bu obraz Nizomiyning «Xusrav va Shirin» dostonida asosiy personajlardan biri sifatida kiritiladi. Nizomiy Farhodi xalq namoyandasi, toshyo‘nar usta. U oqil va insonparvar, g‘oyat savodli va pahlavon. Farhod garchi doston syujeti rivojida asosiy rol o‘ynamasa-da, muallifning yetakchi g‘oyasini tushunishda ahamiyati kattadir.

Xusrav Dehlaviyning «Shirin va Xusrav» dostonida esa Farhod oliy nasab shahzoda, taqdirga tan beruvchi baxtsiz oshiq qilib tasvirlanadi. Farhod obrazini ilk daf‘a birinchi o‘ringa ko‘chirib talqin qilgan shoir ozarbayjon adabiyoti tarixida Nizomiy an‘analarini davom ettirgan, fors tilida ijod qilgan Orif Ardabiliy (XIV asr) edi. Lekin Orifning Farhodida qator manfiy jihatlar, jiddiy qusurlar mavjud. Farhod o‘z hunar va muhabbati ila Xusravdan juda ustun ko‘tarilsa-da, muhabbatga munosabati va shaxsiy ma‘naviyati jihatdan undan farqlanmaydi. «Farhod o‘zining sevgilisi Gulistonni tezda yodidan chiqaradi». «Muallif o‘z qahramoni (ya‘ni Farhod) o‘limini uning Rum Qaysari o‘g‘li Garoyni o‘ldirganligi bilan aloqador qilib talqin qiladi... Bu esa obraz qimmatini ozaytiradi» (Arasli N. Arif Ardabili va onun «Ferhadname» poyemasi. Baki, 88–89-betlar).

Alisher Navoiy o‘z dostonida Farhodni asosiy, markaziy qahramon qilib oldi. Uni tom ma‘noda ijobiy qahramon sifatidagi yangicha talqinini berdi. «Farhod obrazida o‘z davrining ilg‘or g‘oyalarini kuylaydi, xalq ommasiga xos qator olijanob xususiyatlarni ideallashtiradi» (Hayitmetov A. Navoiyning ijodiy metodi masalalari. 93-bet).

6. Xito – Chin (Xitoy) mamlakatining shimolidagi viloyat nomi (Sinszyan yoki Koshg‘ar ko‘zda tutiladi) (Farhangi zaboni to‘chik, 471-bet).

7. Mulkoro – Navoiy asarlarida Chin xoqoni vazirining nomi. U g‘oyat donishmand va tadbirkor qilib tasvirlanadi.

8. Moniy – Ibn Fatak (216–276) – moniylik ta’limotining asoschisi. Sharq rivoyatlarida uni mashhur naqqosh va rassom deb ta’riflaydilar. Uning muqaddas kitoblari nihoyatda go’zal miniatyuralar bilan bezatilgan emish, monuviysoz–moniycha Qilib ishlash; Dostonda Farhod uchun Xoqon yil fasllariga moslab qurdirgan to’rt qasrni bezagan naqqosh ustaning nomi.

Bu baytda esa shoir Farhodning ko’ngli qasri Moniy korgohidek go’zal va naqshpardozi qilib yaratilgan, demoqchi.

9. Suqrot – Sokrat (mil. av. 470, 469–399) qadimgi yunon faylasufi. Navoiy dostonida Suqrotning aql va hikmatda benazir bir xiradmam sifatida talqin qiladi.

10. Shirin – bu yerda shoir so’z o’yini ishlatgan: Navoiy o’z salafлари Nizomiy va Xusrav Dehlaviy Shirinni jahon ahliga yoqimli, totli obraz qilib yaratdilar, demoqchi. Aytish kerakki, Shirin ba’zi ma’hazlar, afsona va dostonlarda goh eronlik, goho oromiy nasab, yo rumli, yoki armani deb beriladi. Nizomiyda u ozarbayjonlik, Navoiyda esa armaniyalikdir.

Nizomiy Shirini g’oyat go’zal va aqlli, irodali va maqsad yo’lida izchil bo’lib, sosoniylar podshohi Hurmuz o’g’li Xusrav Parvezni sevadi. U hatto Xusrav Parvez Vizantiya qaysarining qizi Maryamga, Isfahon go’zali Shakarga uylanganida ham nechog’lik g’am-alam chekmasin o’z sevgisiga sodiq qoladi. Uni kanal qazuvchilar orasidagi toshkesar Farhod sevib qolganida ham Xusravdan voz kechmaydi. Oxiri uning qonuniy xotini bo’lib qoladi. Shirinning xalqi farovonligi yo’lida Xusravni kayfu-safo, hashamdor maishatlardan qaytarish, mamlakat va xalq taqdiri bilan mashg’ul bo’lishga da’vat etish kabi olijanob intilishlarini Nizomiy madh etadi. Maryamning o’g’li Sheruya toju-taxtga, Shiringa ega bo’lish maqsadida o’z otasi Xusravni o’ldirganida, Shirin erining jasadi ustida o’zini halok qiladi.

Xusrav Dehlaviyda Shirin ancha sust, sevgida ham barqaror bo’lmagan (Xusrav Parvez va Farhod sevgilariga javobda ikkilanadi), hatto Farhod o’limidan keyin Xusravdan o’ch olish maqsadida uning xotinini zaharlab o’ldirishgacha yetib boradi. Binobarin, Xusrav Dehlaviy talqinida Shirin vatani va xalqi qayg’usini chekkani o’z aksini topmaydi.

Navoiy esa Shirinni har jihatdan mukammal, Farhodning muhabbatiga loyiq, unga vafodor bo’lgan qahramoya qilib yaratadi. «Navoiy tasvirida u nihoyatda go’zal va bu go’zallik esa uning ruhiy dunyosining asosini ham tashkil qiladi. Navoiy Shirinni elning baxtu saodati, yurtning obodonligi tajassumi sifatida ham tasvirilaydi». (Erkinov S. Farhod va Shirin // O’zbek adabiyoti tarixi. II. 242-bet).

11. Xusrav – Sharq xalqlari og’zaki ijodi va yozma adabiyotida keng tarqalgan obraz. Uning tarixiy ildizi sosoniy podshohlaridan Xusrav II Parvez (VI asr oxiri) faoliyatiga qadaldadi. Badiiy adabiyotda, chunonchi, Firdavsiyning “Shohnoma»si, Nizomiyning «Xusrav va Shirin»ida ideal shoh. Alisher Navoiyda esa Xusrav mutlaqo salbiy qahramon sifatida talqin etiladi.

12. Shabdez – qora tusli ot. Xusrav otining nomi. Bu baytda shu so’z orqali ham kecha qorong’uligiga, ham otga ishora qilinmoqda.

13. Shopur – Eroniy mashhur rassom (q. XXXIV bob. 2-izoh).

14. Sheruya – Xusrav Parvezning o’g’li.

15. Nikiso – Xusrav Parvezning xos mashhur mashshoqlaridan.

16. Zuhra – Venera, Sharqda erta tongda, G’arbda kechqurun porlab ko’rinadigan yorqin yulduz.

Qadim yunonlarda muhabbat ma'budasi sifatida tasvirlangan. Zuhra ba'zan Nohid nomi bilan ham ataladi. Zuhra go'zallik, muhabbat hamda musiqa homiysi hisoblanadi.

17. Borbad – Borbud – Xusrav Parvezning mashhur hofizi. Badiiy adabiyotda umuman yaxshi xonandani anglatadi.

18. Bahrom – Mirrih– Mars sayyorasi. Ilmi nujumcha Bahrom harbiy ishlar homiysi sanalgan.

19. Besutun – Bihistun (Bihishtun)–Shimoliy Eron, Hamadon shahridan 100 km. g'arbda tog' oralig'idagi qoya. Bu qoya rivoyat va afsonalarda ko'pincha Farhod nomi bilan aloqali holda tilga olinadi. Farhod shu tog' etaklarida kanal qazigan, shu tog'ni kesib yo'l ochgan qahramon sifatida tasvirlanadi.

Shoir o'z dostoni «Farhod va Shirin»ni minglab mashhur Besutun yodnomalaridan yuksak deb ta'riflaydi. Bu bilan adabiyotdagi mubolag'a san'atini qo'llaydi, ayni choqda "faxriya" san'atidan ham foydalanadi.

III

1. Bu bob «Munojot» deb atalsa-da, unda Navoiy insonni yo'qlikdagi holati, so'ngra, vujudga kelishi, go'dakligi, hayoti to'g'risidagi fikrlarni bayon etadi. Shoirning inson yaratilgach, iloh ixtiyorida bo'ladi, u taqdir belgilagan ishlarnigina bajaradi, bnnobarin, inson yo'l qo'ygan xato, gunohlar uchun aybdor emas, unga shularni avvaldan ravo ko'rgan o'sha yaratuvchi aybdordir, – deya bildirgan fikrlari uning inson himoyasida nechog'lik qat'iy turganligini ko'rsatadi (Qayumov A. «Farhod va Shirin» sirlari, 10-bet).

2. Mustafo – arabcha tanlangan, saralangan, saylangan demakdir. Muhammad payg'ambarning laqabi. Bu va oldingi misralarda Navoiy ilohga murojaat qilib, shu asarni yaratishda madadkor bo'lishni iltijo qiladi, bu yo'lda Muhammad payg'ambardan ham shafolat yetishishini istaydi.

IV

Bu bob an'anaviy na't, ya'ni Muhammad payg'ambar ta'rifiga bag'ishlangandir.

1. «Vashshams bila Vallayl» – Qur'on surasi.

2. "Va sallallohu alo shamsi jamolihi va zilli kamolihi" – arabcha: va Ollohning rahmati uning jamolining quyoshi va kamolining soyasicha bo'lsin.

3. "Kofu", "nun" – va harflarining nomi bo'lib, ular qo'shilsa, «kun» so'zi yuzaga keladi. Diniy ta'limotga ko'ra, xudo azalda mavjudotni paydo qilishda shu so'z bilan buyruq bergan deyiladi.

4. Qurratul-ayn – arabcha: ko'z ravshanlig'i; ko'z qorachig'i. maj. farzand.

5. «Kavn» – mavjudlik, borlik, dunyo; kavnayn – ikki dunyo (u dunyo va bu dunyo).

6. Arsh – osmonning eng yuqori joyi.

7. Kursiy – bu yerda osmon ma'nosida.

8. Mushaf – Qur'on.

9. Batho – Makka atrofidagi tog‘ oralig‘ida bir dara nomi; maj. Makka ko‘zda tutiladi.

V

Bu bob an’anaviy «Me’roj» (payg‘ambarning ko‘kka chiqishiga bag‘ishlanadi.

1. Minaz-zulumoti ilan-nur – arabcha: zulmatdan nur bilan ma’nosini bildiradi.
2. Nuran alo nur – arabcha: nur ustiga nur, demakdir.
3. Nohid – q. Zuhra.
4. Atorud – Utorid – Merkuriy sayyorasi. Forscha Dabir ham deyiladi. U yozuvchilarning, san’atkorlarning, umuman donishmandlikning homiysi hisoblanadi.
5. Mushtariy – Yupiter – forscha Birjis ham deyiladi. Ilmi nujumda Mushtariy «Sa’di akbar» (yuksaklikdagi joy) va «Falak qozisi» deb ham yuritilgan joyi, oltinchi falakda emish.
6. Rafraf – qanot qoqib.
7. «Motag‘o»– Muhammad payg‘ambar madh qilingan oyatdan bir so‘z.
8. «Mozog‘» – Muhammad payg‘ambarning ko‘zi va o‘zi madh qilingan oyatning bosh so‘zi.
9. Qoba qavsayn – ikki yoy oralig‘i, ikki yoy oralig‘icha masofa. Bu yerda shoir ora yaqinligiga kinoya qiladi.

VI

Bu bob sarlavhasida Navoiy ijodkor qalami ta’rifini va o‘z salafarlari «Panj ganj» («Besh xazina») muallifi Nizomiy va «Xamsa» yaratuvchisi Xusrav Dehlaviylarga o‘z munosabatini bayon qiladi.

1. «Panj ganj» – buyuk ozarbayjon shoiri Nizomiy Ganjaviy (1141–1203)ning 5 dostonidan iborat turkumi ko‘zda tutiladi. Nizomiyning o‘zi 5 dostonini «Xamsa» deb atamagan, undan keyin bu sohada qalam tebratgan shoirlar, jumladan, Xusrav Dehlaviy uni birinchi «Xamsa» muallifi deb ataganlar.
2. Bayyazallohu taolo avroqa jaroyimiho – arabcha: Olloh taolo uning gunohlari (bitilgan) varaqlarni oqlasin (ya’ni, uning gunohlaridan o‘tsin) demakdir.
3. Bu yerda shoir qalamni ta’riflab, uning tez yurarligi va qora iz qoldirishini uchqur qora otga o‘xshatadi.
4. Baytning mazmuni: chopganida quyrug‘ini bayroq kabi ko‘taradi. Uning boshdan oyog‘i qulog‘idek tilingandir. Bu o‘rinda shoir qamish qalamning xat yozish jarayonidagi holatini tasvirlamoqda. Ayni choqda, «qalam» so‘zining lug‘aviy ma’nosi (kesilgan, kesik)dan kinoya ishlatib so‘z o‘yinidan foydalanadi.
5. Bu baytda qora siyohda bitilgan harflar qimmatbaho qora munchoq toshga o‘xshatiladi.
6. Javf – lug‘. ma’nosi qorin, bo‘shliq. Bu yerda qamish qalamning ichidagi bo‘sh kovak ko‘zda

tutiladi.

7. Soʻz Nizomiy Ganjaviy haqida boradi. «Ganja orom» iboralari orqali bu buyuk shoir Ganjada dafn etilganligi anglatiladi. Keyingi baytlarda Navoiy Nizomiyni xazinadorga, uning maʼnolarga toʻla asarlarini xazinalarga oʻxshatib taʼriflaydi. Kimki bu xazinaga oʻgʻirlik qilmoqchi boʻlsa, falak uning boshiga toshlar yogʻdiradi. Ular orasidan doʻstlar gavhar, dushmanlar esa chaqirtosh topadilar. Ana shu gavhar, durlar koʻngilga oʻrnashsa; uni xazinaga aylantiradi, deydi shoir.

8. Hinduyi zod – Navoiy Hindistonda yashab ijod etgan, Nizomiydan soʻng «Xamsa» yaratgan Xusrav Dehlaviy (1253–1325)ni koʻzda tutadi.

9. Xizr – afsonalarga koʻra, «Obi hayvon» (tiriklik suvi)ni topgan va undan ichib, hamisha tirik yuradigan sirli karomatlar sohibi. Adabiyotda Xizr gʻoyibdan paydo boʻlib, yoʻldan adashgan musofirlarga koʻmak etuvchi ham deb tasvirlanadi. Xizr yashillik va idrok timsoli hisoblanadi. Bu yerda bir necha tashbih ishlatilgan. Shoir Xusrav Dehlaviyni ana shu Xizr paygʻambarga, Hindistonni qora tunga oʻxshatadi. Bunda xalqining rangi qora boʻlganiga hamda Xizr zulmat ichida hayot bulogʻini topganligiga ishora qilinadi. Xusrav Dehlaviyning ravon sheʼriyati ana shu afsonaviy hayot bulogʻiga nisbat beriladi.

10. Chashmai hayvon – tiriklik suvi chiqadigan afsonaviy buloq. Uni qora zulmat mamlakatidan Xizr qidirib topgan, deyilar.

11. Qaqnus – afsonaviy qush. Uning tumshugʻida koʻp teshiklar bor boʻlib, ulardan taralgan hazin ovozlardan musiqa yaralar emish. Navoiy «Lison ut-tayr» dostonida Qaqnusning goʻzal tasvirini beradi. Unga koʻra, Qaqnus Hindistonda boʻlar, baland daraxtlar boshiga in solar ekan. Bu qush umri boʻyi xas-xashak, choʻp, terib, katta xirmon yigʻar, hayotining oxirida shu xirmon ustida hazin ohang bilan sayrar ekan. Uning dilkash navosini eshitgan butun oʻrmondagi qush va hayvonlar yigʻilar ekan. Oxiri Qaqnus shunday alamli bir nola qilar ekanki, undan xirmonga oʻt tutashib ketar va shu oʻtda oʻzi ham yonib ketar ekan. Xirmon kuli ostidan yangn bir Qaqnus bolasi par yozib chiqar sekin-sekin parvoz qilib, yana oʻsha otasi shugʻullangan ishi – xas-choʻp terishga untab ketar ekan. Navoiy bu yerda Xusrav Dehlaviyni Qaqnusga, uning sheʼriyatidagi musiqiylikni, dil oʻrtovchi hazinlikni Qaqnusning sayrashiga oʻxshatadi.

12. «Mah to ba mohi» – aynan: «baligʻdan oygacha» degan mazmunii bildiradi. Bu ibora «erdan koʻkkacha» maʼnosida ishlatiladi.

13. Bu oʻrinda Navoiy Nizomiy Ganjaviydek ulugʻ shoir dostonlariga javoban «Xamsa» yozishlik oson ish emas, demoqchi boʻladi. Keyingi baytlarda shoir Nizomiyni filga, Xusrav Dehlaviyni ham garchi kichikroq esa-da, filga oʻxshatadi. Ularning shavkat va quvvatidan madad tilaydi. Uzini esa hayqiruvchi filga oʻxshatadi, u soʻz oʻrmonini egallab olishni orzu qiladi.

14. Bu bobdan boshlab, deyarli har bir bob shoirning soqiyga murojaat tarzida yozilgan asosan 2 baytli (baʼzan 3 bayt), agar taʼbir joiz boʻlsa, miniatyur «soqiynoma»lar berib boradi. «Bunday parchalar shoirning har bir bobda tasvirlangan voqea yoki muammoga munosabati, xulosasi hamda ichki kechinmalarini ifoda qiluvchi bir vosita – lirik lavhalardir» (Isoqov Yo. Navoiy lirikasining asosiy janrlari. Oʻzbek adabiyoti tarixi, II tom, 101-bet). Baʼzan esa shoir bu xildagi lirik chekinishlarda keyingi bobda qalamga olinadigan voqea yoxud masalalarga ishora ham qiladi. Bu yerda soqiyga murojaat qilib shoir: har ikki shoir (Nizomiy va Xusrav Dehlaviy) yodi uchun qoʻsh jom – ikki piyola qadah keltir. Uni ichib Jomiy mayining madhiga kirishay,– deydi.

15. Jomiy (1414–1492) – fors-tojik adabnyotining ulugʻ mu-tafakkir namoyandasi Abdurahmon Jomiyning nisbasi va taxal-loʻsi. Jomiy Navoiyning yaKin doʻstn, hamkori edi. Navoiy undan faqat adabiy va ilmiy jihatdangina maslahat olmay, balki va-zirlik lavozimi taqozosi bilan davlat

ishlarida, siyosiy va ij-timoiy faoliyatida ham maslahatlar olib . turadi. «1476– 1477 yillar orasida u Jomyni o‘ziga pir sifatida tanlagaa edi. Bu ularning dunyoqarashidagi yaKinliKii ko‘rsatuvchi eng xa-rakterli momentdir» (Hayitmetov A., Mirzaahmedo-v a M. Alisher Navoiyning hayot yo‘li. Q. Uzbek adabnyotn tarixi. II tom. 63-bet). Jomi£ o‘limidan keyin Navoiy uning xotirasiga bag‘ishlab maxsus «Xamsat ul-mutahayyirin» (Hayratlanganlar beshligi) asarini yozgan.

VII

1. Bu bob sarlavhasidan uning Abdurahmon Jomiy madhiga bag‘ishlangani ma’lum bo‘ladi.
2. Zindapili Jomi (XI–XII) – Jomda tug‘ilgan mashhur-mutasavvuf shoir Abu Nasr Ahmad binni Abdulhasanning laqabi. Uning taxallusi «Ahmadi Jomiy» bo‘lgan. Navoiy u bilan Abdurahmon Jomiyning taqqoslab, Nizomiy va Xusrav Dehlaviylarning she‘riyatdagi iqtidori ikki filcha bo‘lsa, Jomiyning kuchi yuz filcha, tasavvuf bobida esa Zindapilning o‘ziga teng, deya mubolag‘ali ta’riflaydi.
3. Naf‘yi vujud – tasavvuf istilohi –«o‘zlikni yo‘qotish” demakdir.
4. Ikki jaxon – bu dunyo va oxirat ma’nosida.
5. Olami kubro – aynan: ulug‘ olam, butun koinotni anglatadi. Tasavvufda esa inson, inson qalbi demakdir. Shoir Jomiy kamolotini nazarda tutmokda.
6. Maqsadi aqso – aynan: eng olis, qariyb yetib bo‘lmas maqsad; bu yerda inson va uning yuragi, qalbi mazmuniga ega.
7. Olami sug‘ro – aynan: kichik olam, tasavvufda esa bu dunyo ko‘zda tutiladi.
8. Bu va keyingi baytlarda Navoiy Jomiyning dengizga, uning asarlarini dengizdagi durlarga, qalamini gavhar sochuvchi, ichi shakar bilan to‘la nayshakarga o‘xshatadi. So‘ngra uni duo qilib, madhiyalar o‘qiydi.

VIII

Bu bobda Navoiy dostonni yozishga nimalar sabab bo‘lganini bayon etadi. Uning e’tiroficha, bu dostonni yaratish orzusi – tamannosi paydo bo‘lgach, bepoyon durru gavharlar dengiziga cho‘madi,. ya’ni ko‘p mutolaa qiladi, o‘ylaydi.

1. Qoqum xori ila naqb kelturmak – aynan: qoqum (ya’ni mayin junli) hayvonning tuki bilan chuqur qazimoq. Shoir bu iborani qiyin mashaqqat bilan amalga oshadi, degan ma’noda ishlatadi.
2. Zaruriy bo‘ldi avzoig‘a tag‘yir – aynan: uning avzoini o‘zgartish zarur bo‘ldi. Navoiy bu misrada o‘z asarini salaflar dostonidan boshqacha, farqli qilib yaratish fikri zarur tug‘ilganini bildiradi.
3. Navoiy «Farhod va Shirin» dostonini yozishga undagan sabablardan biri – o‘zining muhabbat sevgisi bo‘lib, bu ishqning alam va iztiroblari edi. Shoir keyingi baytlarda o‘z mahubasi, u tufayli o‘ziga yetishgan azobu uqubatlar bayonini beradi.
4. Baytning mazmuni – shoir ko‘ngil qo‘ygan mahubasining ovozasi Farang (Yevropa), Xito

(Koshg'ar) va Chin (Xitoy)ga ham yetib borgan edi, ya'ni G'arbda ham Sharqda ham ma'lum edi, demoqchi bo'ladi.

5. Baytning mazmuni – menda bu g'amdand aqlu hush qolmagan bir paytda g'oyibdan nido (orig.– surish) keldi, deydi. Keyingi baytlarda ana shu nidoni sharhlab shoir: Axir sen bu g'amlarga giriftor bo'lishdan avval qalaming o'tkirlashib qolgan, Xizrga o'xshab, qorong'i zulmatdan tiriklik suvini xalqqa sochgan eding ya'ni yaxshi asarlar bilan xalqni bahramand qilgan eding, deb yozadi.

6. Bu baytda «Hayrat ul-abror» rejalani, yozib tugatilgani aytiladi. Keyingi baytlarda Navoiyning mashaqqat bilan mehnat qilib, dur va javohirlarga to'la xazinaga erishgani, ya'ni ter to'kib ijod qilib, bebaho asarlar yaratgani ta'riflanadi.

7. Baytning mazmuni: g'oyibdan kelgan nido shoirni telbalikni vayronalarda qoldirib, yana bir ganj sori qo'l sunishga, yana bir kon qazishga, ya'ni yangi bir asar yozishga kirishishga da'vat etadi. Keyingi baytlarda kon qazish uchun Farhod bilan hamsuhbat bo'lish, uning qayroq toshida teshani tezlab olib, ish boshlash lozimligi maslahat ko'riladi.

8. Bu baytda so'z «Xamsa» dostonlaridan biri («Hayrat ul-abror») yozilgani, endi ikkinchisiga («Farhod va Shirin») kirishishi haqida bormoqda. 9. Hotif– g'oyibdan ovoz beruvchi.

10. Pir – aynan: Qari, kekxa; maj. biror diniy – ruhoni guruhning boshlig'i, rahbari, so'fiylar boshlig'i. Bu yerda shoir Jomiyi ko'zda tutadi.

11. Bu va keyingi baytlardan Jomiy ham birinchi hotif aytgaklarini ta'kidlagani, ularni shoir qabul qilgani va duo olib o'z hujrasiga ravona bo'lgani anglashiladi.

IX

1. Bu bob sarlavhasida Navoiy dostonini yozishga kirishar ekan, asarning rejasini tuzib olgani, turli afsonalar, tarixiy manbalarni ko'rib chiqqani, shu mavzuda yozilgan dostonlarda yo'l qo'yilgan xatolarni tuzatib, o'z g'oyalarini qay tarzda ifoda etimoqni niyat qilganini yozadi. Bunda u g'oyat obrazli qilib: «Ma'no nafosatlarini mato'ini g'oyibdan kelgan savdogarlardan hayotim naqdini berib, latofat uyining kelinchaklari uchun sotib olmoq va jon ipi va kiprik ignasi bilan namoyish va oro libosini tikib, bu bokiralar qadrlariga solib jilvalantirmoq»,– deya bayon qiladi (Navoiy. Farhod va Shirin. Nasriy bayon muallifi G'afur G'ulom, matni ayrim to'ldirishlar bilan qayta nashrga tayyorlovchi Hayitmetov A. 13-bet).

2. Bu baytning mazmuni: menga yulduzdek kulib turgan toleim yuqori manzil – «Xamsa»chilik yaratishdek yuksaklikdan joy tayyorladi. Keyingi baytlarda bu joyni farishtalar kelib o'z parlari bilan supurgani, osmon yulduzlaridan ko'z yoshi to'kib, u yerga suv sepgani haqida so'z yuritar ekan, shoir Sharq she'riyatidagi yopiq istiora san'atidan foydalanadi.

3. Sharqda maxsus majmar (mijmar) deb atalgan manqalga qora rangli daraxt cho'plari – udni tashlab, yoqimli hid taratish odati qadimdan mavjud. Hindistonning Qumor degan shaharida esa eng yaxshi ud bo'lar ekan. Bu baytda shoir ana shunga ishora qilmoqda. Keyingi baytlarda Navoiy qalamni yo'nib, yozishga kirishar ekan, saodat va iqbol kirib kelib uni muborakbod etganlari ta'riflanadi.

4. Bu baytda shoir «tuproq ko'tarsang, katta tepadan ko'tar», keyingi baytda esa «tuproq olsang oltin bo'lsin» kabi xalq maqollarini ishlatib, she'riyatdagi «irsoli masal» san'atini qo'llagan.

5. Nasri toyir–aynan: burgut; maj. burgutga o‘xshab ko‘rinuvchi. yulduzlar turkumining nomi. Uni «Uqob» ham deb yuritiladi. Bu yerda shoir doston yozishga kirishar ekan, hatto osmondagi yulduzlar turkumi – nasri toyir ham himmat qanotini qoqib gardun qorong‘uligida sayr qila boshladi, deydi.
6. Bu va keyingi baytlarda Navoiy yozilajak asari yangi bo‘lishi lozimligini, avval shu mavzuda yaratilgan dostonlarni takrorlamaslik kerakligini ta’kidlaydi. Boshqacha qilib aytganda, shoir o‘ziga asos maqsad qilib, adabiyotga yangilik berishni niyat qilib olganligini bildiradi. Bu sohada qalam tebratganlar nazm dengizidan ajoyib durlar qo‘lga kiritganini, lekin ancha oliy qimmat durlar hamon qolib yotganini bayon etib, ularni olib chiqish va o‘z dilrabo asarimga bezak qilish menga muyassar bo‘ldi, – deydi.
7. Bu bayt mazmunida Navoiy o‘z dostonining ranglarga boy, undagi voqealar ham, qahramonlar ham g‘oyat otashin bir tarzda, ta’sirchan qilib yaratilganligini bildiradi.
8. Bu va keyingi baytlarda shoir ushbu jomdan may ichganlar, ya’ni shu mavzuda doston yozganlarning barchasi Xusravning maddohi bo‘lib qoldilar. Ular uning mulkiga, rasm-rusmlari, qo‘shiniyu imkoniyatlarini Shabdez otining uchqurligiyu Borbad ismli xonandasining sayrashi, Shopur degan yaqinining uzluksiz hiyla-firiblari, Buzurg Ummid nomli vazirining xushomadgo‘yligi uning (ya’ni Xusravning) goh Maryam (Rum qaysarining qizi), goho Shakar (Isfahon go‘zali) ismli xotinlarni huzurida orom olishiyu Shiringa shohona oshiqlik izhor qilishini madh etdilar. Uni haqiqiy muhabbat oyini bo‘lgan dardu balo, azobu iztiroblardan begona bo‘lgan erka bir shoh sifatida talqin qildilar. To‘g‘ri, ular ora-sira Farhod haqida ham so‘z yuritdilar. Uni shunchaki tog‘lardagi bir toshyo‘nar qilib, Shirin vaslida yelib-yugurgani uchun Xusrav tomonidan o‘ldirilganini bayon qildilar, – deydi. Ko‘rinadiki, ularda Farhod obrazi epizodik xarakterga ega.
9. Bu baytda Navoiy o‘z salaflaridan boshqacha yo‘l tutganini, asos e’tibori bilan mehnatnoma (mehnat – mashaqqat, ranj, alam ma’nosida) mazmunini sharh etganligini uqdiradi.
10. Navoiy Farhod haqida hazin bir doston yaratib, unda Farhod va Shirinni tarannum etishni munosib ko‘rgani bu va keyingi baytdan anglashiladi. Binobarin, Navoiy o‘z salaflaridan butunlay boshqacha yo‘l tutadi. «Xusrav obrazini tamomil salbiy qilib beradi va hayot logikasiga mos deb topadi. Navoiy ekspluatator tabaqalarning kirdikorlarini, ularning ijtimoiy basharasinn fosh etishda o‘z salaflariga nisbatan juda oldinga ketdi, adabiyotda xalqchillikni har tomonlama chuqurlashtirib, gumanizm bayrog‘ini juda baland ko‘tardi» (Hayitmetov A. Navoiyning ijodiy metodi masalalari. 68-bet).
11. Ashraf – shu mavzuda qalam tebratgan shoir. Navoiy u haqda o‘zining «Majolis un-nafois» asarida quyidagilarni. yozadi: «Darveshvash va nomurodsheva kishi erdi. Va kiyiz bo‘rk ustiga qurchuq chirmar erdi. Va el bila dag‘i omizishi oz erdi. Ko‘prak avqot «Xamsa» tatabbu‘ig‘a sarf qilur erdi, to ul kitobni tugatur tavfiqi topti. Voqian o‘z xurdi holig‘a ko‘ra yamon bormaydur...» (Navoiy. Majolis un-nafois. Ilmiy-tanqidiy matn. 1961. 13-bet).
12. Navoiy bu mavzuda yana bir noma’lum shoir qalam tebratganini yozadi.
- Adabiyotshunoslikda Navoiy ko‘zda tutayotgan shoir XIV asr yarmilarida Shimoliy Ozarbayjonning Ardabil viloyatida yashab ijod qilgan Orif Ardabiliy bo‘lishi ehtimol, degan (Orasli N. Muxteser Azerbaychan edebiyati tarixi. I. 118 s.) masalani birinchi bo‘lib H.Orasli ko‘tarib chiqqan edi. Keyinchalik Orif Ardabilin va uning «Farhodnoma» asarini maxsus tadqiq etgan H. Orasli bu to‘g‘ridagi faraziyani tasdiqlovchi va ba’zi shubha uyg‘otuvchi faktlarni keltiradi (Orasli N. Arif Ardebili va onun «Ferhadname» poyemasi, 157–159-betlar).

X

Bu bob Sulton Husayn Boyqaro madhiga bag‘ishlanadi.

1. Shoh G‘oziy – bu yerda Sulton Husayn Boyqaro (1438–1506)ning laqabi, boshqa hukmdorlarga nisbatan ham qo‘llaniladi. 1469 y. dan umri oxiriga qadar Xurosonda hukmronlik qilgan Husayn Boyqaro Alisher Navoiyning maktabdosh do‘sti edi. U «Husayniy» taxallusi bilan she‘rlar yozgan, sohibi devon shoir ham bo‘lgan. Husayn Boyqaro qalamiga nasriy «Risolai Husayn Boyqaro» ham mansub. Unda Husayn Boyqaro Navoiyning lirik she‘riyatiga va «Xamsa»siga yuksak baho beradi, shunday ulkan san‘atkor, ulug‘ inson bilan bir davr, bir davlatda yashash baxtiga musharrafligidan, ayniqsa u bilan do‘st bo‘lganligidan shukronalar aytadi. Navoiy ham o‘zining «Majolis un-nafois», «Muhokamat ul-lug‘atayn» va devonlari debochalarida Husayn Boyqaro ijodini, uning o‘zbek tili va she‘riyati ravnaqiga qaratilgan faoliyatini alohida ta’kidlab o‘tadi.
2. Haydar – ayn. sher demakdir; payg‘ambarning kuyovi Alining laqabi. Shoir bu yerda jang maydonida Husayn Boyqaronn sherga o‘xshatmoqda.
3. Jamshid – Eronning afsonaviy shohlaridan. U qurol-aslaha, ipak va ranglar ixtiro qilgan, ulkan binolar qurdirgan ekan. Uning davrida odamlar farovon yashagan, xastalik nima, o‘lim nima bilmagan emish. Bunda kibr-havoga berilib ketgan Jamshidni jazolash uchun xudo istilochi Zahhokni yuborgan, u Jamshidni arra bilai ikki bo‘lib tashlagan emish. Badiiy adabiyotda ko‘pincha Jamshidning sehrli jomi qalamga olinadi. Go‘yo unda Jamshid o‘z zamonida istagan odam va joylarni ko‘ra bilar ekan. Navoiy Husayn Boyqaroni ana shu Jamshid taxtiga o‘tirgan deb ta’riflamogda.
4. Kayon – qadim afsonaviy Eron shohlari sulolasining umumiy nomi. Firdavsiy «Shohnomasi»da qalamga olingan Kayumars, Kayqubod, Kaykovus, Kayxusrav kabi shohlar shu sulolaga mansubdir. Shoir Husayn Boyqaroni ana shundagi oliy nasab shohlarniig jomidan may ichgan, – deyish bilan uning oliy nasabiga ishora qilmoqda.

XI

Bob Husayn Boyqaroning o‘g‘li Badiuzzamon Mirzo madhiga bag‘ishlanadi.

1. «Xalladallohu mulkahu va abbada davlatahu» – «Xudo mulkini va davlatini abadiy qilsin» (Shoh ismidan keyin aytiladigan yoki yoziladigan ibora).

Badiuzzamon Mirzo – Husayn Boyqaroning katta o‘g‘li. Otasi o‘lgandan keyin (1506) Xuroson taxtiga o‘tiradi va Shayboniyxon kelganda unga qarshi urushda mag‘lubiyatga uchrab (1507 y. 20 may), Shoh Ismoil safaviy huzuriga qochadi. Usmonli turk sultoni Sulton Salim Shoh Ismoil bilan urushib Tabrizni ishg‘ol qilgach (1514), Badiuzzamonni Istanbulga olib ketadi, U yerda ko‘p o‘tmay Badiuzzamon vabo kasalidan vafot etadi. Qabri Ayyub Ansoriy qabristonida.

Alisher Navoiy bu shahzodaga katta umidlar bog‘lagan edi. U bilan Sulton orasida nizolar paydo bo‘lganida Navoiy ularni murosaga keltirish uchun, o‘g‘ilning ota izmida bo‘lishi uchun tinmay harakatlar qilgan edi. Navoiyning «Munshaot» tarkibidagi qator maktublari, dostonlaridagi bag‘ishlovlar bu fikrga dalildir.

2. “Nasrun minalloh” – arabcha: yordam Oллоhdandir.
3. Birjis (Burjis) – Mushtariy – Yupiter sayyorasi. Bu baytda shoir shahzodani ta’riflab, uning

yuzini quyoshga, yuzidagi terlarni Zuhra va Mushtariylarga nisbat beradi.

4. Bog‘i nav – Hirot atrofidagi go‘zal bog‘lardan biri.

XII

Bu bob sarlavhasida Chin xoqonining ta‘rifi beriladi, uning befarzand ekani va Farhodning tug‘ilishi haqida so‘z ketishi bayon etiladi.

1. Adam shabistonidin vujud gulshanig‘a kelgani – aynan: yo‘qlik qorong‘i kechasidan borliq gulshaniga kelishi, ya‘ni dunyoga kelishi, tug‘ilishi.

2. Afridun – Faridun – qadimgi Erondagi peshdodiylar sulolasiga mansub podshoh. Navoiyning «Tarixi muluki Ajamda yozishicha, ba‘zi manbalarda uni Jamshid nabirasi, boshqalarida esa Taxmuras (Jamshidning aka yoki ukasi) avlodidan deb qayd qilinadi. Faridun zolim va odamxo‘r shoh Zahhokka qarshi temirchi Kova – Kovai ohangar isyoniga qo‘shilib Zahhokni o‘ldiradi. Navoiy Faridunni «yaxshi axloqli va odil» edi deb ta‘riflaydi. Faridun o‘zining xazina – boyligi bilan mashhur. Bu yerda shoir Farhodning otasi Chin xoqoni fazilatlarini Faridunga o‘xshatadi.

3. Qorun – nihoyatda katta boylikka ega afsonaviy shaxs, lekin u o‘ta xasis bo‘lgan emish. Diniy rivoyatlarga ko‘ra, u Muso payg‘ambar aytganlariga amal qilmagan, buning uchun xudo butun boyligi, xazina, saroylari bilan yer qa‘riga kiritib yuborgan emish. Badiiy adabiyotda Qorun davlatmandlik va xasislik ramzi kabi ishlatiladi. Bu yerda Chin xoqoni xazinasi Qorunnikidan yuz ming marta ortiq edi, deb ta‘riflanadi.

4. Kishvardih – aynan: mamlakat beruvchi. Bu bayt mazmunida «qaram», «tobe» ma‘nosida keladi.

5. Kishvarsiton – aynan: mamlakat oluvchi. Bu yerda «hukmdor» ma‘nosini anglatadi.

6. Bu va keyingi baytda shoir obrazli qilib: – davron xoqon barmog‘iga shunday bir uzuk taqdiqi, bu uzukning ko‘zida otashin la‘l parchasi yonib turgandek edi. Uning yuzida ishq sirlari yozilgan, ichida esa dard, alamlar tumori o‘yib bitilgan edi, – deydi. Navoiy shunday qilib, Farhodning dunyoga kelishidayoq uni ishq nuri va otashi bilan yo‘g‘rilgan, ana shu ishq iztiroblariga mahkum etilgan edi, deya o‘quvchilarini ogohlantirib o‘tadi.

7. Siyovush – qadimgi afsonaviy qahramon, Eron shohi Kaykovusning o‘g‘li. Firdavsiyning «Shohnoma»sida yozilishicha, uni pahlavon Rustam tarbiyalagan. Siyovushga o‘gay onasi Sudoba oshiq bo‘lup qoladi. Siyovush uni rad etganda Sudoba tuxmat qiladi. Otashparast (o‘tga, olovga tolpinuvchilar) odatiga ko‘ra, Siyovushning otasi uning pokligini isbotlash uchun oti bilan gulxandan o‘tkazadi. Shu ondayoq alanga gulshanga aylanadi. Siyovush Turonga, uning podshohi Afrosiyob panohiga qochadi. Afrosiyob qizi Farangizni berib, Siyovushni o‘ziga kuyov qilib oladi, lekin keyichalik saroydagi fitnalar natijasida undan badgumon bo‘lib, boshinn kestiradi. Sharq pozziyasida «Siyovush qoni» tushunchasi juda ko‘p uchrab turadi. Bu baytda shoir Farhodning pokligi, dard elining shohi ekanligini ta‘kidlash uchun go‘yo uni Siyovushning o‘t ichida sayr qilib yurganida tug‘gan farzandidek, deb ta‘riflaydi.

XIII

Bu bob sarlavhasida Farhodning dunyoga kelgach, chehrasida muhabbat izlari namoyonligi, ko‘ngli esa g‘amu dardlarga to‘la ekanligi, u shijoat bilan yigitlik mashqlarini o‘rganganligi bayon etiladi.

1. «Al-asmou tanzilu min as-samo» – arabcha: ismlar osmondan tushadi, demakdir.
2. Xush, xud, bexud, darxoʻrd, sarxush, noxush kabi «vov» yoki «zamma» bilan yoziladigan soʻzlardagi «vov»ni «vovi maʼdula», yaʼni «oʻzgartirilgan vov» deyiladi. Shu soʻzlardagi bu harfni «alif» (a)ga aylantirib, «xash», «xad», «bexad», «darard», «sarxash», «noxash» qabilida talaffuz qilish mumkin. Lekin yozuvda «vov» saqlanadi.
3. Bu va yuqoridagi uch baytning mazmuni: uning, yaʼni Yangi tugʻilgan goʻzalning (yuzida shohlik yogʻdusi, nuri) far koʻzga tashlanib turgani sababli bu nurdan yeru koʻk yorishib ketdi.. «Himmat», «Iqbol» va «Davlat» (bu soʻzlarning avvalidagi harflar « » « » «») yuz koʻrsatib, shu yogʻdudan ziynat topdilar.

Bu javharlar, yaʼni qimmatbaho maʼnolar goʻdakka taalluqli deb tushunilgach, ularni bir-biriga qoʻshilsa, «Farhod» () ismi -kelib chiqadi. Bu sanʼat Sharq poeziyasida muammo deb ataladi. Keyingi misrada yana shu muammo yoʻli bilan «yogʻdu» () ni bayt hodiysi (yaʼni) toʻgʻri yoʻlga soldi (ular birlashtirilib nom chiqarildi) va shahzodaga darhol «Farhod» nomi qoʻyilgani aytiladi.
4. Bu va avvalgi uch baytda Navoiy deydi, ishq goʻdakning pokiza zotini koʻrgach, «Firoq», «Hajr», «Oh» bilan «Dard» (arab yozuvida «Farhod» ismidagi qisqa «a» harfi ifoda etilmaydi, u «fatxa» orqali talaffuz qilinadi) soʻzlaridan birinchi harflarini birlashtiradi va «Farhod» ismini chiqaradi. Bu bilan shoir bu nomning yana bir tuzilish tarkibi va uning zimnidagi maʼnoni bayon etadi.
5. Mofizzamir– arabcha, aynan: zamiridagi; bu yerda «koʻnglidagi» maʼnosida kelgan.
6. Abjad – qadimgi arab alifbosining sirasini koʻrsatuvchi sakkizta shartli soʻzning birinchisi va shu uydirma soʻzlar birikmasining nomi. Bunday har bir harf maʼlum bir son qiymatiga ham ega boʻlgani uchun harflar tartibida alifbo emas, balki raqamlarning oʻsib borishi nazarga olingan. Oʻsha davrda, keyinlar ham maktablarda «abjad»ni maxsus taxtaga yozib, bolalarga harf tanitilgan va harflarning son miqdori yodlatilgan. Shoir shunga ishora qilmoqda.
7. Suho – Hulqar turkumidagi xira koʻrinadigan yulduzning «omi. Bu yerda shoir Farhodning merganligini taʼriflab, shunday xira Yulduzni ham nishonga ola olar edi, – deydi.
8. Turki falak – maj. Mirrih – Mars sayyorasi. Mirrih Sharq adabiyotida urush, jangchilik homiysi maʼnosida Bahrom ham deyiladi. Shoir Farhodning jangovarlik yarogʻlarini mohirlik bilan egallaganini maqtab, u oʻq otganda Mirrih ham ofarin oʻqiydi, demoqchi.
9. Alburz – El'burs togʻi. Shoir bu oʻrinda ham igʻroq sanʼatini ishlatib Farhod oʻz gurzisi bilan uning changini chiqarib yuboradi, deydi.
10. Bahrom – q. Mirrih.
11. Hut – aynan: katta baliq; maj. oʻn ikkinchi oftob burji (zodiak)ning nomi, fevralʼ–mart oylariga toʻgʻri keladi.
12. Asad – aynan: arslon; maj. oftob burjlaridan beshinchisining nomi, iyulʼ–avgust oylariga toʻgʻri keladi.

Bu va oldingi baytlarda Navoiy yana oʻsha igʻroq sanʼatini, aqlga nomuvofiq, hayotda mumkin boʻlmagan mubolagʻani ishlatadi. Farhod xanjariniig zarbidan Hutning bagʻri ezilib suvga aylanib ketishi, panjasi bilan Asadning boʻynini uzib olishi mumkin, deb taʼriflanadi.

13. Ro'yintan – aynan: bronza tanali; Firdavsiyning «Shohnoma»siga ko'ra, Eron shohlaridan Asfandiyorning laqabi. Uning tanasiga zarba yetkazib bo'lmaz ekan. Shoir Farhodning tanasini, uning kuchini Asfandiyordan ortiq deb ta'riflamoqda.

XIV

Bu bob sarlavhasidan Farhodning yigitlik chog'larida o'ynab-kulish o'rniga g'am-anduh chekib, bulbuldek fig'on qilishi, bundan diltang bo'lgan xoqon o'g'lini ovutish uchun to'rt qasr bino qilish rejasini tuzgani ma'lum bo'ladi.

1. Bu va avvalgi uch baytning mazmuni: nayrangboz o'yinchilar bevafo osmonga o'xshab ko'kning aylana muhri (bu yerda «muhri» nayrangbozlarning jomchalar ostida yashiradigan soqqalari ma'nosida ishlatilgan) o'g'irlagan edilar. Ular o'z nayranglarini ko'rsatar ekanlar, falak har lahzada o'n marta pand yer (ya'ni g'ayratlanar) edi. Ular tunni yoritib, kunduzni qorong'ilatar, suvdan o't yondirib, o'tdan suv chiqarib separ edilar. Shu'lali o'tdan isiriq ko'kartirib, o'rgimchakning toriga temirchining sandonini osib qo'yar edilar. Shoir bu o'yinchilar san'atinn kuy-qo'shiqlar shod eta olmagan, aksincha, uni yanada dardu g'am girdobiga solgan Farhodni biroz bo'lsa-da, ko'nglini ochish uchun namoyish qilinganligini g'oyat mahorat bilan ta'riflaydi.

2. Baytning mazmuni: yana bir yozlik qasr qurilsa, u nozu ne'matlarning bo'ston saroyi bo'lsa.

3. Baytning mazmuni: yana bir kuz fasliga moslab qasr qurilsa, uning bo'yoqlari xazon rangidek sarig' bo'lsa.

4. Baytning mazmuni: yana bir qishlik qasr qurilsa, unga oq rangli Xitoy matolari to'shasalar.

XV

Bu bobda Navoiy Xoqonning vaziri Mulkoro afsonaviy Eram bog'iga monand 4 qasr qurilishiga sarkor va me'morlar tayin qilib, ish boshlab yuborgani, Farhodning esa hunarmandlar san'atini tomosha qilib, toshtarosh Qoran ishidan hayratga tushib, uning san'atini o'rganish ishtiyoqida yongani bayon etiladi.

1. Eram – Eram, jannatga o'xshash go'zal va xushhavo bog'ning nomi. Uni Od qabilasidan afsonaviy zolim Shaddod barpo qilgan, deyiladi.

2. Qoran – dostonidagi toshtarosh ustaning nomi.

3. «Kan-naqshi fil-hajar» – arabcha: «toshga o'yilgan naqshdek» ma'nosini anglatadi.

4. Boniy – dostonidagi me'morning nomi.

5. Bu baytda shoir baland havoz ustidagi roza – binokor ustani falakdagi Zuhul yulduziga o'xshatmoqda. Navoiy bu to'rt qasr qurilishini shunday mahorat bilan tasvirlaydiki, ishning rejalanihidan to binolar qad ko'targunga qadar bo'lgan mehnat jarayonini hayotiy, real tarzda tasavvur qilish mumkin. Muhandisu me'mor, naqqoshu toshkesar, paxsachilaru g'ishtchilar, temirchilaru rassomlar, ishboshilaru pardozchilarni, ularning mo'jizakor mehnatini shoir alohida ta'riflaydi. Ayniqsa, ishning qizg'inligi, hamma o'z o'rnida muayyan ish bilan yonishi, yelib-yugurishi, mehnat jarayoni haqida katta, qaynoq mehr bilan so'z yuritiladi.

6. Ko'hi-Qofi – butun yer yuzini o'rab turadigan afsonaviy tog'ning nomi.

7. Shoir bu va keyingi baytlarda Farhodning Qoranning san'atiga qoyil qolib, uning tesha va toshga pardo beruvchi metini nima sababdan hech bir zarar topmay osonlikcha toshlarni yo'nib, o'yib gul va naqshlar solayotgani haqidagi savoliga Qoranning bergan javobini bayon etadi. Hamma gap ularni yasashda suv berishga bog'liq ekan, bu sirni esa dono usta hech kimga oshkor qilmas ekan. Farhod katta ishtiyoq va zavq bilan Qoran san'atini kuzatib turib o'rganib oladi hamda o'zi uning yonida astoydil ishga tushib ketadi.

XVI

Bu bob sarlavhasida Farhodning Qorandan toshyo'narlik, Moniydan naqqoshlikni, boshqa hunar va san'atlarni butun nozikliklari bilan o'rgangani, to'rt qasr qurilishi tugallanib, ularda Xoqon Farhod uchun bazmlar tuzgani haqida so'z ketadi.

1. Bu va avvalgi baytning mazmuni zilzila paytida tog' ostin-ustun bo'lib ketganidek, tun qorong'uligi chekinganida, qizil quyosh tog' ustida taxt qurdi. Subh – tong falakni marmarrang qildi. Quyosh osmon cho'qqisiga ko'tarilganda tomosha qilgani Jamshid (shoir Farhodni ko'zda tutadi) otlandi, ya'ni ertalab tong otgach, Farhod (yana Qoran san'atini ko'rgani) qurilishga otlandi.

2. Bu bayt mazmunidan: Farhod tosh yo'nish san'atini shu qadar egallab oladiki, yuzta Qoran uning qoshida shogirddek tuyilardi, – degan ma'no anglashiladi.

3. Qalamzan – naqqosh Moniy ko'zda tutiladi.

4. Korfarmo – aynan: ish buyuruvchi; bu yerda Farhod ko'zda tutiladi.

5. Navoiy har bir qasr bog'ida bir havz (hovuz) bunyod etilgani, ular har faslga monand qilib bezaklanganini yozadi.

6. Bayt ul-haram – aynan: xos uy, o'z ahli bo'lmagan kishilar kiritilmaydigan ichkari hovli; maj. Ka'ba. Bu yerda qasr Ka'badek pokiza va go'zal demoqchi shoir.

7. Ma'kulu mashrub – arabcha: yeyiladigan, ichiladigan (ya'ni yemish va ichmish) ma'nosida.

XVII

Bu bobda Farhodning to'rt faslda to'rt qasrda tuzilgan bazmlarda aslo ko'ngli ochilmagani, Xoqonning unga iloj qila olmaganini bayon etiladi.

1. Bu baytda obrazli qilib kunduz va kechaning barobar kelishi, Navro'z bayrami kunlariga ishora qilinadi.

2. Shoir bu baytda uning mazmunini to'laroq va latofatliroq ochish uchun «gulnor» so'zining ikki mazmuni, ya'ni anor gul va arabcha «nor» – o't, olov so'zi birikmasidagi «o'tli gul» ma'nosidan g'oyat o'rinni foydalangan. Bu san'atni Sharq she'riyatida «iyhom» deb ataladi.

3. Bu va keyingi baytda shoir daraxtni to'vusga, yaproqlarni esa to'tining patiga o'xshatadi, ba'zi yaproqlar qushning qovursun degan mayda patchalari obkash – eng ingichka tomirlardan suv shimsa, boshqasi Xizrqa o'xshash yashil rangli shohlik tojini boshi uzra qo'yanligini ta'riflaydi.

4. Baytning mazmuni: noranj daraxti (ya'ni apel'sin daraxti) oltindan xazina yaratib (ya'ni oltin rang mevalar solib), bargidan sariq libos kiyan edi.
5. Bayt mazmuni: shamol suv ichida oltin sochuvchilik qildi, (ya'ni) suv yuziga sarg'aygan xazon to'kdi.
6. Bu bayt mazmuni: xazon naqqoshi bog' sahnini oltin bilan qoplash (zarhal qilish) uchun bog'dagi (daraxtlarning) barglarini zarga aylantirar (ya'ni xazon qilar) edi.
7. Bu va keyingi 5 baytda Navoiy qish faslining g'oyat go'zal tasvirini beradi. Baytlar mazmuni: yel daraxtlar bargshsh sovg'ach, sovuq suv simobini marmarga aylantirdi. Havo ham bulutdan kulrang po'stin kiydi, bulut ham havoga simob sochdi. Qahraton qishning zargaridek, tiniq suv bolalariga kumush lavhalar tayyorlab berdi. Bulutdan tomgan har qatra suv sovuqning zo'ridan olamga marvarid donalari bo'lib yog'ilar edi. Ariqning suv olinadigan joyi halqumday bo'lib, sovuq uning og'zidan to'kilgan so'lakayini xanjarga aylantirdi. Osmon tundan ko'mir qilib, kechqurunlari unga shafaqdan o't yoqib turardi.
7. Bu va keyingi baytning mazmuni: sovuq issiqlikning haroratini kamaytirdi, olovdan uchqun uchirmay qo'ydi. O'tdan qolgan qiziq qo'ring sinjobchalik (ya'ni silovsin, mo'yi o'siq, olmaxon terisidan tikilgan po'stin) ham issig'i yo'q, yonib turgan shu'la esa oltoyicha (ya'ni, oltoy qizil tulkisining terisidan ishlangan po'stin) ham iliqlik bermas edi.
8. Bu va keyingi baytlarda Navoiy Farhodning yana o'sha kuydiruvchi dardli ohlar tortib, ano – g'am-alamlarga to'la jonni o'rtovchi nolalar qilgani, birov yig'lasa u ham zor-zor yig'lagani, el ozoridan ko'ngli ortig'roq ozor topgani..., birov ishqdan hikoya boshlasa, u takror-takror eshitishni istagani, hajrdan so'z boshlansa, ikki ko'zidan qonli yoshlar oqqani haqida yozadi. Xullas, Xoqon o'g'lini ko'ngli uchun nimaiki qilgan bo'lsa, xato ekanini tushunadi va bundan hayron qolib sarosimaga tushadi.

XVIII

Bu bob sarlavhasida shoir Xoqonning podshohlik tojini Farhodga bermoqchi bo'lgani, uning esa otasidan uzr so'rab rad etgani bayon qilinadi.

1. Bu baytning mazmuni: bu mamlakat ustida shohlik nog'orasini chalgan zot so'z sipohiga shunday tartib beradi. Bu yerda ushbu dostonni kuylayotgan shoir shunday hikoya qiladi, demoqchi.
2. Bu va keyingi baytning mazmuni: Burgut va Kuykanak (Ilvasin – mayda parranda ovlaydigan qushlarning bir turi)ni tutib, ovga solsalar uning ishini bunisi qila olarmidi. Agar arsa – shaxmat taxtasi bo'm-bo'sh qolsa ham undagi shoh donasi o'rnini baydaq – piyoda egallay olarmidi?! Bu so'zlarni Farhod Xoqonning toj taklifiga javoban aytadi.
3. Bu va keyingi 10 baytda Farhod uzrxohlik bilan: – men hali yoshman, vazifa esa ulug'. Shu choqqacha barcha ishlardan g'ofil, yolg'iz ayshu-ishrat bilan band edim. Endi shoh inoyat qilsa-yu men biror kichik xizmatga jiddiyroq mashg'ul bo'lsam, uning rivoji va kasodini tushunib yetsam, xatolarimni tuzatib turilsa, ma'lum tajriba orttirgach, har qanday hukm bo'lsa, bajonidil bajarsam, – deydi.

XIX

1. Oyinai Iskandariy – Iskandar oynasi. Afsonaga ko‘ra, Iskandar tomonidan temirga sayqal berib yaratilgan oyina. Go‘yo unda Jamshidning jomidagidek, shu asnoda bo‘layotgan narsalarni ko‘rsa bo‘lar ekan. Iskandar (356–323) eramizdan avval yashagan makedoniyalik Filippning o‘g‘li. Juda yoshligidanoq harbiy salohiyat paydo qilib, Eron, Arabiston, Hindiston va boshqa mamlakatlarni ishg‘ol qilgan. Badiiy adabiyotda Iskandarga bag‘ishlangan asarlar juda ko‘p. Jumladan, Nizomiy, Xusrav Dehlaviy, Jomiy va Navoiylarning maxsus dostonlari shular jumlasidandir. Ularda Iskandar qudratli hukmdor, ideal shoh timsoliga aylangan.

2. Badiiy adabiyotda «Iskandar oynasi» tushunchasi ko‘p ishlatiladi. Bu bob sarlavhasida shoir Xoqonning Farhodni o‘z xazinasiga olib kirgani, uning esa oltinu javohirlarga nazar solmay Iskandar oynasi bilan qiziqqani va oynada ajoyib narsalar ko‘ringani haqida yozadi. Bu baytda Navoiy inson tafakkuriga yuksak baho beradi. Farhod tilidan aytilgan misralarda inson nimaniki bunyod etishga qodir bo‘lsa, unga fikrlash zamirida erishadi, degan falsafiy tushuncha ifodalanadi.

3. Aflotun – Platon – asl nomi Aristotel' (mil. av. 428/ /427. Afina – 348/347) – qadimgi yunon faylasufi, antik falsafadagi ob‘ektiv-idealistik oqimning asoschisi. 407 yillarda Sokrat (Suqrot) bilan tanishib, uning eng yaqin shogirdi bo‘lib qolgan. Afinada mashhur faylasuflar maktabi – «Platon akademiyasi»ni yaratgan. Xamsanavis shoirlar Ivkandar atrofidagi olim, mutafakkirlar orasida Aflotunga ayricha o‘rin ajratgan-lar, uni donishmandlar rahbari sifatida ta’riflaganlar. Bu yerda Navoiy Iskandar oyinasini har biri Aflotunga teng keladigan 400 nafar dono olimlar yaratgan, deydi.

4. Bayt mazmuni: Xoqonning hikmati bo‘lgan bu ko‘zguda ajib bir tilsim yashiringandir.

5. Bu va keyingi baytlarda ko‘zguda yashiringan tilsimni ochish uchun uch manzilni o‘tish lozim: birinchisida ajdaho, ikkinchisida Ahraman, uchinchisida yanada mushkulroq sir bor. Ularni yengib o‘tilsa, to‘rtinchi manzil keladi, unda tog‘ va ichida g‘or bor. G‘orda Suqrot yashaydi. Agar u tirik bo‘lsa, barcha mushkullarni ochib beradi, agar olamdan o‘tgan bo‘lsa uning ruhiga sig‘inilsa, maqsad hosil bo‘ladi, degan mazmun bayon etiladi.

6. Buqrot – Gippokrat (mil. av. 460–375)–mashhur yunon hakimi, ilmiy tibbiyotning asoschilaridan biri. Uning «Kitob al-fusun» («Aforizmlar») nomli kitobi juda mashhur. «Gippokrat qasamyodi» – shifokor burchi va xulq-atvorining qisqacha ta’rifi shu olim qalamiga mansub deb hisoblanadi. Bu yerda Navoiy Suqrot hakimni bilimdon, donishmandlikda zamonasining Buqroti desa bo‘ladi, – deya ta’riflamoqda.

XX

Bu bob sarlavhasida Farhodning Yunon mamlakatiga borishga azm etgani, Xoqon Mulkoro bilan kengashib, Farhodni olib Yunonga qo‘shin tortmoqqa qaror qilgani bayon etiladi.

1. Baytning mazmuni: Bugun shoh (ya’ni Xoqon) zamonning eng aqlli kishisidir, uning porloq ko‘ngli davlat mash’alidir.

2. Dastur – bu o‘rinda «vazir», ma’nosida ishlatilgan.

3. Baytning mazmuni: qo‘shin to‘plakadigan vaqtini va joyni tayin qilib, tavochi har garafga bu haqda jar soldirdi.

XXI

Bu sarlavhada Farhodning maqsadlariga yo‘l topish uchun Xoqonning Yunonga qo‘shin surgani va u yerda mamlakat donishmandlari bilan birgalikda Suhaylo hakim g‘origa va barchalari Suqrot g‘origa yetishganlarini ma‘lum qiladi.

1. Suhaylo – bu ism Suhayl nomli yorug‘ yulduz nomidan olingan (ast. Konopus). O‘rta asr munajjimlari bu yulduz yaxshi ta‘sir ko‘rsatadi, deb biladilar. Bu yerda Yunondagi mashhur donishmand hakimning nomi. U ham Suqrot kabi g‘orda yashaydi.

2. Jomosp – qadimgi Eronning afsonaviy donishmandi va munajjimi. Uni Luqmonning shogirdi deb biladilar. Kelajak voqealaridan xabar qiluvchi «Jomospnoma» nomli kitobni shu donishmandga nnsbat- beradilar. Navoiy Suqrot g‘origa ketayotganlarga Suhaylo «Jomosp»dan Farhodga yulduzi baland degan xushxabar yetkazganini bayon qiladi.

3. Baytning mazmuni: maqsadim mamlakatlarni fath etish emas, balki tahlikali joylarni yengish edi.

4. Baytning mazmuni: abadiy saodat hamrohlik qilib Atorid yoniga oy bilan quyosh keldilar. Bu yerda Navoiy istiora san‘atini ishlatadi. U Suhaylo hakimni Atorid, Farhodni oy, Xoqonni esa quyosh deb atamoqda.

5. Bu va keyingi baytlarda Suhaylo tilidan – Jomospning o‘limidan keyin hakimlar uning aytganlarini yozib qoldirishlaridan menga ayonki, ming yildan so‘ng Chindan Yunonga bir Farhod degan yigit keladi. U ancha qiyinchiliklardan so‘ng Iskandar tilsimini ochadi. Ammo ungacha Farhod ajdarni o‘ldirishi kerak, shunda bebaho xazina chiqadi. So‘ngra devni (ya‘ni Ahramanni) qatl etishi kerak, buni bajarganda Sulaymon payg‘ambarning uzugini qo‘lga kpritadi. Tilsimni ochganida Jamshid jomiga ega bo‘ladi. Bularnn Farhod Xoqonga bag‘ishlasin, unga esa Suqrotni ko‘rishi va Iskandar oynasi kifoyadir, – deydi.

6. Sulaymon hotami – Sulaymon – Tavrot bo‘yicha Solomon podshoh, islomda Sulaymon payg‘ambar. Diniy rivoyatlarga qaraganda, unga xudoning muqaddas, yashirin va sirli ismi ma‘lum bo‘lgan va bu so‘z (ismi a‘zam) uning hotamiga – uzugiga naqshlangan – o‘yib yozilgan ekan. Bu uzuk vositasida Sulaymon faqat odamlarga emas, balki hayvonlar, hasharotlar, insu jinslarga ham o‘z hukmini o‘tkaza olar ekan. Sharq adabiyotida uning Sabo (Navoiyda Saibo) diyori malikasi Bilqis bilan oshiq-ma‘shuqligi hamda sehrli uzugi qalamga olinadi. Navoiy o‘zining «Tarixi anbiyo va hukamo» asarida Sulaymon haqidagi rivoyatlarga keng o‘rin ajratadi (q. Alisher Navoiy. Asarlar. 15-tom, 224–231-betlar).

7. Samandar – mayda bir jonivor. Afsonalarga ko‘ra, u olovda tug‘ilib, olov ichida yashar emish. Bu yerda Suhaylo hakim Farhodga ajdar bilan olishuv paytida o‘t-olovdan saqlanish uchun bir idishda samandar yog‘ini beradi. Undan badan va qo‘llarga surkalsa, o‘t ta‘sir qilmasligi bayon etilgan.

8. Bu va keyingn 5 baytning mazmuni: tilsimni qanday ochish haqidagi barcha aziz chin so‘zlar bir kumush taxta ustiga yozilgan bo‘lib, u dev bo‘yniga osig‘lik turadi. Undagi tilsimdan Jamshid jomini topasan. Jom atrofidagi Iskandari Rumiylar naqshlab ketgan yozuvlarni o‘qisang Suqrot hakim haqidagi ma‘lumotlarni bilib olasan.

9. Baytning mazmuni: Unga (ya‘ni Farhodga) bu xil ishlarni tushuntirgach, Suhaylo jonini Tangriga topshirdi.

XXII

Bu bob sarlavhasidan Farhodning ajdaho vodiysiga borgani, uni tor-mor qilib, ajdaho g'oridan Afridun xazinasini topgani va barcha boylikni otasi va qo'shiniga sovg'a qilgann ma'lum bo'ladi.

1. Bu va keyingi bayt mazmuni: Qaraganda uning (ya'ni ajdahoning) ikki ko'zi xuddi neftning o'tli bulog'idek edi. Burun teshiklari vahshat tandiriga, balki neft' mo'risiga o'xshardi. Shoir bu yerda mubolag'a san'atini qo'llab, ajdahoning dahshatli qiyofasini tasvirlamoqda.
2. Bu va keyingi bayt mazmuni: Farhod chaqqonlik bilan osmon kamalagidek yoyiga nayzadek o'tkir o'qni joyladi va ajdar og'ziga shunday otdiki, hatto gurdi anjum – yulduzlar pahlavoni Mirrix hayratlanib uning qo'lini o'pdi.
3. Bu va keyingi ikki bayt mazmuni: bu g'or osmon kabi yumaloq, agar uning markaz nuqtasini aniq topa olsang, u yerda qora tosh ko'milgan, toshning vazni ming botmondan og'iridir. Qiliching uchi bilan atrofni ochib, qo'llaring bilan uni o'rnidan qo'zg'at.
4. Zulfiqor – hazrat Alining ikki damli, g'oyat keskir afsonaviy qilichi. Shoir bu yerda Farhodning ajdaho g'ori ichida topgan xazinasidagi bir qilichni Zulfiqorga o'xshatmoqda.
5. Bayt mazmuni: uning (ya'ni qilichning) yonida qubbasida falak quyoshidek porloq bo'lgan bir qalqon bor edi.

Keyingn baytlarda shoir qalqon qubbasida Sulaymon o'z uzugidagi kabi ismi a'zam o'ydirgani, qilichda ham bir ism yozilgan bo'lib, qilichning o'tkirligi o'shandan ekanligi va qilich gunohsizlarga zarba yetkazmasligi, yomonlarni, yovuzlarni esa ayovsiz ikkiga bo'lib tashlashi haqida fikr yuritadi.

XXIII

Bu bob sarlavhasi Farhodning Ahraman nomli dev yashaydigan o'rmonga ot surgani va uni o'ldirib, Sulaymon uzugini qo'lga kiritganidan darak beradi.

1. Rustam – Firdavsiy «Shohnoma»sidagi bosh qahramonlardan. U Zolning o'g'lidir. Rustamning dunyoga kelishi va unga ism qo'yilishi haqida Firdavsiy shunday hikoya qiladi: Zolning xotini Rudoba og'ir homila ko'taradi. Oy-kuni yaqinlashganida dard boshlanishi bilan hushidan ketadi. Sarosimaga tushgan Zol afsonaviy qush Simurg' vositasida jarroh topib keladi. Jarroh onaning yonini kesib, bolani oladi. Hushiga kelgan Rudoba farzandini ko'rib xursand bo'ladi va oh tortib (ya'ni azobu dardlardan xalos bo'ldim ma'nosida) «Rustam» – deydi. Onaning og'zidan birinchi chiqqan ana shu so'zni bolaga ism qilib qo'yadilar. O'zining bahodirligi, adolatparvarligi va to'g'riligi bilan Sharq adabiyotida an'anaviy obrazga hamda mardlik ramziga aylanib ketgan. Bu yerda Navoiy Farhodning Ahramanni o'ldirganini Rustamning Mozandaronda Arjang devni tor-mor qilganiga o'xshatmoqda (Bu haqda qarang: Firdavsiy. Shohnoma. 1 kitob. Oltinchi sarguzasht, Sh. Shomuhamedov tarjimasini, 353– 357-b.).
2. Mozandaron – Erondagi tarixiy viloyat. IX–XII asrlar manbalarida Tabariston nomi bilan yuritilgan.
3. Baytning mazmuni: Rustamdek qasr tomon yurdi. Eshikda raxshini mahkam bog'ladi. Baytdagi raxsh so'zi Rustamning afsonaviy otining nomiga ishora bo'lib, bu yerda shoir istiora san'atidan istifoda etadi.
4. Bu baytda Navoiy Ahramanni o'ldirgach, uning qasriga kirib borishi, qasr ichida toza, hali

inson bolasi ko‘rmagan bir uyga yuzlanishi haqida yozib, g‘oyat go‘zal tashbih ishlatadi – uying orasta, tozaligini ginasiz odamlarning ko‘ngliga o‘xshatadi.

Keyingi baytlarda Navoiy uyda Farhodning yoqutdan ishlangan qandil ko‘rganini, uning ichiga yashirilgan Sulaymon uzugini topganini va qandilga «kingaki bu uzuk muyassar bo‘lsa, unda yozilgan ismni o‘qiganida g‘oyibdan ovoz kelib Iskandar tilsimi sirlaridan xabardor etadi», – deb hikoya qiladi.

5. Bu baytda Navoiy tashbih san‘atini ishlatib qandil shu‘lasini Mushtariyga, yorug‘ini esa sham‘i xovariy – sharq sham‘i, ya‘ni quyoshga o‘xshatadi.

6. Bu va keyingi baytning mazmuni: osmon Rustami quyosh qilichini ko‘tardi va zamon Oq devining bo‘yniga soldi. Uni mushkul holga solib, halok etdi, devning ohi – faryodi esa jahonni qorong‘i qildi. Shoir bu baytda: xudo quyoshning nurlari bilan kunduzni tugatdi, g‘ira-shira tushdi va hamma yoqni tunga cho‘ktirdi, degan oddiy fikrni istiora san‘ati vositasida juda obrazli qilib bildiradi.

XXIV

Bu bob sarlavhasi Farhodniig Suqrot tog‘i tilsimini ochishga otlangani, bir buloq boshida Xizr bilan uchrashgani va uning ta‘limi natijasida dunyoni ko‘rsatadigan jomni qo‘lga kiritgani haqida ma‘lumot beradi.

1. Bu va keyingi ikki baytning mazmuni: (Farhodning) qarshisida osmondek keng ko‘kalamzor ko‘rindi, uning o‘rtasida quyosh yanglig‘ buloq obi hayot chiqarib turar, bu suvning har qatrasini jondek (yoqimli) edi. Qirg‘og‘ida ko‘k bilan teng bir daraxt bor edi. (Buloq) suvinn tiriklik suvi, (daraxtni) Xizr payg‘ambar desa bo‘lar edi. Shoir bu yerda Xizrning obi hayvon – tiriklik suvi topgani haqidagi rivoyatga ishora qiladi.

2. Navoiy xalq kitoblari, sarguzasht adabiyot an‘anasiga ko‘ra Xizr tilidan Farhodga tilsimni ochish uchun qayerga, qanday qilib necha ming qadam yo‘l bosish, yo‘lda nimalarni yengib o‘tish lozimligini bayon etib kelib, bu baytdan boshlab temir jisimli paykar – haykalni tasvirlaydi. Navoiy yozadi: u odamga juda ham o‘xshar, qo‘lida o‘tkir o‘q tortilgan temir yoyni ushlab turar edi. Boshidan oyoq sovutga o‘ralgan bu temir odam ich-ichidan yonib turardi.

Ko‘rinadiki, qanchalik hayratlanarli bo‘lmasin XV asr Navoiysi hozirgi davr tushunchasidagi robot tasvirini yaratgan.

3. Bu va keyingi baytning mazmuni: eshik ochilgan zamoniyoq, sado o‘chdi (Farhod ko‘rgan darvozasinn ochish uchun Xizr o‘rgatganidek belgilangan bir toshni qattiq tepganida baland sado chiqqan edi) haligi sovutli haykal yoyiga o‘q tortib chiqib kela boshladi. Buning ustiga yana yuzta sovut kiygan (haykallar) o‘q otmoqqa tayyor edi.

4. Shid – xurshed, quyosh demakdir.

5. Bu va keyingi to‘rt baytning mazmuni: (Farhod) eshik ochib-ichkariga qadam qo‘ygan edi, uying toqida porlab turgan bir jom ko‘rindi. Yorqinlikda quyoshdek, balki Jamshid jomidek edi. U go‘yo jahon ichidagi quyoshdek porlab, jahonni o‘zida aks ettirib turgan ko‘zgu edi. Unda sirli hayot va dunyoning holati ravshan ko‘rinib turardi. Tashqari tomonida yerning markazi, ichida esa to‘qqiz falak aylanasi jilva etardi.

Navoiy tasvirlagan bu «Jomi Jam»ning tasviri ba'zi belgilari bilan «ma'lum darajada o'sha globus va kartalarni eslatadi» (Hayitmetov A. Tabarruk izlar izidan. 63-bet).

XXV

Bu bob sarlavhasida Farhodning Xoqon va Mulkoro bilan birga Suqrot hakim bilan uchrashganlari va uni topishda jahonni ko'rsatuvchi jomidan foydalanganlari ma'lum qilinadi.

1. “Koniyan minkon” – arabcha: kon boyligi kondan, degan ma'noni bildiradi.
2. Sayrafiy – arabcha: «sarrof» so'zidan, zarshunos, qimmatbaho toshlarni baholovchi.
3. Bu va keyingi baytda, tongni Suqrotga, nur uning jamoliga, quyosh usturlobga, osmon qog'oz varag'iga o'xshatilib, shu bobning o'ziga muvofiq va boshqa boblardagidan tamoman farq qiladigan tong tasvirini beradi (Rustamov A. Navoiyning badiiy mahorati. 131).
4. Bu va keyingi baytlarda Navoiy Suqrot yashaydigan joyning manzarasini beradi. U g'oyat quyuq bo'yoqlarda obrazli qilib juda baland mahobatli, o'rkachli tog', unda o'sib yotgan ulkan daraxtlar, tog' cho'qqilaridagi qorlaru, uning bag'rida yurgan hayvonlar, chashmalaru g'orlar, daryolarni ta'riflaydi. Bu shoirning peyzaj tasviridagi romantik uslubiga yorqin misoldir.
5. Sidra – stinchi osmondagi afsonaviy daraxt.
6. Payg'ora – g'or.
7. Usturlab (astrolyabiya) – Sharq astronomiyasida quyosh va yulduzlarning yuksakligini o'lchaydigan asbob. Bu yerda shoir Suqrot g'oridagi o'rgimchaklarni shu asbobga o'xshatmoqda.
8. Bu va keyingi baytlardan ma'lum bo'lishicha, Suqrot Xoqonga ikki javhar inoyat qiladi: biri – uning umri uzun bo'liishi, ko'p o'lkalarni fath etishi, behad boyliklarga ega bo'lishi haqidagi bashorat; ikkinchisi – bir muhra (soqqaga o'xshagan narsa) bo'lib, xastalik yuzlanganda og'izga olib aylantirgach, suvini yutilsa, dard chekinadi, kuch-quvvat paydo bo'ladi, odam yasharib ketadi.
9. Bu bayt mazmunida Suqrot Mulkoroga: – oldingizda bir xatar bor, u anosirning (arabcha: to'rt unsur bo'lib, suv, o't, shamol va tuproq) ikkitasi – shamol va suv tufayli yuz beradi, deyiladi.
10. Nuh – diniy aqidalarga ko'ra, juda uzoq umr ko'rgan payg'ambar, uni ba'zi manbalarda Odami Soniy (ya'ni ikkinchi Odam Ato) ham deyiladi. Rivoyatlarda keltirilishicha, Nuh davrida 40 kecha va 40 kunduz sel yog'adi va butun dunyoni tutib ketadi. Shunda u o'z yaqinlarini, tarafdorlarini va har hayvondan bir juftdan kemaga solib oladi. Dunyo suvga g'arq bo'ladi, yolg'iz Nuh kemasi omon qoladi. Toshqin chekilganda Nuh kemasi Ararat tog'ining bir cho'qqisida qoladi. Go'yo Nuhning o'g'illari dunyodagi asosiy qabilalarni yaratgan emishlar. Shoir bu o'rinda Suqrot tilidan Farhodga qarata garchi hayoting Nuh umricha bo'lsa ham o'lim barhaq, deydi.
11. Majoziy ishq – zohiriy insoniy ishq.
12. Haqiqiy ishq – tasavvufda Xudoga bo'lgan muhabbat nazarda tutiladi.
13. Baytning mazmuni: Farhod undan ayrilib faryod chekdi, u esa Sulayho kabi uzun yo'lga

tushdi. Ya'ni Suqrot ham Suhaylodek hayotdan ko'z yumdi.

14. Bu misra ikki ma'noni anglatadi: birinchisi – quyoshdek porloq Suqrot dafn etildi; ikkinchisi – quyosh botdi, kun qaytdi.

15. Luqmon – ba'zi tarixiy manbalarda payg'ambarlar, ba'zilarida esa hakimlar sirasida keltiriladi. Rivoyatlarga qaraganda, rangi qora xabash bo'lgan. U kimningdir quli bo'lib, ozod bo'lishi haqida bir qancha rivoyatlar bor ekan. Jumladan, Luqmonning xojasi – qo'y so'yib yaxshiroq a'zosini pishirib kel deb buyuribdi. Luqmon qo'yning yurak va tilini keltiribdi. Boshqa safar xojasi – qo'y so'yib yomonroq a'zosini pishirib kel, – debdi. Luqmon yana yurak va tilni keltiribdi. Xoja buning ma'nosini so'raganda Luqmon debdi: ko'ngul noloyiq fe'l-atvordan, til keraksiz so'zlardan beri bo'lsa ulardan yaxshiroq a'zo yo'qdir, agar bo'lmasa, ulardan yomonrog'i yo'qdir. Luqmon hikmatlaridan 4000 tasi yig'ilgan ekan. Shundan ikkitasini doim yodda saqlab ikkitasini unutish kerak emish. Chunki avvalgi ikkisi – o'zi qilgan yaxshiliklar, keyingi ikkitasi boshqalar qilgan yomonliklar haqida emish. Qadimgi manbalar Luqmon bilan bog'liq ba'zi rivoyatlarni mil. av. VI asrda yashagan yunon masalchisi Ezopga nisbat beradilar.

Shoir bu yerda Luqmonning xabashligiga ishora qilib, majoz yaratadi va tun qorong'iligi haqida fikr yuritadi.

XXVI

Bu bob sarlavhasida Farhodning o'z mamlakatiga qaytgani va oynada Arman vodiysi va Shirin jamolini ko'rib hushidan ketgani bayon etiladi.

1. Bu baytda shoir ot ustidagi go'zal Shirin xatti-harakatini shatranj donalari (shaxmat) va ularning yurishlariga o'xshatib go'zal obraz yaratadi: U go'yo quyosh bilan shatranj o'ynayotgandek ruh va ot bilan yurib, uni – quyoshni har soatda yuz marta mot qilar edi.
2. Bahrom – dostonda vazir Mulkoroning o'g'li, Farhodning emikdoshi va yaqin sirdosh do'sti.
3. Bu va keyingi ikki bayt mazmuni: (qayta hushiga kelgan Farhod yana ko'zguga qarasa) uning yuzi avvalgidek qorong'i edi. Uni yasagan donishmand shunday tilsim ishlatgan ediki, ko'zguga qaragan odam qanday shakl ko'rsa, keyin boshqa ko'rinmas, tilsimi buzilib qolar edi.
4. Bu va keyingi bayt mazmuni: (Farhod) hamma narsani o'ylab ko'rgach, aql qonuni bilak ishga kirishmoqcha bo'ldi; lekin u bilmadiki, ishq bedodlik qilsa, yuzlab aql va bilimning qonun-qoidalari barbod bo'lib ketadi.

XXVII

Bu bob sarlavhasida Farhodning ishq o'tinn yashira olmagani, rangi sarg'ayib ketganidan hakimlar dengiz sayohatini maslahat ko'rganlari bayon etiladi.

1. Baytning mazmuni: har qanday odam ko'rsa, ma'lum qilar ediki, bu xoro – toshni, o't – olov mum qilib yuboribdi. Shoir bu yerda istiora san'atini ishlatgan, «xoro» so'zidan Farhod ko'zda tutiladi.
2. Bu va keyingi bayt mazmuni: (Farhodga) shunday holatlar yuz bergan ekan (ya'ni uning rangi sarg'aygani, harorati ko'tarilgani va h. k.), ular dimog'ining yubsi'a – qurishiga sabab bo'lgan. Endi mizojini harorat va qurishlik zabt etibdimi, uning iloji dengiz (ya'ni teskari, zid – dimog'ni

yumshatish, haroratni tushirish) – muolajadir.

3. Sharʼiy – uzunlik oʻlchovi, bir sharʼiy – 2–3 km.

Bu va keyingi bayt mazmuni: (Farhod dengiz sayohati taklifini eshitgach) dengizdek qalbi joʻshib ketdi, ogʻzi kema ogʻzidek ochildi, lekin soʻzsiz edi. Xayoli dengiz mavjlariga zanjirdek ulanib, ularga yana yuz ming xayollar ulandi.

XXVIII

Bu bob sarlavhasida Xoqon va Farhodning katta kemaga tushib, dengizda suzishlari, qattiq shamol koʻtarilib kemani choʻktirib yuborgani, Xoqon va Mulkoroni toʻlqinlar Chinga tashlagani, Farhodning esa dengizda bir taxta ustida qolib ketgani bayon etiladi.

1. “Va izar-bihoru fujjirat” – arabcha, (agar) dengizlar toʻlib-toshsa maʼnosida.

2. «Va izar – jibolu suyyirat» – arabcha, (agar) togʻlar siljisa maʼnosida.

3. Baytning mazmuni: (Kemalarning) uchi osmondagi Hut (baliq) va Savr (hoʻkiz) sanchigudek, tubi ham yer ostidagi hoʻkiz va baligʻni yanchigudek edi. Shoir bu yerda ilmi nujumga koʻra Hut (Baliq) va Savr (Hoʻkiz) deb ataluvchi quyosh burjlariga hamda qadimgi diniy eʼtiqodga binoan yer goʻyo katta hoʻkizning, hoʻkiz esa baliqning ustida turadi, degan aqidaga ishora qilmoqda. Kemaning uchi va tubini baland va chuqurligini bu xilda taʼriflash sheʼriyatidagi «gʻuluv» sanʼatiga yaqqol misoldir.

4. Jirmi xok – yer kurrasi. Shoir dengizdagi kemalar va odamlarni qorasi yer kurrasidek tuyilardi, deydi.

5. Dalv – ilmi nujumda oʻn ikki burjdan oʻn birinchisi. Bu yerda shoir dengizdagi baliqlarning suv ichishini osmondagi Hutning falak burjidan suv ichganiga oʻxshatadi.

6. Baytning mazmuni: suvning mavji goʻyo simdan toʻqilgan sovutu uni (baliq) omburdek ogʻzida tutib ketayotgandek edi.

7. Baytning mazmuni: qorongʻilik tushdi, dengizning ham dahshatli toʻlqinlari mayda mavjlarga aylandi. Shoir bu oddiy fikrni shunday oʻxshatishlarda beradi: Tun qora poʻstini (kish) ostida oq rangli mayin moʻyna poʻstin kiygan (qoqum) kunni-yashirganida, dolgʻalar (talotum)ni dengiz silovsin (sinjob), (yaʼni mayin moʻyi oʻsiq olmaxon) qildi qoʻydi. Baytdagi «kish», «qoqum», «sinjob» soʻzlari «istiora» sanʼatiga binoan «qora poʻstin», «oq moʻyna poʻstin», «mayin» («mayda») soʻzlari oʻrnida-ishlatilgan.

8. Shoir bu ikki misrada «mohiyat» va «kamohi» soʻzlarida soʻz oʻyini qilgan. Mohiyat arabchada «haqiqat» maʼnosida kelganidek, tojikcha baliq maʼnosida boʻlgan «mohi» soʻziga nisbat berilganda. ««baliqligʻi» maʼnosini ifoda qiladi, shuningdek: «kamohi» soʻzi arabchada «oʻzicha» va «tagi tubigacha» demak boʻlganiday, arabcha oʻxshatish harfi «k» bilan tojikcha baliq maʼnosida boʻlgan «mohi»dan qoʻshma soʻz qilib olganda ham «baliqday» degan maʼnoni beradi. Shoir mana shu ikki soʻzni, shu ikkala maʼnoda ishlatgan va har ikkala maʼnoda sheʼrning mazmuni toʻla chiqqan» (izoh S. Ayniyniki. Q. Alisher Navoiy. Xamsa, Toshkent, 1941, 111-bet).

9. Shoir bu misrada Suqrotning yel va suv xatari haqida aytganlariga ishora qilmoqda.

XXIX

Bu bob sarlavhasida Farhodning taxta ustida Yaman mamlakati tomon suzib borib, savdogarlar kemasidagilarni xalos qilgani, kema qaroqchilar hujumiga uchragani, Farhod ularni yenggani va Shopur bilan do‘stlashgani bayon etiladi.

1. Yaman – Arabiston yarim orolining janubidagi mamlakat.
2. Shopur – Nizomiyda bu obraz Xusravning qissaxoni, Shirin bilan Xusrav munosabatlarida vositachi, ko‘makchi sifatida talqin qilingan. Xusrav Dehlaviyda ham Shopur Xusrav bilan birga yuruvchi, unga turli ajoyib-g‘aroyibotlar hikoya qilib yupatib yuruvchi shaxs. Xusravga Shirinning rasmini ko‘rsatib, Armaniya o‘lkasiga birga ketgan ham Shopurdir. Navoiyda esa Shopur Farhod bilan tasodifan uchrashib sodiq do‘stiga aylanib qolgan, mohir naqqosh va insonparvar shaxs sifatida talqin etiladi.
3. Toyif– Hijozdagi bir shahar nomi.
4. Qorurai naft– neft' solingan shisha idish.
5. Furza– arabcha: ko‘rfaz, qo‘ltiq.
6. Yaman o‘zining tabiiy boyligi aqiq (qimmatbaho qizg‘ish tosh, haqiq ham deyiladi) bilan mashhur bo‘lgan. Shoir bu baytda Yamanda dengiz qaroqchilaridan qutulganlari sharafiga savdogarlar uyushtirgan bir bazmda shu qadar toza may (mayi nob)lar tortildiki, Yamanda hatto aqiqlar ham bunchalik serob emas, demoqchi bo‘ladi.
7. Na’li bozguna urdi – maqol tarzidagi ibora bo‘lib, aynan: na’l (taqa shaklidagi tamg‘a)ni teskari qoqmoq; maj. chalg‘itish, alahsitish demakdir. Shoir el qatori o‘z kori holi bilan mashg‘ul yurgan Farhodning ishini taqdir teskarilab, chappalashtirib yubordi, deydi.

XXX

Bu bob sarlavhasi Farhodning Shopur rahnamoligida Yamandan Arman mamlakatiga jo‘nagani, Armaniyada tog‘ qaziyotganlarning og‘ir mehnatini ko‘rib, ularga ko‘maklashib ishga tushib ketgani va bu haqda Mehinbonu va Shiringa xabar yetgachi haqida darak beriladi.

1. Bu va avvalgi bayt mazmuni: lekin tosh shu qadar qattiq ediki, yuz marta tesha urilsa ham foydasiz, bir no‘xatchalik, no‘xat u yoqda tursin, ko‘knori urug‘ichalik ham tosh uchmas, kesilmas edi.
2. Qori – uzunlik o‘lchovi, quloq.
3. Ruhul-amin – arabcha: ishonch ruhi. Shoir bu yerda tog‘ qazuvchilarning Farhodga unda oliy sifatlar ko‘rib murojaat qilishlarini ta’riflaydi. Bu va keyingi baytda shoir qator sifatlash san’atini ishlatadi: (she’r ilmida buni «sifatchini» deb ataladi) ruh ul-amindek pok gavhar, malak, oliy guhar va h. k.
4. Hisn – kadimgi yahudiylar yashagan Madinaga yaqin qishloqning nomi. Bu so‘z asosan panohgoh qo‘rg‘on, istehkom, qal’a ma’nosida ishlatiladi. Shoir bu yerda Mehinbonu saroyini ko‘zda tutmoqda.
5. Ba’zn tadqiqotchilar Mehinbonu Shirining ammasi, deb yozadilar. Bu baytda u Shiringa xola

(xoharzoda – opa yoki singilning farzandi) ekanligi aniq aytiladi.

6. Ayn ul-hayot – ayn. hayot bulog‘i. Bu yerda shoir ta’rificha, Shirin kelib, ko‘ngil ochib ketadigan buloqning nomi.

7. Yigoch– yog‘och, bu yerda uzunlik o‘lchovi ma’nosida bo‘lib, bir yig‘och – taxminan sakkiz km.dan ortiqroq.

8. Baytning mazmuni: mashaqqat zo‘rligadan yigitlarni ko‘rganlar chol (qori–qari), deydi, lekin qazilgan yer esa ikki-uch yuz quloch (qori) keladi. Shoir bu yerda «tajnis san’atidan istifoda etadi.

9. Baytning keyingi misrasida shoir foydasiz va imkonsiz ish uchun urinishning behudaligi haqida so‘z yuritadi. U «Ohani sard kuftan» (sovuq temirni o‘yish) degan xalq maqolidan foydalanib, «irsoli masal» san’atini ishlatadi.

10. Baytning mazmuni: temirchidan dam bilan ko‘ra oldi, beliga charm partug‘ (tanura) bog‘ladi.

11. Bu va avvalgi bayt mazmuni: tog‘ kamarini qazish uchun kerak bo‘lgan bir necha gurzi va bir necha asbob charxlaydigan tosh (sunboda) tayyorladi. Ularning barchasiga Qorandan yashirincha o‘rganib olganidek, yaxshilab suv berdi.

12. Baytning mazmuni: u qo‘lining zarbi bilan tesha urganda, ovozi (orig. farrasti) o‘n yog‘och masofaga yetar edi. Shoir bu yerda «g‘uluv» san’atini qo‘llagan.

13. Bu va keyingi bayt mazmuni: tog‘ qazuvchilar ham, bu ishlarni boshqaruvchilar (orig. kor farmov) ham Mehinbonu qoshiga borib, ko‘rmagan odamning bu ishlarga aqli inonmaydi deya xa bar qilmoqchi bo‘ldilar.

XXXI

Bob sarlavhasida Farhodning tog‘ni pora-pora qilayotgan teshasi ovozi eshitgan Shirinning uning qoshiga kelishi, Farhod Shirinni ko‘rishi bilan hushidan ketgani, Shopurning bundan behad kuyib yongani va Farhodni saronga olib ketishgani bayon etiladi.

1. Havvo – diniy rivoyatlarga ko‘ra, insoniyatning onasi – Momo Havo. Shoir bu yerda Mehinbonuga Havoga o‘xshatadi. Uning Shirin xonasiga kelishini Momo Havoning jannatda makon tutganiga nisbat beradi.

2. Janibat – podshohlar biror yerga dabdaba bilan chiqqanda ehtiyot uchun birga olib yuriladigan ot. Bu yerda shoir umuman ot surishni, otda borishlikni ko‘zda tutmoqda.

3. Baytning mazmuni: arig‘ni qazish uchun yuz ganj sarflagan edim, suvi kelmasdan burun qo‘l yuvib edim. Shoir bu yerda «istiora» san’atini ishlatib, «qo‘l yuvmoq»ni «voz kechmoq», «qo‘l tortmoq» ma’nosida keltiradi. Ayni choqda shoir suvi yo‘q ariqdan qo‘l yuvish tushunchasi bilan esa «mumtane’» san’atini vujudga keltiradi.

4. Bu baytda shoir Shirinni – parivash, uning otini devpaykar – dev gavdali deb ta’riflaydi. Bu ot unga Shirin mingach, parikash – parini olib boruvchi bo‘ldi, deydi, Natijada baytning ikki misrasida shoir «talozum» san’atini yaratadi.

5. Gulgun – Shirin otining nomi. Bu baytda shoir «ot» so‘zini ikki ma’noda (nom va ot) ishlatib,

«ihom» san'atini qo'llaydi. Ot so'zining har ikkala ma'nosi ham bayt mazmunini yaxshi ochishga xizmat qiladi.

6. Bu bayt mazmuni: jahon bog'ida uningdek (ya'ni Gulgun dek) tez yurar ot yo'q edi. U gulbargini eltuvchi sabodek yelar edi. Shoir bu yerda Shirin gulbargga, otini esa saboga o'xshatib, «tashbih» san'atining ajoyib namunasini yaratadi.

7. Xing – bo'z ot. Xingi bodpoy – yeldek tezyurar ot. Shoir Shirinning oti Gulgunni nazarda tutmoqda.

8. Shu yerdan boshlab, 44 baytda Navoiy Shirinning go'zalligini ta'riflaydi. Bunda shoir turli badiiy vositalardan g'oyat keng foydalanadi. Bu she'riy parcha shoirning portret yaratish

mahoratiga yorqin dalildir.

9. Tung – idish ma'nosini bildiradi. Bu yerda shoir Sharqda mashhur bo'lgan Hindiston novvoti solingan shakkar idish deb

Shirinning og'zini ta'riflamoqda.

10. Zod – ozod so'zining qisqartirilgani. Shoir bu yerda Farhodni ta'riflab, uni bu barno yigitgina emas, taqdir xazon bo'lish alamini ravo ko'rgan bo'standagi ozod sarvdar, deydi.

XXXII

Bu bob sarlavhasida Farhod hushiga kelgach, toqqa chiqib ariq qazish ishlarini davom ettirgani, Shirin ko'nglida Farhodga nisbatan ishq paydo bo'lgani ifodalanadi.

1. Baytning mazmuni: Farosat bilan Farhod bildikim, dil bezatuvchi (ya'ni, Shirin)ning mehri uning holiga qarab ish tutibdi.

2. Bu va keyingi 4 baytning mazmuni: (Farhod) toshga metin urganida falak toqiga qiyomat solgandek bo'lardi. Uning yoniq nafasi va metini ko'targan gard zangori osmonni ko'zdan yashirib yuborardi. Gard va dudgina emas, balki dard va anduhning qora buluti tog'-tog' bo'lib Arman atrofini tutib ketgan edi. Uni qora bulut ham demay, bahor buluti deb, yog'in bilan ko'tarilgan do'l tosh bo'roni desak ham bo'ladi. Toshga urilayotgan metinning yaltirashi bamisoli chaqmoq edi. Shoir Farhodning tog'da arig' qazish mehnati tasvirini tashbih va mubolag'a san'atlari vositasida beradi.

3. Xorokan – tosh yo'nuvchi – bu yerda Farhod ko'zda tutiladi.

4. Kamingoh – xilvat joy; bayt mazmunicha, Shirin bir xilvat joy topib Farhodni yashirincha ko'rgisi keladi.

XXXIII

Bu bob sarlavhasida Farhodning ariq qazib, qasr bunyod etgani, «Bahr un-najot» hovuzini kovlab, atrofida bog' barpo qilgani va bularni ko'rgani Mehinbonu va Shirinlarni kelgani bayon etiladi.

1. «Bahr un-najot» – aynan: najot dengizi. Shirin uchun Farhod qazigan katta hovuzning nomi.

2. Sarvi gulandom – aynan: gul yuzli sarv. Shirin ko‘zda tutiladi.
3. Bu va avvalgi bir baytning mazmuni: muhandislik qilib u avval ariqning ikki yoniga ikki chiziq tortdi, uni qirg‘oqdan qirg‘oqqa uch quloch, chuqurligini esa ikki quloch (qilib rejaladi).
4. Baytning mazmuni: (Farhod) arig‘ni g‘adir-budir joylarini tekislashda teshasining tosh taroshlash san‘atini namoyish qilardi.
5. Baytning mazmuni: (Farhod) ikki tomondan toshlarni bir-biriga ulab, uning farshnnn (yotqizilishini) dandonaga o‘xshatib, kungurali terib borar edi.
6. Bu va avvalgi ikki baytning mazmuni: lekin (Farhod) toliqish va xoriqishga berilmay, toshni taxta-taxta qilib tekis yo‘nib, haligi reja tortilgan chiziqdan, qoidadan chiqmay (ishlar edi), u yo‘nilgan toshlarnn ildam olar, taxta-taxta qilib tayyorlanganlarini to‘shab, mahkamlab borar edi.
7. Bu va avvalgi bayt mazmuni: (Farhodning) toshni maydalaydigan metinidan sachragan toshlar oygacha yetardi. Bu uchar toshlardan oy atrofidagi gardishi qalqondek bo‘lgan edi.
8. Baytning mazmuni: ariq o‘tkazish ishiga kirishgan (Farhod) yuz Bobil sehrini namoyish etdi. Bu yerda shoir Bobil – Yupiter sayyorasi nomidan ihom san‘ati vositasida uning boshqa ma‘nosiga ishora qilib kuchli, zo‘r va nihoyatda chaqqonlik degan mazmunda ishlatadi.
9. Baytning mazmuni: tinmay tosh kesib, bir hovuz ham bunyod qildi, uning kenglik o‘lchovi har tomondan 60 qulochdan edi.
10. Bu va avvalgi bir baytning mazmuni: bu ishlarda unga Shopur yordam berar, uning mohir qalami har bir (rasmga) oroyish berar edi. Bu odamning rasmini chnzsa, u pardozi berar, bu jonivorni tasvir qilsa, u parqanotlar yasar edi.
11. Chin suratxonasi – mashhur afsonaviy rassom va naqqosh Moniyning «Arjang» nomli san‘atkorona bezatilgan qasri, koshonasi (ba‘zi manbalarda uni kitob ham deyiladi) ko‘zda tutiladi.

XXXIV

Bu bob sarlavhasida «Bahr un-najot» hovuziga suv ochilgani, bu voqeani olqishlagan xalqning quvonchli shovqin-suroni, Shirinning oti yurmay qolganida Farhod ularni ko‘tarib ariq va hovuz tepasiga eltgani hikoya qilinadi.

1. Bonu – Mehinbonu ko‘zda tutiladi. Ko‘pincha Navoiy Mehinbonuni shunday ataydi.
2. Xorokani po‘lod bozu – po‘lat bilakli tog‘ qazuvchi. Shoir Farhodni nazarda tutmoqda.
3. Xorokub – tog‘ qo‘poruvchi. Farhod ko‘zda tutiladi.
4. Bu va keyingi uch baytda shoir ariq ochilishini ko‘rgani Shirin ot ustida terlab-pishib yelib kelayotganini ta‘riflab deydi: Shirin yuzidagi xol gulbarg ustiga qo‘ngan zog‘ga o‘xshar, terlar esa bog‘ni suv bosgandek edi. Uni shunchaki suv emas, na Xizrga, na Iskandarga nasib etmagan tiriklik suvi desa bo‘ladi. Latiflikda terlar gul ustidagi shabnam kabi donadona bo‘lib, sunbul ustiga har nafas ulardan yuztasi to‘kilib turar zdi. Sochining qorong‘iligida yuz ming Iskandar tutun ichida qolgan samandardek ko‘zga ilinmas edi.

5. Baytdagi pari paykardan maqsad Shirin, devona esa, Farhod bo‘lib, biri maqtovdan bo‘lak so‘z topa olmaydi, ikkinchisi metin urib suv ochishlikka tutinadi.
6. Bu va keyingi baytda shoir istiora san‘atini ishlatib, Shirin mingan otni nasim yel deb, uning suvoriysi – Shirinni kumush deb ta’riflaydi.
7. Shoir bu baytda ham istiora san‘atini qo‘llaydi. Farhod Shirinnng otini bodpo – yelqadam, o‘zinn dilrabo deb ataydi. Farhodning ularni yelkasiga ko‘tarib, qasr va hovuz yoniga eltib qo‘rganini bayon etadi.

XXXV

Bu bob sarlavhasi Mehinbonu va Shirinning Farhod sharafiga ziyofat bazmi tuzganlari, o‘nta har sohada iqtidorli bo‘lgan kanizak qizlarning xizmatda bo‘lgani, Shirin qo‘lidan may ichgan Farhodning ishq tug‘yonidan hushdan ketishi bayon etiladi.

1. Advor – muzika ilmining bir sohasi: muzika nazariyasi; Sharq muzikasining eski nota usuli.
2. Mantiq – mantiq ilmi, logika.
3. Hay‘at – Sharqda astronomiya fani.
4. Haqoyiq («haqiqat» so‘zining ko‘pligi) ilmi – mavjudot haqiqatlari haqidagi ilm.
5. Balog‘at – adabiyot nazariyasiga oid bo‘lib, badiiy so‘z san‘atini, shoirlik mahorati sirlarini o‘rganuvchi ilm.
6. Hikmat– falsafa fani, ba’zi tadqiqotchilar fizika va tabiiyot ilmi deb ham hisoblaydilar.
7. Muammo – arabcha: berkitilgan, yashiringan; Sharq she’riyatida janr turlaridan biri. Muammo misra, bir yoki ikki baytdan iborat bo‘lib, unda biror so‘z, ko‘pincha atoqli ot harflari yashiringan yoki shunga ishora qilingan bo‘ladi. Uni maxsus qoidaga asosan ramz, imo, ishora, kinoya, o‘xshatish, ba’zi so‘zlarni boshqa tildagi sinonimini tanlash, teskari aylantirish yoki «abjad» hisobi va h. k. yo‘llar bilan topib olish, yechish kerak. Muammo aytish va uni yechishga bag‘ishlab maxsus risolalar ham bitilgan. Ayniqsa XV asrda – Navoiy davrida muammo keng tarqalgan. Bu haqda, jumladan, Jomiy uchta, Navoiy bitta risola yozganlar.
8. Muammoda ot chiqarmoq – shoir «ot chiqorib» iborasini ikki ma’noda ishlatadi. Biri – mashhur bo‘lmoq, dong taratmoq; ikkinchisi – muammoda yashiringan nomni chiqarish, muammoni yechish.
9. Baytning mazmuni: bu fanlardan ularning har biri bosh qasidan maqtoqli, shu fanning yuzlab ustasidan bularning bittasi mohirroq edi. Navoiy bu va yuqoridagi besh baytda o‘z zamonasida ravnaq topgan fanlardan o‘ntasida Mehinbonu saroyidagi o‘n kanizak dong taratganini madh etadi. Bundan anglashiladiki, shoir yaratgan har jihatdan mukammal Mehinbonu, Shirin, Layli, Dilorom kabi ayollar obrazlari qatorida fanda e’tibor qozongan komila va fozila bo‘lgan Shirinning o‘nta nadimasi borligi davr adabiyotida ham katta yangilik edi.
10. Shoir bu baytda Mehinbonuning yana bir yuksak fazilatini ta’riflaydi: u ilmparvar, ilm ahliga boshchilik qilardi. So‘z asnosida Navoiy Mehinbonu donolik bilan Farhodning olimalar bilan suhbatiga, o‘zini tutishiga razm solib, uning oddiy toshyo‘nar yigit emasligini, balki bilim va zakovat egasi bo‘lgan oljanob shaxs ekanligini anglab olganini ta’kidlaydi.

11. Bu baytda shoir Farhodning soʻz boshlagani, u faqat soʻz gavharlarini sochdigina emas, balki koʻzlaridan ham gavharlar sochdi deb yozar ekan, istiora sanʼatini qoʻllaydi, gavhar sochilishini koʻz yoshlari oʻrinda ishlatadi.
12. Sumanbar – oqbadan goʻzal; bu yerda Shirin koʻzda tutiladi.
13. Toʻrt burqaʼ ostidan mehr – aynan: toʻrt osmon ostidan quyosh (chiqishi). Bu yerda Shirin toʻrt qavat parda ostidan chiqib kelishini quyosh chiqishiga oʻxshatilgan. Qadimgi astrologiyada taʼkidlanishicha, quyosh toʻrtinchi osmonda turar emish.
14. Yetti xirgoh – yetti osmon maʼnosida ishlatilgan. Shoir Shiringa koʻzi tushgan Farhod shunday bir oh torttiki, yetti osmon uning dudidan qorayib ketdi der ekan, mubolaga sanʼatining igʻroq turidan istifoda qiladi.
15. Laʼligʻa olib laʼli ahmar – bu misradagi birinchi «laʼl» – lab, ikkinchisi – qizil may maʼnosida ishlatilgan.

XXXVI

Bu bob sarlavhasida Farhod va Shirin visol mayidan behol boʻlganlarini koʻrgan hasadchi davron ularning xursandlik qadahlariga hijron zaharini qoʻshgani– Xusrav Parvez Shiringa sovcilar yuborgani bayon etiladi.

1. Madoyin – arabcha «Madina» (shahar) soʻzining koʻpligi. Arab Iroqidagi Firotd daryosi boʻyidagi qadimgi shahar.
2. Kisro – sasoniylar tabaqasidan bir podshohning nomi. Bu yerda shoir Xusravni uning nabirasi, deb taʼriflamogda.
3. Hurmuz – Xusrav Parvezning otasi.
4. Parvez– lugʻaviy maʼnosi: muzaffar, baxtiyor; Xusravning laqabi.
5. Bu baytda shoir Xusravning yuqoridagi baytlarda ifodalangan asosiy muddaosi – yana bir uylanib toju taxtiga yarashiqli, boshqa vorislardan afzalroq farzand koʻrish niyatini tasdiqlash uchun irsoli masal sanʼatini qoʻllaydi. «Urugʻni yaxshi yerga sochish kerak» degan hikmatli soʻz orqali maqsad ochib beriladi.
6. Toʻbiy, tubo – diniy eʼtiqodga koʻra jannat daraxti deb tasavvur qilinadigan goʻzal daraxt. Unda hamisha xushboʻy va xilma-xil mevalar pishib turar ekan. Bu yerda kelishgan qomat koʻzda tutiladi.
7. Kavsar – jannatdagi serob va suvi mazali chashma emish.
8. Baytning mazmuni: xalq orasida bu xil yoqimli gap-soʻz yoyilgach, ular Xusrav qulogʻiga ham yetib keldi. Shoir bu yerda Farhod va Shirin orasidagi oshiq-maʼshuqlik haqidagi gaplarni nazarda tutmoqda.
9. Baytning mazmuni: lekin (Xusrav) sovcilarga nimalar maʼlumligini, ular qanday xabar keltirishini bilmas edi.

10. Bu baytdagi «gulsiton» Arman mamlakatini, «sarvi siymbar» Shirinni anglatadi. Shoir bu o‘rinda ham istiora san’atini qo‘llaydi.

11. Bu baytdagi «rasuli kordon» aynan: ishbilarmon elchi» ma’nosini anglatadi. Shoir Xusrav Parvezning vaziri Buzurg Ummidni shunday deb atamoqda. Unga Armanga borib, Xusrav maqsadidan Mehinbonuni ogoh etish hukm qilinadi.

XXXVII

Bu bob sarlavhasida Xusrav elchisi Mehinbonuni maqsadda voqif etgani, bunga Mehinbonu har xil bahonalar bilan javob qilgani va elchi keltirgan xabardan Xusrav g‘azabi bayon etiladi.

Shoir sarlavhada talmeh san’ati asosida Sharq afsonalaridagi Bilqis, Sulaymon obrazlari orqali hamda tashhis san’ati vositasida Anqo, tovus obrazlari bilan Xusrav, Mehinbonu, Shiringa aloqador fikrlarni ifoda qiladi.

1. Anqo – afsonaviy qush, balki qushlarning podshohi. Go‘yo u Qof tog‘ida yashar emish.
2. Homili roz – aynan: sir tashuvchi; bu yerda Xusravning elchisi (sovchi) ko‘zda tutiladi.
3. Bor – darbor, saroy; bu yerda qabul ma’nosida ishlatilgan.
4. Baytning mazmuni: agar (Mehinbonu sovchilarga) ibo bilan boshqacha muomala qilay desa, yirtqich sher jayronga zulm qilishi mumkin. Shoir bu yerda istiora san’ati vositasida Xusravni g‘azanfar – yirtqich sher, Shirinni – jayron deb atamoqda.
5. Baytning mazmuni: olovga nozik ipak mato yaqin tura olmagandek, (temirchi) sandoni yuz mingta bo‘lsa ham shishani sindirib yuboradi. Bu o‘rinda shoir Mehinbonudan rad javobi olgudek bo‘lsa, Xusravning har qanday yirtqichlik qilishdan toymasligini ta’kidlamogda.
6. Bu baytda ifodalangan Shirinning sovchilarga javobi Navoiy dostoni bo‘yicha bosh xat bo‘lib o‘tuvchi insoniylik, insonparvarlik g‘oyasining aniq va ravshan dalilidir.
7. Bu baytda shoir Shirinni Mehinbonu tilidan ta’riflab, uni odam naslining parisi, mushtariydek sayyorolari ko‘p bo‘lgan quyosh deb ataydi. Baytdagi «mushtariy» ikki ma’noda ishlatilgan. Biri – sayyoraning nomi (forscha uni «Birjis» ham deydi); ikkinchisi – xaridor ma’nosidir.
8. Bu baytning ikkinchi misrasi orqali Navoiy irsoli masal san’atini qo‘llab, ishq-muhabbat bilan podshohlik boshqa-boshqa tushuncha, degan g‘oyani ifoda qiladi. Ayni choqda, uning zimnida shu mavzuda dostonlar yaratgan o‘z salafilariga o‘tkir kinoya ham yotadi. Chunki ular Xusravni Shirinning haqiqiy oshig‘i va shavkatli shoh sifatida talqin qilganlar. Bu o‘rinda yana shoirning doston avvalidagi «Bo‘lub Shiringa oshiq podshohvar» (ya’ni Shiringa podshohcha oshiq bo‘ldi) degan istehzoli misrani eslash joyizdir.
9. Bu bayt mazmuniga singdirilgan fikrda Navoiyning umuman saltanatga, johil saltanat egalari bo‘lgan ochiq nafrati o‘z aksini topgan.

XXXVIII

Bu bob sarlavhasida Xusravning Shirin tomonidan kelgan javoblardan achchig‘lanib, Armaniyaga qo‘shin tortgani, Farhodni qoya ustida ko‘rib, uni tutmoqchi bo‘lgani, Farhod so‘zlaridan Xusrav qalbiga tig‘ sanchilgani bayon etiladi.

1. Bu bayt mazmuni: yuz mingdan ortiq qo‘y-qo‘zi hamaldagicha, qoramollar esa savr kabi poda-poda edi. Shoir bu yerda Mehinbonu o‘z qo‘rg‘onida qamal paytidagi ehtiyoj uchun qo‘y va mollar saqlagani haqida yozib, qo‘ylar sonini hamal – qadimgi nujum fanicha o‘n ikki burjdan o‘n birinchisi (uni qo‘y shaklida tasavvur qilinadi)dagi yulduzlar miqdoriga, qoramollarni esa savr – o‘n ikki burjning ikkinchisi (o‘y–ho‘kiz shaklida faraz qilinadi. Yulduzlariga nisbat beradi. Shoir bu yerda g‘oyat ustalik bilan tashbeh san‘atini qo‘llaydi.
2. Bu baytdagi birinchi «tosh» so‘zi «tashqari», ikkinchisi «tosh» ma’nosida ishlatilgan.
3. Ikkinchi misradagi «er uzra osmon» iborasi Mehinbonuning qal’asini anglatadi.
4. Baytning mazmuni: Parvez Farhodga ko‘z tashlashi bilan ko‘ksiga dashnai tez – o‘tkir tig‘li xanjar tekkandek bo‘ldi.
5. Baytning mazmuni: lekin olamaro sabotsiz odamlar meni benomu nishonga chiqarib qo‘yganlar. Bu yerda so‘z Xusrav olami Farhoddan otini so‘raganda qilgan javobi ustida ketmoqda.
6. Bu va keyingi baytning mazmuni: boshingdan (bir tosh bilan) mili xudingni – urushda kiyiladigan qalpoqning uzayib chiqqan uchini uchirib yuboraman, bunisi bilan esa senga salom yo‘llayman; yana bir tosh bilan esa bayrog‘ing boshidagi yarim oyni nishonga olaman. Bu so‘zlarni Farhod Xusravga qarata aytadi.
7. Baytdagi «navo» so‘zi bahra, huzur-halovat ma’nosida ishlatilgan.

XXXIX

Bob sarlavhasida Xusrav vaziri Buzurg Ummid bilan maslahatlashgani va Mehinbonuga noma yuborgani, uning qat’iy javoblaridan ojiz qolgan Xusrav Armaniya qo‘rg‘onini qamal qilgani bayon etiladi.

1. Bu baytda shoir irsoli masal san‘atiga murojaat qiladi. Xusravning Farhoddan ustunligini dalillash maqsadida «it hurar – karvon o‘tar» maqolini ishlatadi.
2. Bu baytda ham Navoiy irsoli masal san‘atini qo‘llab, «afsun birla ilonni indan chiqarish mumkin» maqolini ishlatadi. Xusravning Farhodni afsun – sehr, avrash bilan band etishlikka jazm qilinganligiga ishora qilinadi.
3. Bu va avvalgi ikki bayt mazmuni: uning zotida haq shunday yashiringanki, uning o‘zligidan nishona qolmagan. Kim bunday narsa (ya’ni ishq) ichida o‘zini ko‘rsa, har tomonda haqning zuhurini ko‘radi. Shuning uchun ham zohir bo‘lgan narsanigina emas, go‘zal deb maqtalgan (kimsa)ni qattiq sevib qolgan bo‘lsa ajab emas. So‘z Mehinbonuning Farhodni ta’riflab, Xusravga bergan javobi ustida ketmoqda.
4. Baytning mazmuni: nogoh qamishzorga o‘t tushsa, «ho‘l-quruq barobar kul bo‘ladi». Bu yerda ham shoir irsoli masal san‘atidan foydalanadi.
5. Misradagi: sur savtining safiri – aynan: surnay (yoki karnay) ovozi ma’nosini anglatadi. Maj.: diniy tushunchaga ko‘ra, qiyomat kuni Isrofil degan farishta sur chalib, o‘liklarni tiriltirar, yana bir chalganda qaytadan o‘ldnrar ekan. Shoir bu yerda talmeh san‘atini ustalik bilan qo‘llaydi.

XL

Bob sarlavhasida Xusravning Mehinbonu qo‘rg‘oninn qamal qilgani, uning lashkarlari Farhod irg‘itgan toshlarga bardosh bera olmaganlari, bir hiylagar ko‘magida Farhodni band etib, Xusrav huzuriga olib kelganlari xabar qilinadi.

1. Telba qush–Farhod ko‘zda tutiladi.
2. Ishq bulbuli–ya’ni Farhod.
3. Bu va avvalgi bayt mazmuni: qo‘rg‘on ahli tunu kun hamma narsadan voqif, kunduzlari ovoz chiqarmas edilar. Lekin kechasi esa «hozir bo‘l» {ehtiyot bo‘l) deya fig‘on bilan shovqin solardilar.
4. Bu baytda Shopur (Farhodga behush qiladigan dori sepilgan gulni islatib, o‘zidan ketkazgan hiylagar boshiga tosh bilan urib o‘ldirgani haqida yozadi va irsoli masal san’ataga ko‘ra «Boshni tosh ushatadi», maqolini ishlatadi.

XLI

Bu bob sarlavhasida behush Farhodni Xusrav huzuriga keltirganlari, uning boshdan-oyoq zanjirband etilishi, Buzurg Ummid Farhodni hushiga keltirishi, Xusrav savollariga Farhodning javoblari, o‘tkbr so‘zlari tufayli uning omon qolishi xabar qilinadi.

1. Xalil – lug‘ ma’nosi: do‘st, muhib, yor, Ibrohim payg‘ambarning laqabi. Bu yerda shoir payg‘ambarning o‘tdan gul undirishini ta’riflamoqda.
2. Lavhashalloh – arabcha: agar Oollohdan qo‘rqsa, ma’nosida.
3. Shoir bu baytda istiora san’atini qo‘llab, Shirinni parirux deb atamoqda.
4. Bu baytdagi siyosat so‘zi “jazo” ma’nosida ishlatilgan.
5. Salosil – «silasila»ning ko‘pligi; zanjirlar, tizmalar. Bu yerda tog‘ ustidagi qo‘rg‘onning nomi.

XLII

Bu bob sarlavhasida Farhodni Salosil qo‘rg‘oniga qamab qo‘yilishi, u yerda qattiq qiyinchiliklar tortishi bayon etiladi.

1. Salosil qo‘rg‘onida Farhodni qo‘riqlab turganlar unga banddan ozod etish, Xusravdan qanday jazo yetishsa shunga rozi ekanliklarini bildirishganida Farhod bu va keyingn 2 baytda ularga javob qaytarib: vafo ahli –haqiqiy oshiq bunday qilmaydi, deydi. «Farhod... shunday og‘ir vaziyatda ham aql bilan ish ko‘rib olijanoblik qiladi, o‘zi tufayli boshqalarni baloga solishni istamaydi, bunday ozodlikdan voz kechadi» (Hayitmetov A. Navoiyning ijodiy metodi. 100-bet). «O‘z baxti deb ularni o‘tga tashlamaydi. Odamiylikka odamiylik bilan javob beradi» (Erkinov S. Navoiy «Farhod va Shirin»i va uning qiyosiy tahlili, 121-bet).
2. Bu va keyingi baytda Navoiy tashbih san’atni ishlatib, Farhodning hayvonlar, qushlar bilan do‘stlashib ketganini Sulaymon payg‘ambarga o‘xshatadi.
3. Yusuf – shoir bu yerda Farhodning bo‘riga o‘z alamlarini aytib dardlashishini tasvirlar zkan,

bo'ri haqida so'zlab Yusufi Kan'onni yodga oladi. Rivoyatga ko'ra, Yusufning og'alari uni chohga tashlab, ko'ylagini qonga belab, Yusufni bo'ri yedi, – deb otalariga eltadilar. Navoiy bu yerda ihom san'atidan foydalanadi. Zeroki, yuqoridagi mazmun asosiy maqsad esa-da, baytda birinchi idrok etiladigan ma'no Farhodning Yusufdek go'zal chiroyi bor Shirinni yodlashidir.

4. Navoiyning bu baytdan boshlanadigan nido san'ati asosida Farhod qalbi hayajonlari va ruhiy iztiroblarini ifoda etuvchi uning subhga, quyoshga murojaati nihoyat yuksak darajada bo'lib, ideal oshiqning ta'sirli va samimiy ichki tuyg'ularidir. Bunday xususiyatlar Navoiy ijodiy metodining, asosan, romantik xarakterda ekanligini ko'rsatadi, uning ijodini jahon adabiyotidagi eng buyuk romantiklar ijodi bilan tutashtiradi (Hayitmetov A. Navoiy ijodi metodi masalalari. 107-bet).

XLIII

Bob sarlavhasida Farhodning qora kunga qolganligi, hajr shomida qiynalganligi bayon etiladi.

1. Bu va keyingi baytda shoir istiora san'ati asosida Farhodning ayanchli ahvolini, chekayotgan azoblarini tasvirlab, uni g'am-anduh dengizining nahangi, balo va dard tog'ining yo'lbarisi, junun vodiysining Majnuni, Majnunigina emas, bu vodiyning dev-shamoli – quyuni deb ataydi.

2. Bu va keyingi bayt mazmuni: har kuni agar kishi ming baloni tortsa ham, u balolar tun balosidek qattiq tuyilmaydi. Unga (ya'ni Farhodga) bu hajr kunlarida har bir shom qorong'uligi mashaqqat zulfidan (sirtmoq) tashlar edi.

3. Muazzin xalqi – azon aytuvchi (so'fi)ning bo'g'zi demakdir.

4. Baytning mazmuni: bu isitma orasnda u (ya'ni Farhod) o'z labidagi uchuqdan bahra olar, uchuq zardobidan og'ziga har damda zahar tomib turar edi.

5. Shu baytdan boshlab, Farhod zolim falakka xitob qilib, taqdirdan noliydi. Bu o'rinda «sipehr» faqat ilohiy ma'nodagi «taqdir», «falak» tushunchasini emas, balki undan keng ma'noni, jamiyat va mavjud muhit tushunchalarini, undagi zulmni tug'diruvchi tartib va qoidalarni ham anglatadi (Hayitmetov A. Navoiy ijodiy metodi masalalari, 109bet).

6. Tiyr – Atorud (Merkuriy) sayyorasi, yulduzi shunday deb ham ataladi.

7. Bu baytda shoir Zuhra yulduziga xitoban: bir pastgna musiqang torini tuz; men o'larga yetdim. Hazin (yig'loqi) kuyingni boshla, deydi.

8. Saodat axtari – baxt yulduzi demakdir. Bu yerda Shirin ko'zda tutiladi.

9. Baytning mazmuni: u (ya'ni Farhod) tongga qadar yerga yumalab, har mojarro ustiga yuz mojarro qildi.

10. Bu va avvalgi baytning mazmuni: modomiki, g'am tuni uni o'ldirgan ekan, tongning olovli quyoshi haqida so'zlashdan ne foyda. Makkor falakning odati shu emishki, u avval zaharlab, so'ngra zaharga qarshi dori beradi.

XLIV

Bu bob sarlavhasida Farhodning zanjirsiz zindon atroflarida yurganini eshitgan Xusrav uning qo'riqchilarini jazolamoqchi bo'lgani, Farhodning hayot ekanligidan xabar topgan Shirin unga

noma yo‘llagani bayon etiladi.

1. Afolloh – arabcha: xudoning o‘zi saqlasin (yoki olloh kechirsin, ma’nosida).
2. Baytdagi g‘amkashdan – Mehinbonu, mahvashdan – Shirin ko‘zda tutiladi. Bu shoirning istioralariga yaxshi misoldir. Baytning mazmuni: U (ya’ni Shirin) hech o‘ylamay sakkizta barmog‘i (shoir ularni gul barglari deb ataydi) bilan (timdalab) sarig‘ yuzi uzra qonlar (shoir ularni qizil gulga o‘xshatadi) oqizdi. Bu ham favqulodda istioralardir.
3. Bu baytda Shopur Mehinbonuga murojaat qilib, shunday ta’riflaydn: ey osmon kursisida o‘tirgan, sipohlari yulduzlarcha (behisob), muborak yuzli, iffat pardasini yopingan (malika). 4. Bu nido san’atiga yorqin misol bo‘la oladi.
5. Bihamdillah – arabcha: xudoga shukur. Bu va keyingi baytning mazmuni: xudoga shukrki, uni (ya’ni Farhodni) hiyla va makrlar bilan asir etgan odamni devni o‘ldira oladigan bir tosh bilan urib, jahannam yurtiga jo‘natdim.
6. Baytning mazmuni: u (ya’ni Shopur) anglagan narsalarning hammasini bir-bir to‘rg‘ay (chakovak)dek sayrab (so‘zlab bera boshladi).
7. Sumanbar – Shirin ko‘zda tutiladi.

XLV

Bob sarlavhasidan Shirinning Farhodga maktubi, unni o‘qib behush yiqilishi, Farhodning javob xati ma’lum bo‘ladi.

1. Royiha yabusati – yoqimli hidning shiddati.
2. Baytning mazmuni: (bu maktubni) bir shamdan parvonaga demayman samandardan bir gulxan (otashxona)ga (yo‘llayman). Shoir bu yerda afsonaviy samandar degan jonvorning o‘t ichida yashashligiga ishora qiladi. Ayii paytda Navoiy ham talmeh, ham istiora (gulxan Farhod samandar – Shirin) san’atlarini qo‘llaydi.
3. Bu baytdan Shirinning Farhodga yozgan maktubi boshlanadi. Maktubni Sharq peziyasidagi noma janrining ajoyib namunasi sanash mumkin. Unda so‘z ifodasini topgan hijron va uning alamli iztiroblari yolg‘iz Shiringagina emas, shuningdek, o‘rta asr feodal davri xotin-qizlariga ham taalluqlidir. Ayni choqda, bu maktubda Navoiy ijodiga xos realistlik elementlar o‘z aksini topgandir. Unda Shiringa xos bo‘lgan go‘zal fazilatlar, chunonchi: oqilalik, sofdillik, vafodorlik yuksak mahorat bilan ta’riflanadi.
4. Bu baytda Farhodning vahshiy hayvonlar va qushlar bilan do‘stlashib ketganligini nazarda tutib, Shirin Farhodni Sulaymonga va afsonalardagi Sulaymonning barcha jonivorlar ustidan hukmronlik qilishiga ishora qiladi. Navoiy bu o‘rinda talmeh san’atidan istifoda etadi.
5. Baytda Shirin o‘zini Sulaymonning sevgilisi Bilqisga o‘xshatadi.
6. Mehnat durboshi– bu yerda mashaqqat kaltagi ma’nosida ishlatilgan.
7. Yetti ko‘k – ilmi nujumga ko‘ra osmon yetti iqlimga bo‘linadi. Go‘e ular bir-birining ustiga joylashgan bo‘lib, har qaysisiga bir sayyora hukmronlik qilar emish.

8. Billah, summa billah – arabcha: Xudo haqi, yana Xudo haqi (qasam ma'nosida).
9. Baytning mazmuni: Shopur xat [yozish] uchun kerakli buyumlarni: siyoh uchun mushkin va oq [qog'ozni] chiqardi.
10. Baytning mazmuni: Noma eltuvchi (ya'ni Shopur) nomani olib yugurdi, bir amallab qo'rg'onga ham kirdi... Bu yerda shoir ishtiyoq san'atiga ko'ra noma va shu so'zdan yasalgan nomabar (xat eltuvchi) so'zini ishlatadi. Ayni choqda istiora san'atini qo'llab, Shopur ismi o'rinda nomabar so'zini ishlatadi.

XLVI

Bob sarlavhasida Farhjd xatini o'qigan Shirinning iztirobga tushgani va uning ko'ngil qushi sevgilisi tomon qanot qoqqani bayon etiladi.

1. Farhod o'z maktubida Shiringa murojaat qilib, g'oyat xokisorlik bilan uning itlari holini so'raydi. Jumladan, bu baytda deydi: (ular) bo'yinlaridagi qiloda – tasmangdan zavqlangan paytlarida mening bo'ynimga solingan halqani eslaydilar mi?
2. Bu va keyingi baytning mazmuni: unda (ya'ni Farhod ta'riflayotgan bir zaif, majruh it) mey odamiylik nishonini ko'rib, ko'z qorachig'imdek saqlar zdim. U ko'zim qoni oqishini ko'rsa, o'z ko'zlaridan qon oqizar edi. Shoir birinchi baytda ishtiyoq san'atini qo'llaydi; mardum, mardumlig' so'zlarini ishlatadi. Ikkinchi baytda esa iltizom san'atiga ko'ra ko'z qoni oqmog'i, «ko'zumdek qoni oqib» iboralarini bir bayt doirasida takroran zikr etadi.
3. Bu va keyingi ikki baytning mazmuni: azaldan qismatimga sevgi bitgan va taqdir dardu mashaqqatni (peshonamga) yozgan ekan, buning uchun men kimga ta'na qilay, o'zimdan boshqa kimni yozg'uray? (Axir) yuzlab men, minglab Xusravning yo'q bo'lib ketishi qazo oldida bir dona arpachalik ham emas.
4. Tamma bilhayr – arabcha: yaxshilik bilan tamom bo'ldi.
5. Baytning mazmuni: uning (ya'ni Shirinnng) tani xatni bog'laydigan tob ipdek (chirmashdi). Ammo xasta jismiga shu ip tobdek ta'sir qilgan. Bu baytda shoir nozik so'z o'yini ishlatadi. Birinchi misradagi «tob» maktublarni ustidan o'rab qo'yadigan ipak tasmani anglatadi: ikkinchi misrada esa tasmadek o'ralib ketgan Shirinning jismida tob harorat betobligi (xastaligi) edi, degan ma'noni bildiradi. Shu bilan birga, shoir bu baytda ishtiyoq (tob, betob) tajnis (tob – ip o'raydigan npak tasma; tob – harorat) va iltnzom (tob, tob, betob) san'atlarini mohir lik bilan qo'llaydi.

XLVII

Bob sarlavhasida Farhod ko'nglidagi jarohatlar Shirin maktubidagi hayotbaxsh so'zlardan tuzala boshlagani, Shirin barri haroratlari ham Farhod xati mazmunidan taskin topgani, bular orasidagi muhabbat zanjirini Shopur harakatga keltirayotgani, Xusrav bilib qolib uni azob zanjiriga solgani va Farhodni qatl etish uchun chora-tadbir qidirgann bayon etiladi.

1. Masih – Iso payg'ambarning laqabi. Diniy afsonalarda Isoning o'z nafasi bilan o'lganlarni tiriltirish, jon bag'ishlash qobiliyatiga ega bo'lgan, deyiladi. Sharq she'riyatida sevgilini va uning lablarini jonbaxshlikda Masih, Masiho (Iso)ga o'xshatiladi. Bu yerda Navoiy Shirin maktubida bitilgan so'zlar hayotbaxshligini Masih nafasiga tashbih qilmoqda.

2. Maryam – diniy afsonalarga ko‘ra, Iso payg‘ambarning onasi.

3. Bu va keyingi ikki baytning mazmuni: «U (ya‘ni Xusrav) bechora Farhod turgan yerdan tortib sarvqomat Shirin joylashgan yergacha bo‘lgan masofaning hammasiga pistirmalar yasatdi va bu pistirmalarga ashaddaiy yovlarni joylashtirdi. Ular har bir o‘tgan-ketgan odamni tergab, ularning ishlarini tekshirib turishlarn kerak edi» (Alisher Navoiy. Farhod va Shirin. Nasriy bayon, 119-bet).

4. Bu va keyingi ikki bayt mazmuni: tasodifan, o‘sha 2–3 kun orasida Shopur Farhodni ko‘rishga yo‘l topib, parivash (ya‘ni Shirin)dan yana bir noma olib, sabodek yelib borarkan, o‘sha (Xusrav) odamlari o‘z istaganlarini tutdilar. Tintuv qilganlarida yonidan xat chiqdi.

XLVIII

Bob sarlavhasida makkora kampir Farhod boshiga ajaldek yetishib, uning hayotiga qasd qilgani bayon etiladi.

1. Baytning mazmuni: qaddi ikki bukilgan (bu) qari kampirning hiyla-nayrangi falaknikiga o‘xshar edi.

2. Baytning mazmuni: osmon makkorasi uni xola, Dallatul muhtola esa uni ona deb atar edn. Bu yerda shoir afsonalarda o‘z ayyorligi, makr va hiylalari bilan nom chiqargan ayol nomini keltirish bilan talmeh san‘atini ishlatadi.

3. Baytning mazmuni: (makkora kampir) o‘zining fol ochadigan no‘xat donalaridan birma-bir hukmlar chiqara boshlasa, el uning hukmlariga zarracha (aynan: arpa donasicha) shak keltirmay (ishonardi).

4. Bu va keyingi baytning mazmuni: (makkora kampirning) yuz pardasi haromzodalik, qalloblik ipidan to‘qilgan, libosi har xil rangli lattalardan quroq qilib tikilgan (ya‘ni quralgan) edi. Go‘yo Maryam haramda maqsadiga erisha olmay Tur tog‘iga orom olish uchun kelgan, desang bo‘ladi.

Shoir bu yerda diniy rivoyatlardagi Iso payg‘ambarning Maryamdan dunyoga kelishi bilan bog‘liq hikoyaga ishora qilmoqda. Buning uchun u talmeh san‘atini qo‘llaydi. Ayni choqda makkora kampir Maryamga, Farhod turgan tog‘ esa Arabistondagi muqaddas Tur tog‘iga o‘xshatiladi.

5. Baytning mazmuni: sen dunyo odamlari bilan noittifoq ekansan, bunda haqlisan, xudo haqqi, haqlisan.

6. Bu va keyingi ikki baytning mazmuni: nikoh amri oshkoro bo‘lgach, [Shirinning tinimsiz afg‘onlari ko‘kka yetdi. U o‘ziga o‘lim tig‘ini urib, bu g‘ussadan o‘zini o‘ldirdi. Ba‘zilar: u Parvez uning bolidan bebahra bo‘lsin deb zahar ichgan, – dedilar.

7. Fartut – ayvan: juda qarib qolgan. Bu yerda makkora kampir ko‘zda tutiladi.

XLIX

Bob sarlavhasida Farhodning qoya tosh uchi bilan ko‘ksini yorib, yillar mobaynida ko‘nglida tig‘izlanib yotgan g‘am-anduhlarini chiqarib tashlagani va jononi yodi bilan jonidan kechgani bayon etiladi.

1. Shu baytdan boshlab shoir nido san'atini qo'llab Farhodning charxga, g'am tig'i, anduh toshi, ajal, qiynoq, azob, hijron g'ami, tog', metin, hayvonlar va h. k.larga murojaat etib nolalar

bilan vasiyat qilganini juda ta'sirli misralarda tasvirlaydi.

2. Bu yerda Farhod uchun yurtida yil fasllariga monand qilib bunyod etilgan to'rt bog' va to'rt qasr yodga olinadi.

3. Sayfiy ravza – yoz fasli uchun yaratilgan bog' (ichida qasri bilan).

4. Xazoniy ravza – kuzlik bog' (qasri bilan).

5. Shitoyi ravza – qishlik bog' (qasri bilan).

6. Baytning mazmuni: yirtqich hayvonlar u holin (ya'ni Farhodning o'limini) ko'rib, Farhodni o'ldirganni (ya'ni makkora kampirni) burda-burda qilib yubordilar.

L

Bu bob sarlavhasida dahrning vafosizligi sababli Xusrav va Mehinbonunng yarashganlari, qo'rg'on ichida, qamalda yotganlarning tarqalib ketganlari, Farhod o'limidan o'lar holga yetgan Shirinni Armaniyaning bahavo tog'iga yuborganlari bayon etiladi.

1. Baytning mazmuni: tabaqalarga (biri ikkinchisi ustida joylashgan yetti iqlim ko'zda tutiladi) bo'lingan osmon ajoyib qushdirki, uning ishi kabutardek muallaq uchmoqdir.

Shoir keyingi baytlarda o'zining yaratuvchi haqidagi juda dadil fikrlarni bildiradi. Olamni kabutarga, yaratuvchini kabutarboz sayyodga nisbat berib, uni jallod deb ataydi.

2. Bu va keyingi baytlarda Navoiy bir notavon va bexonumon kishi Farhodni ko'rish va uni xizmatida bo'lish uchun kelib yetganini, bu payt Farhod jon berayotib, nolalar qilganini, o'zini bir tosh orasiga olib eshitganini bayon etadi. U shaxs Farhod qabrinm ko'tarib, u yerda mujovir (mozorda yashovchi) bo'ladi va xalq orasida ko'rganlarinn hikoya qilib yuradi. Bundan Shirin ham xabar topadi.

3. Bayt mazmuni: (agar Parvez qamaldagi xalqni ozod qilmasa), ularning toqati toq bo'lib, Bonudan yuz o'giradilar (aynan: Bonu bilan oq bo'ladilar). Shoir bu yerda xalq orasida keng tarqalgan «Oq bo'lmoq» iborasini qo'llaydi.

4. Bu baytda shoir Mehinbonuning tadbirkorlik bilan Xusrav yuborgan odamlarga muomalasini bayon etib, u yuborgan maktubni o'pib, sudo' afsuni, ya'ni bosh og'rig'ini daf etish uchun yozilgan tumordek boshimg'a qo'ydim, deydi.

5. Bu ikki bayt Navoiy istioralariga yorqin misoldir: Farhod o'limidan keyin xastahol Shirinni tog' tepasida Farhod qurgan qasrga yuboradilar. Shoir ikki baytda mohirlik bilan 8 marta istiora san'atini qo'llaydi: falak – tog'ni, oy – Shirin, chaman – bog', gul – Shirin, Quyosh – Shirin, jonfido ayvon – qasr, pari – Shirin, chashmai hayvon – Farhod qazgan ariqni anglatadi.

LI

Bob sarlavhasi Shirinning safar vaqtida unga Sheruyaning ko'zi tushib qolishligi va Xusravni o'ldirib, Shirinni o'ziga so'ratishi, Shirin esa uni muloyim so'zlar bilan yupatib, toqqa ravona

bo‘lishi va Farhodning so‘ngaklarini shu yerga keltirib, ularni quchoqlab jon berishini bayon etadi.

1. Bu va keyingi baytlarda shoir Sheruya otasi joniga qasd qilib, uni qatl etdigina emas, balki davron undan Farhod qonini istadi, kimki birovga zulm o‘tkazsa, albatta unga jazo yetishadi. Modomiki, shunday ekan, shoir yaxshilik urug‘ini ekish darkor, degan fikrni ilgari suradi.
2. Baytning mazmuni: unng (ya‘ni Farhodning) hajrida men (ya‘ni Shirin) bemormen, bedilmen. Bamisoli chala so‘yilgan bir qushdirmen.
3. Baytning mazmuni: ular (ya‘ni Shirin va Shopur) birmuncha vaqt shunday motam tutdilarki, feruza (rangli) osmon qurum bosgandek qoraya boshladi (ya‘ni kech tushib qoldi).
4. Bu va keyingi baytlarning mazmuni: (Shirin) ikki-uch yuz kishini qo‘shib (Shopurni) o‘z maqsadiga ko‘ra yo‘lga soldi, ularga ko‘plab, xush isli tutatqi, olovda xo‘shbo‘y chiqaradigan yog‘och, mushku atrlar berdi. Ular tog‘ ichidan ko‘hkan, ya‘ni Farhodni topib, Shirin kajavasiga solib keltirishlari lozim.
5. Bu va keyingi uch bayt mazmuni: (Shirin) ko‘rsaki, (Farhod) uyquda, u ham shunday uyquni havas qildi. Uning yuziga yuzini, taniga tanini qo‘ydi, o‘z sevgilisi bilan hamog‘ush bo‘ldi. Shunda dilidan bir olovli oh chiqardi-yu, ko‘zi Farhodniki kabi uyquga toldi. Bu shunday uyqu ediki, unga hech kim qonmagan, qiyomatgacha uyg‘onmas uyqu edi. Bu baytlarda shoir istiora (sarvi cholok – Shirin, bedil – Farhod) va ruju‘ (uyqu – ne uyqu...) san‘atlarini qo‘llaydi.

LII

Bob sarlavhasida Shirinning Farhod ishqida jon bergani, buni eshitib Mehinbonu ham hayotdan ko‘z yumgani, Chin mulkidan kelgan Bahrom Sheruyaning mollarini ziyon-zaxmat ko‘rganlarga bergani va Armanga odil podshoh tayin qilib, o‘zi barcha lashkarlarni qaytarib, saltanatdan yuz o‘girgani bayon etiladi.

1. Avvalgi baytlarda Navoiy Farhodning do‘sti Bahromni maqtaydi. Bu baytda esa shoir agar u osmondagi Bahrom (Mars)ga dushmanlik ko‘rsatsa, osmondagi Bahrom Bahromi Cho‘bindek bo‘lib qoladi, deydi. Bu yerda Navoiy so‘z o‘yini ishlatib, ham sayyorani, ham qadimgi Eron podshohlaridan Hurmuzning lashkarboshisi Bahromi Cho‘binga ishora qiladi.
2. Bu va keyingi baytning mazmuni: xon Farhodga amakivachcha bo‘lgani uchun ham uning tashvishinn chekar edi. Bahrom kelib, xalq orasida (Farhod haqida) ma‘lum bo‘lgan gaplarni xonga shunday arz qildi.
3. Shu baytdan boshlab 26 baytda shoir Bahromning Farhod mozori ustida qilgan nolalarini bayon etadi. Nido san‘ati asosiga qurilgan bu hayajonli monolog g‘oyat samimiy, ta‘sirli va xalqona chiqqan.
4. Bu yerda «Lo» «ku» yuklamasi o‘rnida ishlatilgan: «ayla dinglo» degani aylading-ku ma‘nosini anglatadi.

LIII

Bob sarlavhasidan uni Sulton Husayn Boyqaroning o‘g‘li Shoh G‘arib Mirzo madxi va unga Navoiy bir necha nasihatlar bag‘ishlagani anglashiladi.

1. Favoris – «foris»ning ko‘pligi; suvoriy, sher, demakdir.
2. Abul Favoris – Shoh G‘arib Mirzo (Husayn Boyqaroning o‘g‘li)ning laqabi. Xallada davlatuhu – (arabcha duo), «xudo davlatni abadiy qilsin», demakdir. Bu ibora shohlar, shahzodalarning ismidan keyin aytiladi yoki yoziladi.
3. Temurxon – Amir Temur, Temurlang (13369.4, Shahrisabz – 1405. O‘tror sh.) – O‘rta Osiyoda yirik feodal davlat arbobi, sarkarda. Temurning o‘ng qo‘li va o‘ng oyog‘i mayib bo‘lgan, oqsoqlangan. Shuning uchun uni Temurlang (oqsoq Temur) deyishgan. Qabri Samarqandda Guri Mir maqbarasida.
4. Ulug‘bek (laqabi, asl nomi Muhammad Tarag‘ay; 1394. Sultoniya sh. (hozirgi Eronda) 1449. – Samarqandlik buyuk o‘zbek astronomi va matematigi, davlat arbobi. Temurning nabirasi, otasi Shohruh davrida 17 yashar Ulug‘bek Movarounnahr va unga yondosh viloyatlarning to‘la hukmdori qilib tayinlanadi. Keyinchalik (1414) uning davlatiga Xorazm ham qo‘shildi. 1447 y. Shohruh vafotidan keyin Ulug‘bek Shohruh tasarrufidagi Xuroson bilan Movarounnahrni birlashtirib, kuchli davlat tuzmoqchi bo‘ldi. Lekin reaksiyon kuchlarning qattiq qarshiligiga duch keldi. 1449 yili Ulug‘bek siyosatidan norozi o‘g‘li Abdullatifning roziligi va ruhoniylarning fatvosi bilan Samarqand yaqinidagi qishloqda qatl etildi. Samarqandda dafn qilingan (Guri Mirda), Ulug‘bek davrida, ayniqsa, Samarqandda hunarmandchilik, me‘morchilik, ilm-fan, savdo-sotiq ravnaq topdi. Ulug‘bek musiqa ilmi va adabiyot bilan ham shug‘ullangan. Alisher Navoiy «Majolis un-nafois» nomli tazkirasida Ulug‘bek faoliyatiga yuksak baho beradi va uning she‘rlaridan namuna keltiradi.
5. «Zichi Ko‘ragoniy» – Ulug‘bekning o‘z rasadxonasida olib borgan astronomiyaga oid kuzatishlari asosida tuzilgan jadvallardan iborat asari. Uning maxsus nazariy qismi – muqaddimasi juda ko‘p tillarga tarjima qilingan.
6. Ilm ul-yaqin – har narsaning mohiyat va kayfiyatini bilish, ochish.
7. Tahmuras – miloddan avvalgi Erondagi peshdodiylar sulolasining uchinchi hukmroni. Afsonalarda uni Marvda kuhandiz, Xuroson, Nishopur va Isfahonda Mag‘riz va Soriyyani barpo qilgan (mil. av. 830 y.), deyiladi. Navoiy «Tarixi muluki Ajam»da yozishicha, ro‘za tutishlik undan sunnat qolgan. Forscha kitob yozishlik va bo‘z to‘qishlikni Tahmuras ixtiro qilgan. U har kimning biror sevgan odami bo‘lsa, uning suvratni chizdirib, shu bilan xursand bo‘lar ekan. Shundan butparastlik kelib chiqqan ekan.
8. Zahhok – qadimgi afsonalarga ko‘ra, Jamshiddan so‘ng taxtga o‘tirgan o‘ta zulmkor podshoh. Uning ikki yelkasida ikkita maraz (illat, yara; boshqa rivoyatda ikki ilon) bo‘lib, uning og‘rig‘iga odamzod mag‘zi (miyasi)dan bo‘lak narsa taskin bera olmas ekan. Shu sababli har kuni ikki gunohkorni o‘ldirib, mag‘zini unga berar, agar gunohli odam topilmasa, jurba tashlab xalq orasidan ikki kishini qatl qililar ekanlar. Bir kuni jurba isfahonlik ohangar – temirchi Kova o‘g‘illaridan biriga tushib qatl qilinadi. So‘ngra yana bir o‘g‘liga tushadi. Darg‘azab Kova odamlarni yig‘ib, Zahhokka qarshi isyon ko‘taradi. Ular temirchilar saxtiyoni – partug‘ini bayroq qilib, Zahhok ustiga otlanadilar. Kovaga Jamshidning nabirasi (boshqa rivoyatda Tahmuras naslidan Obitin o‘g‘li) Faridun kelib qo‘shiladi va Zahhokni o‘ldiradi.
9. Bu va keyingi baytning mazmuni: nima foydali, nima zararli ekanligini hikmat ajratib berishligini aniq anglaganingdan keyin, foydalilari bilan shug‘ullan. Lekin hamma ishda ham o‘rtani tutishga mayl qil.
10. Bu baytda shoir irsoli masal san‘atini qo‘llaydi: u yuqoridagi baytdagi o‘z muddaosi – mizoj

mayl ko‘rsatgan narsaga ortiqcha ruju’ qilmaslik lozim, degan fikrni tasdiqlash uchun «yaxshining ko‘pidan yomonning ozi yaxshi» maqolini keltiradi.

LIV

Bob sarlavhasida shoir bu dostonni tugallash, undagi voqea – hodisalarni oxiriga yetkazishga g‘ayrat ko‘rsatganini bayon etadi.

1. «Lo» – arabcha; yo‘q, emas, degan ma‘noni, inkorni anglatadi. «da» – arabcha: tashla, yo‘q qil, demakdir.
2. «Alqamdu lillohillazi vaffaqani min iftotohiha ilo ixtitomihi va sallalohu alayhi va olihi va ashobi kiramiht – arabcha: meni boshlab tugatishimga muvaffaq qilgan Ollohga maqtovlar bo‘lsin, Muhammadga, uning ehtiromli yaqinlari, sirdoshlariga Olloh rahmati bo‘lsin, demakdir.
3. Kumayt – qora to‘riq (ot), bu yerda shoirning qalami ko‘zda tutiladi. Navoiy bu o‘rinda istiora san‘atini ishlatadi.
5. Birjis – q. Mushtariy sayyorasi.
6. Taylason – rido (darveshlarnng ustiga yopinadigan libosi).
7. Nohid – q. Zuhro yulduzi.
8. Bu fasl avvalidan shu baytga qadar Navoiy o‘zining qanday qiyin va sharaflı ishni bajarganini (ya‘ni yangi dostonni yozib tutallaganini) badiiy mahorat bilan tasvirlab beradi. Keyingi baytlarda esa shoir uni tushunib yetmagan, binobarin, qadrlay olmagan «ko‘ri modarzod» (ya‘ni «tug‘ma ko‘rlar», «boyqush», «ko‘rshapalak», «daniylar» (ya‘ni pastkash odamlar), «qora qo‘ng‘iz» (gul isidan halok bo‘ladigan) kabilardan noliydi.
9. Baytning mazmuni: lekin har kim, agar nozikfahm bo‘lsa, bu ikkovining (ya‘ni yuqoridagi baytlarda tasvirlangan qora qo‘ng‘iz va bulbulning xushbo‘y guldani ta‘sirlanishda qaysi biri haq ekanini bilib oladi. Shoir bu yerda badiiy adabiyotning nozikligi, uning jonbaxshligiga ishora qiladi.
10. Bu va keyingi ikki baytda Navoiy faxriya usulidan foydalanib o‘zining qanday shoir ekanligini ta‘riflaydi. Bu o‘rinda go‘zal istiora, tashbih va ifodali ruju‘ san‘atlarini qo‘llaydi.
11. Baytda shoir litota san‘atini qo‘llab, o‘zini tufroq deb ataydi, tufroq bo‘lganidayam elning oyoqlarni ostida yanchilib (baytdagi «ko‘p topmoq» – yanchilmoq, ezilmoq ma‘nosida ishlatilgan) ketgan, quyun kabi ahvoli to‘s-to‘polon tufroq, deb yozadi.
12. Baytning mazmuni: yel to‘dasidek bir dam jahonni kezdiradi, (yana bir dam) bug‘ bo‘lagidek osmonni aylantiradi. Bu yerda shoir o‘zi haqida so‘zlab, yuqorida aytilganidek o‘zini tuproq bilan tenglashtiradi va hodisalarning qattiq esgan sovuq shamoli tuproqni ne ko‘ylarga solishini tasvirlaydi.
13. O‘turmay – bu yerda o‘tkarmay ma‘nosida ishlatilgan.
14. Bu va bundan avvalgi baytlarda Navoiy o‘zining ahvoli ruhiyasini ochib berishga intiladi. Saroydagi teskari kuchlar, unga muttasil turli masalalar yuzasidan murojaaat qilib turuvchi sanoqsiz odamlardan charchaganligi, – hech bo‘lmasa “24 soat ichida 24 marta osuda nafas

olishga” naqadar orzumand ekanligini bayon etadi. Ayniqsa, «farog‘at burchagida» sevimli ishi – ijod bilan mashg‘ullik qilish istagini yoniq misralarda bildiradi.

15. Barda’ – Arran hokimiyatining qadimiy poytaxti. X asrning ikkinchi yarimlarida ruslar tomonidan talon-toroj qilingach, o‘z mavqeini yo‘qotgan. Keyin poytaxt Ganjaga ko‘chirilgan.

16. Navbat urmoq – feodal shohlari o‘z hukmronligi haqida e‘lon qilgan paytda katta nog‘ora (ko‘pincha, «kovurgo») deb atalgan nog‘orani chaldirganlar. Bu yerda Navoiy ramzan Jomiyning adabiy hayotdagi shuhratiga ishora qiladi.

17. Navoiy bu baytda «yuz» va «ming» so‘zlarini ikki ma’noda ishlatadi: biri son, adad ma’nosida, ikkinchisi – qadimgi o‘zbek qabilalarining nomi.

18. Sheroz – Eronning janubi g‘arbidagi shahar (1750–94 yillarda Eronning poytaxti ham bo‘lgan).

19. Tabriz, Tavriz – Eronning shimoliy g‘arbidagi shahar. Hozir Eron Ozarbayjonining ma’muriy markazi.

20. Bu va avvalgi 7 baytda Navoiy «faxriya» san’atini qo‘llab, agar Nizomiy Barda’, Ganja va Rumda mashhur bo‘lsa, Xusrav Hindistonda shuhrat qozonib, Jomiy esa Ajam va Arabda dong taratgan bo‘lsa, butun turkigo‘y xalqlar meniki bo‘ldi, men nafaqat Xitoydan Xurosongacha bo‘lgan yerlarni, balki Sherozu Tabriz, hatto turkmanlarni farmon bilan emas, asarlarim (jumladan, devonlarim) bilan zabt etdim, deydi.